

BİLİM^{ve} SANAT⁸

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

AĞUSTOS 1981

75 TL.

**SANATA
BİLİMSEL
YAKLAŞIM**

TUŞTAY

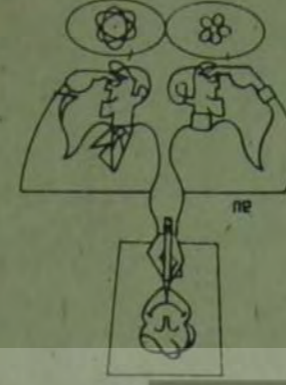
BOLŞOY TİYATROSU
"SPARTAKOS" BALESİ'NİN
FİNAL SAHNESİ

Sahibi: A. NAKİ ÖNER • Sorumlu
Yazışmaları Müdürü: MEHMET ÖZ-
TOPRAK • Genel Yayın Yönetme-
ni: VARLIK ÖZMENEK • Teknik
Sorumlu: VECDİ BAŞKESİK • Ad-
res: Emek İşhanı (Gökdelen) Kat:
13, No: 1300 Kızılay/Ankara • Diz-
gi: Enlem 80 • Baskı: Emaş • Ka-
pak Baskı: Pellin Ofset • Abone Ko-
şulları: Yurtiçi Yıllık 900/Altı Ay-
lık 450 TL, Yurtdışı Yıllık 36/Altı
Aylık 18 DM • 5 adetten az istek-
lerde her dergi için 75 TL'lik posta
pulu gönderilmesi yeterlidir. • Pos-
ta Çeki No: 125261 • İlan Koşulla-
rı: Arka Kapak (R.) 25.000/(S.B.)
15.000 TL, Kapak İçleri (S.B.)
12.000 TL, İç Sayfalar Tam Sayfa
10.000/1/2 Sayfa 5.000/ 1/4 Sayfa
2.500 TL • Dağıtım: İstanbul Say
Dağıtım / Ankara Ge-Da/İzmir Da-
tılcı/Doğu Anadolu Barış Kitabevi-
Van •

İçindekiler

Sunuş	3	Bilim ve Sanat
Hukuk - Görüşler Yelpaze'de Geniş İçerisinde İnsancıl	4	Bahri Savcı
Bilim - Edebiyat Sanata Bilimsel Yaklaşım	6	Aziz Çalışlar
Bilim İrkçılık Öğretisinin Gelişmesi	9	Alaeddin Şenel
Bale "Sanat İnsancılığın Duruğudur"	16	N. Bessmertnova/N. Dalyancı
Sinema "Sinema! Parlak Gözlerin Buluşması"	18	Z. Jandov/V. Özmenek
Kültür Bakın	20	Kerim Korcan
Kültür Bela Bartok	21	Güney Gönenç
Belge-Görüşler Boşuna Bir Yazı ve Mustafa Suphi İle İlgili Yeni Bir Belge	26	Mete Tunçay
Sinema Zenginlikler Sineması	27	Mahmut T. Öngören
Bilim Sonsuzluk ve Evren	28	V. Komarov/O. Gürel
Bilim - Sağlık Meslek Hastalığı	32	Çağlar Kırçak
Kültür Tek Boyutluluk	34	A. Başer Kafaoglu
Karikatür	35	Hatay Dumluşınar
İnceleme Kırk Yıl Önceki Dergilerimiz: Gün	36	Remzi İnanç
Tiyatro Kültürel Gelişimde Sanatın İşlevi ve Devlet Tiyatroları	38	Levent Tarhan
Bilim-Spor Nasıl Yapmalı?	40	Caner Açıkada
İnceleme 1871 Ameleperver Cemiyeti	43	Şehmus Güzel
Karikatür	46	Ohannes Şaşkal
Kültür Sansür ve İnsan	47	Ahmet Çakır
Bilim Elin Uzmanlaşması	49	Mehmet Kök
Satranç	50	Emrehan Halıcı
Karikatür	52	Semih Acar

Sunuş

Çağrı

BİLİM ve Sanat, sekizinci sayısına geçmiş sayılara göre ufak bir değişiklik yap-
arak girmektedir. Bu sayımızda belirgin hale gelmiş, ağırlıklı konu seçimi söz ko-
nusu olmamıştır. Bununla beraber kanımızca bu sayının enönemli konusunu, "sanat
tartışmalarında bilimsellik" çağrısı oluşturmaktadır. Bize göre gerçeğin ve doğru-
nun tek ölçüsü olan bilim, herşeye olduğu gibi sanatsal sorunların da tartışılmasına
egemen olmalıdır. Aziz Çalışlar arkadaşımızın, belli güncellikleri de kapsayan yazı-
sı derginin bu konuda bütünü ile paylaştığı görüşleri ortaya getirmektedir. Çalış-
lar'ın yazısı yanında Bahri Savcı hocanın insan hakları ile ilgili yazısının da okuyu-
cularımızın büyük ilgisini çekeceğini sanıyoruz. Yine, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğ-
retim üyelerinden Alaeddin Şenel'in "modern irkçilik ideolojisi" ile ilgili yazısının
özellikle İngiltere'de patlayan şiddet olayları nedeni ile büyük bir güncellik kazan-
dığını belirtmek isteriz. Alaeddin Şenel, bu yazıyı İngiltere'deki olaylar bu boyut-
lara erişmeden önce kaleme almıştı. Ancak olayların böylesine patlak veriş, top-
lumsal olayları kavramada bilimin işlevi ile ilgili çok iyi bir örneğin ortaya çıkışı-
na neden olmuştur. Bu yazıyı okuyan okuyucularımızın, örneğin İngiltere'deki
olayları çok daha iyi kavrayacağını sanıyoruz. Fen Fakültesi öğretim üyelerinden
Osman Gürel arkadaşımızın "sonsuzluk ve evren" ile ilgili çevirisinin tüm okuyu-
cularımıza monistik bilim anlayışı açısından yorumlanarak okunmasını sağlıkveririz.

GEÇEN haftalar içinde Türkiye basını en çok ilgilendiren olay Bayan Galina'
nın macerası oldu; ancak basını dünyanın tartışmasız en seçkin bale top-
luluğu olan Bolşoy Tiyatrosunun, İstanbul Festivali nedeni ile yurdumuzu ziyaret
etmesi ile pek ilgilenmedi. Bilim ve Sanat, bu büyük sanat olayını elinden geldiğin-
ce değerlendirmeye çalıştı. Arkadaşımız Niyazi Dalyancı, Bolşoy Yönetmeni Alek-
sey Ustin ve baş balesini Natalya Bessmertnova ile görüşti ve dergimiz adına bir
söyleşi yaptı. Böylece okuyucularımızın ünlü topluluk hakkında biraz daha bilgi
sahibi olması sağlanmaya çalışıldı.

BİLİM ve Sanat, sekizinci sayısında okuyucularına abone çağrısı yapmayı karar-
laştırdı. Başlangıçta abone konusunda bir çağrı yapma ya da kampanya başlat-
ma söz konusu olmamıştı ve buna gerek olmayacağı düşünülmüştü. Nitekim dergi,
umulandan fazla ilgi gördü ve bu ilgiye dayanarak önce baskı sayısı artırıldı, sonra
kuşe kapağa geçildi ve son olarak sayfa aritimi gerçekleştirildi. Fakat dağıtım soru-
nu, bütün çabalara karşın istenilen düzeyde çözülemedi. Örneğin Temmuz sayı-
sının ayın birinde piyasaya çıkması için baskı, paketleme vb. işler zamanında tamamlan-
dı; dergi 27 Haziran günü kamyonlara yüklendi; buna karşılık İstanbul'da ancak
7 Temmuz günü piyasaya çıkabildik. İşte bu dağıtım aksaklıklarına karşı Bilim ve
Sanat, okurlarına abone çağrısı yapmaya karar verdi. Böylece dağıtım aksaklıklarını
nın bir ölçüde önlenileceği düşünüldü; okurlarımıza bizzat Ankara'daki büromu-
za gelerek ya da posta yolu ile abone olmaları çağrısı yapılmaya karar verildi. Sü-
rekli okuyucularımızın bu çağrımıza en kısa zamanda cevap vereceğini umuyoruz.

Düzeltilme: Dergimizin Temmuz sayısında yayımlanan, M. Fatih Gümüş arkadaşımı-
zın "Örgütsel Kültür Açısından Meslek Kuruluşlarına Genel Bir Bakış" adlı yazısın-
daki 127 dipnotundan —yer darlığı nedeniyle— yalnızca 20 tanesi verilmiş ve bu
bazı yanlış anlamalara yol açmıştır. Ayrıca, yazının son bir önceki paragrafında-
ki "ahlak" sözcüğü, "zekâ" anlamındaki "anlak" olacaktır. Düzeltir, özür dileriz.

BİLİM
SANAT

Yelpazede Geniş İçeriğinde İnsancıl

BAHRİ SAVCI

İNSAN Hakları'na türlü açılardan bakılabilir. Türkiye'nin açısı, Batılı öğreti açısıdır. Öyle olmalıdır ve öyledir. Çünkü Türkiye, dünya coğrafyasında, Batı ile bütünleşme konumundadır. Bu nedenle Türkiye, sosyal oluşumları, ekinsel alışımları açısından, Batı kaynaklı, Batı yapılı, Batı biçimli ve biçimli görüşler öyküsünün içindedir. Ve ikiyüzdür, adım adım bu örgünün içinde yer almaktadır. Burada, Batı, "jüdea-kretiyen" kökenli bir ekin (kültür) oluşumu ve kuramı içindedir; "müslüman-altaik" kökenli bir ekin yapısına dayalı Türkiye, bir "jüdea-kretiyen" aile içinde, ona uygun ve onunla uygun bir birim olamaz, yargısı, geçerliliğini yitirmiştir. Yerel-bölgesel-ulusal renklerini hiç de yitirmeden, bugün evrenselliğe yönelmiş bir Batı ekini ve yaşam biçimi (üslubu) içinde çağdaşlaşma evresi açılmıştır. Ve Türkiye, yeryüzü konumu, ilk ve doğrudan ilişki olanakları ve yakınlıkları bakımından, bu yeni tür, yani, yalnızca jüdea-kretiyen değerlere dayanmayan Batılılaşmaya çağdaşlaşmaya en elverişli bir yerdedir. Fazla uzatmaya gerek kalmadan saptayabiliriz ki, Türkiye, sosyal-ekonomik ve dolayısıyla politik görüşler benimsemeye, onlara göre kurumlaşma sürecinde Batılı görüş-doğrultu-çerçeve evresindedir artık... O nedenle, "insan hakları" konusunda da, Batılı öğretinin kimisi değişmezleri de

* * *

İnsan Haklarının Batılı öğretisi nedir? Ana felsefesi, temel değerleri, onu evrenselliğe götüren öğeleri nelerdir? Bunlar, elbet tartışma konusudur. Ama, bir gerçek daha vardır. Batılı öğretinin kimisi değişmezleri de

vardır; şöyle ki:

Bir temel özgürlük vardır: Bu, "insanoğlu'nun her yönden, alabildiğince "gelişme" olanağı, gelişme serbestliği, gelişme ayrıcalığı (imtiyazı)dır. İnsanoğlu, bu temel ayrıcalığını-serbestliğini-olanağını, kendi "istenci" doğrultusunda, kendi "zorunluluğu" altında, kendi, "gücü" ile -ve bu yetmediği zaman da, "toplumsal güç"ün araya girmesi ile- işleterek, kendini kurar (imza eder). Bu genel "soyut"u, yaşamının türlü evrelerinde "somut"a vurduğumuz zaman da, insanın, türlü -ve "sonsuzluğa" doğru gitme istidatı- "hak"ları doğar, yararlanılır duruma ve düzeye gelir.

Görülüyor ki, başlangıçtaki "özgürlük" ilkesinde "haklar" doğuyor; ve bunlar yeryüzünün -ve toplumun- tek, biricik gerçeği olan "insan"a ait oluyor.

İşte bu durumdan, Batılı öğretisinin değişmez öğelerini bulur çıkarabiliriz; rahatça... Ve şöylece:

Kalkış ve varış noktamız "insan"dır. İnsanın da, tek "istençli-zorunlu-güçlü-topluma dayanıklı" bir varlık olmasıdır. İnsan, böyle bir varlık olduğu içindir ki, temelde bir özgürlüğe, ve sonra, onu somutlaştırarak gerçekleştirmeye istidatlı kılan sayısız haklara sahiptir.

Öyle ise, Batılı öğretinin ilk değişmezleri, kendilerini açığa vurmuştur: "İnsan"; ve yalnızca onda olan "istenç"; bu istenci dengeleyen "zorunluluk"; bu sorumluluğu altında kullanılan "bireysel güç"; onun alt yapısı, yan payandası, üst koruyucusu olan "toplumsal güç"...

İşte insan hakları, Batılı öğretisinin de bu değişmezlerin ışığında; kendini

ve içinde bulunduğu aile-meslek-ulus-evrensel çevre ve ortam gibi birimleri, "her yönden" ve "insan-toplum onuruna layık bir düzeyde" kurma (inşa etme) imtiyazıdır (ayrıcalığıdır).

Bundan da şu sonuç çıkar ki, Batılı insan hakları öğretisi; yaygınlığında, geniş bir yelpaze oluşturur; içeriğinde, insancılıştır; topluma vurulduğunda, laikleşir... Şöyle ki:

Bir kez, Batılı öğretilerde temel özgürlük ve onu somuta kavuşturan haklar, hem boyutlu, hem de geniş yelpazelidir.

Bu, "insanoğlu'nun boyut zenginliğinden ve çok yönlülüğünden gelir. Evet, insan gelişmesine bir son yoktur. Bütün çağlar boyunca, her zaman, bir öncekine oranla gelişim boyutunu artırmıştır. İnsan gelişmesi, tarihin bir döneminde, artık belli bir boyutta kalacaktır, denemez. Bu, genel gelişim kuralını ve insanın değerini daha baştan yadsamak olur. İnsanın "değer" birikimi, ona göre yaşam biçimi, özü, sürekli bir değişim, ve böylece sürekli bir gelişim göstermiştir. Bundan sonra da böyle olacaktır.

Ayrıca, bu gelişim, belli bir doğrultuda bir boyutlama olarak kalmaz; gelişim, yelpazelenme biçiminde boyutlanmadan da olur. Yelpazelenme, insanın kendi doğasından gelir. İnsan, temelde üç yönlü bir varlıktır. Bu üç yönünde de, o temel özgürlüğe, yani kendisini geliştirmeye sahiptir. Bu üç yön insan denen varlığın ilk basit gözlemlenmesinden kolaylıkla çıkar: İnsan önce, bir "fiziksel" ya da "biyolojik" bir varlıktır. İnsan, ana rahmine insansal bir biyoloji olarak düşer. Ve daha sonra o andan başlamak üzere bu yönünde gelişmeye başlar; çünkü daha o anda, o temel, kendini kurma (inşa) özgürlüğü içindedir. Bunun somuta vurularak, yaşamının sonuna kadar, yaşamının her döneminde biyolojik olarak, çağdaş bilimsel standard içinde kalması demektir, biyolojik ya da fiziksel gelişmesi.. O, daha bir tohumdur. Rüşeyme dönüştürür. Biçim iç ve dış yapı olarak insan varlığı bütünlüğüne varacaktır. Dış dünyanın fiziksel imha etme etkilerine dayanacak güce ulaşacaktır. Sonunda, kimi biyo-şimik yitilere (kayıplara) uğrayarak ölecektir. İşte biyolojik gelişme, insanın bu süreç içindeki "her anında" çağdaş bilimin kendisi için saptadığı durum içinde,

standard düzeyinde bulunmasıdır, ölümlük bile, çağdaş bilimin saptadığı durum içinde olması, bir biyolojik gelişimin bir "anı", bir "noktası"dır. Özgürlük ve hakların, geniş bir yelpaze oluşturması; varlığının biyolojik yönünde, her dönemine, her anına denk düşen standartlara ulaşma serbestliği, olanağı, kolaylığı, rahatlığı-na kavuşması demektir.

Sonra, insan aynı zamanda, "entellektüel" bir varlıktır. Ya da, insanın varlığında, böyle bir yönde vardır: Bu; bütün düşünceleri, algılama, özümleme, yenilerini üretme yönüdür. İnsanın böyle bir yetisi de vardır. Bunun, sonuna kadar kullanarak, varlığının bu yönünde de gelişmesi gerekir. Bu da, özgürlük ve haklarını, yelpaze olarak geliştirmek demektir.

Ve sonra, gene aynı insan, gene aynı zamanda, "moral" bir varlıktır. Ya da, varlığının, böyle bir yönü de vardır: Bu da; düşün yolu ile, somut algılamaya ulaştıramadığı sorunlarını, bir o inanç (moral inanç) demeti içinde çözümlenmişlik duyusuna varma yönüdür. İnsanda, böyle bir yön de vardır: Entellektüel yönünde, bilimsel verilere dayalı algılara ulaştıramadığı sorunlarını, bir inanç demeti içinde, içine sindirme gereksinimidir bu... Bu noktada da, ulaşabildiği kadar çap genişliğinde, ya da doyabildiği yere kadar uzanan bir çap genişliğinde, gelişmek temel özgürlüğü vardır; bundan doğan uygulama hakları vardır. Bu da, insanın üçüncü yönünü oluşturur. Ve özgürlükler ve haklar bu yönde de açılıp serpişmelidir; böylece, bu yönde de bir yelpazelenmeye, bir yelpaze gelişmesine varmalıdır.

İşte Batılı öğretilerde, özgürlükler ve haklar, insanı oluşturan her üç yönde, insanın "insan" oluşuna denk bir yelpazelenmeye kavuşur. Bu yelpazenin bir noktasındaki bir eksiklik, "İnsan Hakları"nda bir eksiklik; o da insan oluşukta bir eksiklik.

Öyle ise, Batılılık, çağdaşlık savında; insanın biyolojik-entellektüel-moral yönlerinde, çağdaş anlayışların ulaştığı ölçüler, ölçütler, standartlar, uygulamalar içinde özgür ve hak sahibi olma durumu var, demektir. Bunun türlü biçim ve biçimlerde "hukuksal düzenlemeleri" olabilir. Fakat, insanın biyolojik-entellektüel-moral yönlerinde gelişme gereksinimini ve haklarının "öz"lerinde bir eksikliğe, bir kısıntıya uğraması, Ba-

tililik, çağdaşlık ile uyuşamaz.

İnsanın o temel özgürlüğü, ve onu somutlaştırarak uygulama alanının bir olgusu, bir gerçeği durumuna getiren o insan hakları, böyle, üç geniş kanat diliminde yaygınlaşırken; içeriğinde de -ve toplumsallaşmasında da- yeni içerikler kazanır: İçeriğinde, eşitliğe-güvenceye-baskılara redde ulaşır; toplumsal alanda da laikleşir.

Evet, temelde bir ilk özgürlük var: Toplumun tek gerçek; çünkü tek istençli-sorumlu varlığı olan insanın, üç yönde ve sonsuz bir boyutlamada-yelpazelenmede, kendini kurma ayrıcalığı...

Bu ayrıcalığın (olanağın-serbestliğin) gerçekler alanına inmesi, hemen "eşitlik"i getirir: İnsanoğlu üç alanda kendini kurarken; başlangıç noktasını "fırsat"ta, ve sonra yasalardan kendisini hukuksal düzenlemelere bağlanmasında, öteki insanlarla eşitlik durumuna getirilmesi... Çünkü, başlangıç fırsatı içine konmada; hukuksal ilişkilerinde düzenlenmede, bu eşitlik olmazsa; yeteneklere göre gelişme ilkesi hırpalanacaktır. "Özel imtiyazlara" göre gelişme doğacaktır. Bunlardan yoksun oluşları içinde, insancıl değerlerin gerektirdiği ölçütlere ulaşma, olanaksız olacaktır. Öyle ise, hukuksal düzenlemeler, gelişme süreci içinde, insanlara eşitlik sağlanmalı; yetenek ve çabadan başka etkenler, imtiyaz olarak kullanılmasını kesmelidir.

Yasalar önünde (fırsatta-ödülen-dirmede-zor yapımlara uğratmada) eşit muamele (eylem) görme ilkesi de, pratikte "güvence" ilkesini getirir: Ancak, güvence ortamında, yasalar insanlara eşit muamele eder; kendini, yetenek ve çabasına göre geliştirme olanağı doğar.

Bu güvence nedir?

Onun iki yönlü pek klasik iki anlamı vardır: Önce, toplum öyle örgütlenmeli ki, özgürlüğün ve hakların bozulması olanağı alabildiğince ortadan kalksın; sonra, kendi yetenek ve çabandan başka etkenlerin rol oynamayacağı hakkında, sana, bir "inanç", bir "güven" gelsin... Ancak böyle bir ortamda yaşamını, kendini, kendi yetenek ve çabasına göre geliştirebileceğin inancı doğar. Öyleyse, toplumu ona göre örgütlemelidir.

"Baskıları red"de gelince: Toplumlarda baskılar vardır: Ekonomik-

sosyal-siyasal-yönetimsel olarak... Bir eski kuram -ve kimi yasalar- bunlara, bireysel olarak karşı gelmeyi öngörür. Çağdaş ve karmaşık toplumda bu, ucu teröre varan karışıklıklara yol açar. Onun için, öyle bir güvenceye kavuşturulmalıdır ki, insanoğlunun üzerindeki tüm baskılar, insan tarafından bir kuvvet-şiddet-cebir kullanılmadan, buna katıyen yer kalmadan, insanoğlunu çeviren güvence şemasının sağlığından-inanırılığından-demokratikliğinden gelen doğal bir güç ile, toplumca red edilmiş olsun.

Sonuç:

Bir temel özgürlüğü ele alalım.

İnsanın üç yönünde de gelişip, insanlık onuruna layık bir düzeye gelme serbestliği-olanağı-yetisi insan haklarını oluşturur, demek istedik.

Özgürlük ve haklar hem uzun boyutludur, hem geniş yelpazelidir, hem insancıl içeriklidir demek istedik.

Gene bu özgürlük ve haklar, içeriğinde, insancılığın veren eşitlik-güvence-baskıları red gibi hukuksal düzenlemelere ve durumlara ulaşmalıdır, demek istedik.

Şimdi bir şey daha demek istiyoruz: İnsan hakları, "laik bir öz" merceğinde, toplumsallaşmalıdır diyoruz. İnsanı, türlü siyasal kanı ve moral inançlarının kaynaştığı bir toplum içine oturtmak zorundayız. Öyleyse, bu kanılar ve inançlar karmaşası içindeki yaşamı da, bir temel eksen üzerine dayatmalıyız. Bu, insanın, insanla, bireyin bireyle, grupların öteki gruplarla, ve devletin bunların tümü ile "demokratik bir anlayış" içinde ilişkiye geçmesi ekseni-dir.

İşte şimdi de diyoruz ki, bu eksenin bir tahtaravelli ekseni değil, dengeli bir eksen olabilmesi için, bütün bireylerin-birimlerin, ve toplumun "laikleşmesi" gerekir.

* * *

Peki, bütün bunları ne için dedik?

İnsan Haklarının, çağdaş demokrasilerdeki işlevini vurgulamak için, dedik...

Bugün, İnsan Hakları "Batılı Anlayış" içinde iki yönlü bir işlev kazanmıştır: "Siyasal İktidar"ı, dengeleyip sınırlaması... Ve de, bütün iç ve dış siyasaları belirleyen, yönlendiren, en gerçek ve bu nedenle, en zorunlu, en vazgeçilmez etken olması...

SANATA BİLİMSEL YAKLAŞIM

AZİZ ÇALIŞLAR

SON günlerde başlıcalıkla roman konusunda odaklaşan sanat tartışmalarına baktığımız zaman, şu genel sonuca varılabileceğini sanıyoruz: "sanata bilimsel yaklaşımdan yoksunluk". Nitekim, gerek karşılıklı söyleşilerde, gerekse tartışmalarda, eğilim ve görüşleri ne denli değişik yönde olursa olsun, yazarlarımızın birbirlerine karşı kullandıkları ortak kanıt ve olgu da bu olarak karşımıza çıkıyor. Birlikte bir göz atalım:

"Kimi romancılarımız Türk romanının sorunları üzerinde düşünmekten bana çatmayı yeğlediler."

(Fethi Naci, *Milliyet Sanat Dergisi*, 15 Mayıs 1981)

"Roman, görünüşte tartışılıyor. Ama sorunlar hemen kişiselleştiriliyor. Temelde yatan teorik sorulara cevap aramak yerine kişisel alınmalar, kırılmalar, sinirlenmeler ve kişisel savunmalar kaplıyor ortamı. Böyle bir tartışmadan olumlu bir yere varılacağını sanmıyorum."

(Murat Belge, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1981)

"Romanımız adına nasıl romanların bireyci/biçimci, nasallarının da toplumcu gerçekçi olduğunu gerek kuramsal planda, gerekse romanların kendisiyle, nesnel konularıyla irdeleyen incelemeler anımsamıyorum pek. Bu konuda yapılan dedikodudan, kötülleme aracı olmaktan ya da en iyisinden izlenimcilikten öteye geçebilmiş değil. Bir takım keyfî yargılar görülüyor kısacası."

(Adalet Ağaoğlu, *Cumhuriyet*,

17 Haziran 1981.)

"Öte yandan, güncel tartışmalarda pek yeni bir şey söylenmedi. Belli kişiler, belli fikirlerinde dırdırdılar. Yeni şeyler söylenmesi de biraz güç iş sanırım. Bunun için yeni romanları okumak gerekiyor her şeyden önce. O romanların niçin yazıldığını, nasıl ve neden yazıldığını irdelemek... Bundan sonra yapılır herhalde. Ancak o zaman roman tartışmaları, bir bardak suda koparılan fırtına olmaktan çıkabilir. Derinlikli, yoğun roman incelemelerine gidilmedikçe, şu ya da bu biçimde günümüz Türk romanından söz açmak, benim gözümde sadece bir gövde gösterisidir." (Selim İleri, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1981)

HİÇ kuşkusuz, günlük gazetelerde, haftalık ya da aylık dergilerde romanın (edebiyatın, sanatın) sorunlarına derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde yaklaşılması, bir sanat yapıtı ve türü olarak romanın gerek kendi alanı içinde, gerekse öbür alanlarla ilintisi içinde nesnel çözümlerinin yapılabilmesi oldukça olanaksızdır. Ne var ki, yukardaki alıntılardan da görüldüğü üzere, asıl özlemi çekilen ve gerekliliği duyulan olgu, romana (edebiyata, sanata) öznellik dışında, bilimsel bir tavırla yaklaşılması ve böylesine yaklaşımları içeren ürünlerin ortaya konması. Çünkü bu gibi özlem ve gereksinimlerin altında, aslında, "bizde roman var mı, yok mu?" gibisine daha da derin kaygılar yatmaktadır. Nitekim, yakın zamanlarda, Demirtaş Ceyhun da "romanı—ne

olduğunu—bilmek" kaygısından yola çıkarak, "galiba sil baştan 'roman nedir?'i tartışmamız gerekli. Kafamızdaki bu bozuk(sağlıksız) roman kabulünü önce sarsmalıyız. Gerçek romana ulaşabilmemiz de ancak o zaman olanaklaşabilecek galiba..." diyor (*Yirminci Yüzyıl ve Edebiyat*, Çağdaş Yayınları, 1979). Gerçek bir romanın ya da Türk romanının varlığının saptanabilmesini ise Fethi Naci "ölçüt sorunu"na bağlayarak şöyle diyor: "Öyle sanıyorum, Türk romanının en büyük sorunu ölçüt sorunu. Türk romanını neye göre değerlendireceğiz? Bugün batılı romancıların önlerinde kendi ülkelerinin geçmişteki dev romancıları var; ölçüt, onlar. Bizde böyle bir şey yok... Türk romanları için ayrı ölçüt, batı romanları için ayrı ölçüt kullanamayız artık; ikisi için de ölçüt, tek ve aynı." (*Milliyet Sanat Dergisi*, 15 Mayıs 1981). Türkiye'de romanın varlıksal özelliği sorununa Füzulan da şöyle bir yanıt getiriyor: "Çağdaş Türk romanı diye bir şey mi olmalıdır? Acaba Türk romanını çağdaş ve klâsik diye ikiye ayırabilir miyiz? Ya da Türk romanı için şöyle bir şey sözkonusu olabilir mi, genel olarak, dünya edebiyatından ayrı düşünürsek, ya da Türk romanının böyle ayrıcalıklı bir niteliği olduğunu düşünmek istersek. Ben böyle bir ayırımın olabileceğini sanmıyorum." (*Gösteri*, Nisan 1981). Bu konudaki örnekleri çoğaltmadan, şu saptamaya geçebileceğimizi sanıyoruz: romanların bilimsel bir yaklaşımla incelenmesi gereğinin ötesinde, ülkemizde, romanın varlığı konusunu, romanı özgül bir sanat yapıtı kılan özelliklerin ve değerlerin ne olduğu konusunu ortaya koyması gereken bir roman kuramından da yoksun oluşumuz. Bu arada hemen belirtmek gerekir ki, roman da hiç kuşkusuz içinde olmak üzere, gerek sanatların kendisi, gerekse bu sanatlarla ilgili kuramsal düşünceler kendi içlerinde bir değişim gösterirler; hiçbir zaman dural ve değişmez değildirler. Bu nedendir ki yeni koşullar içinde belli sanat türleri değişik özellikler kazandığından ya da kazanabileceğinden o sanat türünün de hangi ölçütler içinde değerlendirilmesi, hangi özellikler taşınması gereği de yeniden tartışma konusu olup, yeni çözümler ve değerlendirmelere yol açarlar. Ne var ki, yine yukardaki alıntılardan da görü-

düğü üzere, üzerinde durulan başlıca sorun, Türkiye'de romanın kendi içinde geçirdiği gelişmelere bağlı olarak, yeni koşullar karşısında yeni nitelendirme ve değerlendirmelere gereksinim göstermesi değil, ama daha da derininde, kendi varlıksal özelliklerinin belirlenebilmesidir.

BURADA, yazımızın başında belirlediğimiz sonuca bir başka yönden yine varmış oluyoruz: romana (edebiyata, sanata) bilimsel yaklaşımdan yoksunluk; bir başka deyişle, güncel edebiyat yazıları ve eleştirileri dışında, genelde biredebiyat biliminden, edebiyat bilimi literatüründen ve edebiyat biliminin kurumsallaşmış olmasından yoksunluk. Hiç kuşkusuz, güncel yazı ve eleştirilerde de çok önemli bilimsel önermeler ve değerlendirmeler ortaya konabilirse de bütün bunların kendi içinde bütünsel ve sistematik bir kuramı ve bilimsel alanı oluşturabilmesi hem çok zor, hem de kendisinden beklenenin çok ötesindedir. Ama yine de, sözü edilen tartışmalara bakıldığında, edebiyat eleştirisinden kuramsallık (bilimsellik) bekleniyor. Örneğin, "bütün dünyada eleştiri gitgide teorikleşirken, bizde gitgide ampirik, izlenimci oluyor... Öbür yazma türleri içinde en zayıf olanı zaten eleştiridir bizde, öteden beri" diyor Murat Belge (*Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1981). Ne var ki, bu yargısı edebiyatta kuramsallığın önünü açmaya yetmiyor, tam tersine, bir takım değerlendirmelerinden ötürü kendi eleştirisi kendine yöneltilerek eleştiriliyor: "Toptancı esnafı alışkanlığıyla" ... "Ben bir yana, geri kalan bütün yollar Roma'ya çıkar" demek isteniyor" (Adalet Ağaoğlu, *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1981); "Bu bilgi, Türk romanından söz açmayı öngörüyor. Somut örnekleri incelemeyi sanırım gereksiz, daha da acısı 'değmez' buluyor Murat Belge, bir tavır gibi." (Selim İleri, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1981). Söylemek istediğimiz, aslında herkesce ortak bir kanı ve yargı olarak edebiyat eleştirisinden belli bir kuramsallık ve bilimsellik beklenirken, sonuçta, şu ya da bu nedenle buna varılamaması; dolayısıyla, bizde en çok rastlanan tür olarak edebiyat eleştirisinin bile, aslında içinde yer aldığı edebiyat bilimi alanında gereken ve kendisinden beklenen niteliği ve düzeyi tutturamaması.

Öte yandan, hemen belirtelim ki, herkesce de bilindiği üzere, edebiyat bilimi yalnızca edebiyat eleştirisini değil, ama, edebiyat tarihi'ni, edebiyat sosyolojisi'ni, edebiyat kuramı'ni da kapsar. (Yalnız, yanlış anlaşmalara yol açmaması için şuna değinmek isteriz ki, burda kullandığımız 'edebiyat bilimi' terimi, bütün dünya literatüründe kullanıldığı üzere, sanat bilimi'nin bir yan dalı olarak, edebiyatın kendisini, edebiyat kuramını, edebiyatın tarih içindeki gelişmesini ve özelliklerini kendine konu edinen 'edebiyat bilimi' olup; "edebiyatı da artık bir çeşit bilim olarak nitelemek gerektiği" anlamında, Demirtaş Ceyhun'un kullandığı şekilde, 'edebiyatbilim' terimi değildir—Bkz. *Yirminci Yüzyıl ve Edebiyat*, s. 38-39; burda Ceyhun'un savı ancak 'sanatçının bilinçli yaratımı', 'sanatçının bilimsel dünya görüşü', vb. gibi anlamlarda ele alınabilir).

OHALDE, şu soruları soralım: Türkiye'de edebiyat tarihi'nin durumu, düzeyi ve niteliği nedir? Türkiye'de edebiyat sosyolojisi var mıdır? Türkiye'de edebiyat kuramı oluşmuş mudur. Aynı soruları roman bağlamı içinde de ele alabiliriz: Türkiye'de roman tarihi yazılmış mıdır? Roman sosyolojisi var mıdır? Roman kuramı oluşmuş mudur? Hiç kuşkusuz, bu konuda bir takım denemeler ve kitap derlemeleri akla gelse de, bunların sistematik-kuramsal karakterde değil fragmanter karakterde kaldığını görebileceğimiz gibi; tümünde genel bir kuramsal ortak düzeyi, zemini oluşturduklarını da göremeyiz. Hepsi bir yana, gerek genelinde edebiyat literatürümüzde, gerekse yukarda sözü edilen tartışmalar içinde, belli bir bilimsel terminolojinin de yer etmemiş olduğunu, daha doğrusu, edebiyat bilimi ve kuramının gerektirdiği terimler, kavramlar ve kategorilerle konuşulmadığını, belli bir bilim 'dili'nin uzağında kaldığını da görebiliyoruz. Bunu bir takım örneklerden yola çıkarak açmaya ve sanat bilimindeki karşılıkları bulmaya çalışarak gösterelim. Örneğin, bizde çokça tartışılmış olan "köy romanı" — "kent romanı" terimleri. Acaba bu terimler bize gerçekten bir roman türünü anlatıyor mu? Bizce, hayır. Hele, genelde önerildiği üzere, romanla kentlilik, sanayileşme, vb. birlikte düşünüldüğünde "köy roma-

ni" neyi ifade etmektedir? "Geri kalmış romanı" mı? "Kapitalizm-öncesi romanı" mı? Ki o dönemlerin benzer yapıtları "roman" adını almamıştır henüz. O halde bir başka oluşumsal tanımlamaya mı gitmeli? Söz gelişi, Yaşar Kemal'in "epope" ya da "destan" terimlerini kullanışını ya da Kemal Tahir'in tam olarak terimlendirememekle birlikte batı romanı yapısından farklı bir yaratım olarak anlatmaya çalıştığı nitelendirmelerini anımsayalım. Öte yandan, "Üçüncü Yeni romanı" ne demektir? "Modernizm"-in 3. aşaması mı? O zaman, söz gelişi, Batı'dan etkilenme seyrine bakarak, "birinci yeni romanı"na "gerçeküstücü roman", "ikinci yeni romanı"na "anlamsız roman" ya da "varoluşçu roman", "üçüncü yeni romanı"na da "yapısalcı roman" ya da "metinsel roman" mı diyoruz? Tabii varsa böyle bir şey! Kısacası, edebiyat ve sanat bilimi'nin aslında önünde duran sorunlar böylesine terim yanlışlıklarına yok açılmamasını sağlamaktır. Bunun da karşılığı şudur: Türkiye'de ya da genelde, roman türleri, tarzları nelerdir? Edebiyatta türler ve tarzlar nasıl ve neye bağlı olarak ortaya çıkar? Ne gibi özellikler gösterirler ve kendi içlerinde ne gibi değişimlere uğramışlardır? Hangi toplumsal—ekonomik oluşumlar hangi sanatsal—yaratımsal türlere ve tarzlara yol açarlar? Bunların oluşumunu, yapılarını özelliklerini belirleyen ortak yanlar ya da yasalar varsa nelerdir? vb. Geçelim ikinci bir örneğe, üstünde en çok tartışılan konulardan birisi de romanın nasıl yazılacağı ya da yaratılacağı. Bu konudaki birçok düşüncelerin, belirlemelerin, kanıların dışında rastlayamadığımız tek ama asıl edebiyat-bilimsel soru şu: romanda(edebiyatta) yaratıcı yöntem, sanatsal-yaratıcı yöntem nedir? Romanda(edebiyatta) yaratım teknikleri nelerdir ve bunlar sanatçının özgünlüğüne ne denli bağlıdır? Bir sanatçının yaratıcı yöntem özellikleri ile öbürünün arasında ne gibi benzerlikler, farklılıklar ya da ortak yanlar vardır? Dolayısıyla, bu belli yaratıcı yöntem ile bir yapıtın biçimi ve üslubu arasındaki bu bağıntı ve karşılıklı ilişki nedir? Bu gibi ortak yaratıcı yöntemler acaba tarzdan da öte, edebî eğilim ve yönelim birlikliklerine yol açar mı? Yaratıcı yöntemle yönelim arasında ne gibi bağlantılar vardır? Söz gelişi, "bilinçli-

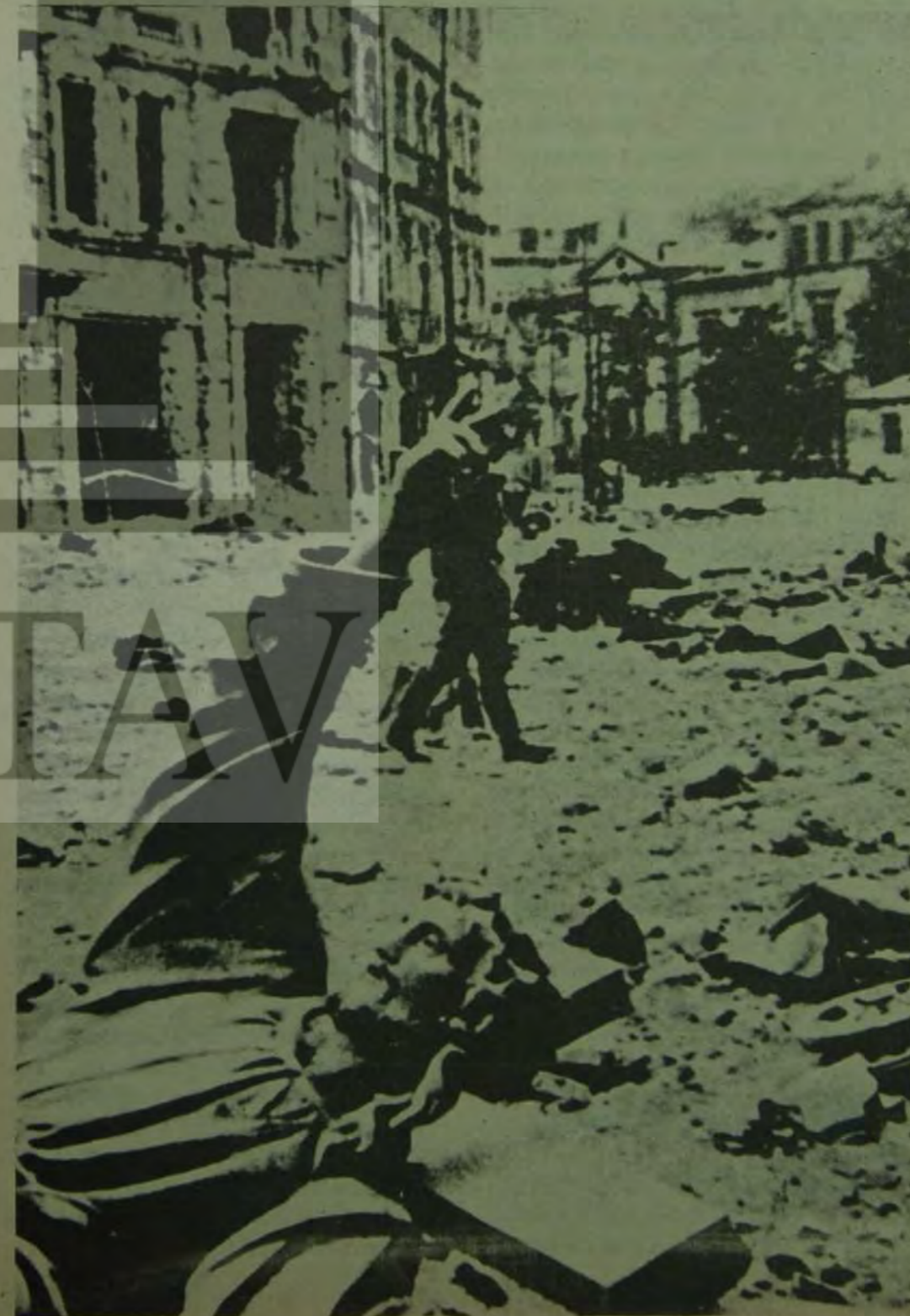
Bir ideolojik silâh olarak ırkçılık öğretisinin burjuvazi tarafından aristokrasinin elinden alınarak emperyalist ve az gelişmiş ülkelerin emekçi sınıflarına sunulmasının aşamaları.

GEREKÇE

IRKÇILIK ÖĞRETİSİNİN GELİŞMESİ

ALÂEDDİN ŞENEL

Varşova 1943!

lik akışı" tekniği ile bir yapıtın üslubu, tarzı ve biçimi arasında ne gibi karşılıklı ilişkiler vardır. Bu teknikle yazan bir sanatçı sonunda "biçimci" mi olur, "gerçekçi" mi? Burda, yazımızın başındaki bir alıntıyla bir yanıt getirmek istiyoruz buna: "Romanımız adına nasıl romanların bireyci/biçimci, nasıllarının da toplumcu gerçekçi olduğunu gerek kuramsal planda, gerekse romanların kendisiyle, nesnel konularıyla irdeleyen incelemeler anımsamıyorum(uz) pek". Gerçekten de, edebiyat literatürümüzde böylesine çalışmalar bir yana, yaratıcı yöntem ile edebi-yönelimler arasındaki bağlantıların ortaya konmasından da öte, genelinde edebiyat yönelimlerinin bilimsel teknoloji içinde değerlendirilmesine bile rastlamıyoruz. Söz gelişi, Türk romanının "gerçekçilik", "eleştirel gerçekçilik", "toplumcu gerçekçilik" yönelimleri içinde değerlendirilmesine rastlamadığımız gibi; "biçimcilik" terimi dışında değerlendirmelere de rastlamıyoruz. Acaba Türkiye'de böylesine edebi yönelimler yok mu yapıtlarda? Gerçekten, "Tanzimat romanı", "Meşrutiyet romanı", "Cumhuriyet romanı"; "İkinci Yeni", "Üçüncü Yeni" gibi terimlerle mi açıklamak gerekiyor? Bir başka deyişle, Türkiye'deki edebi yaratıcı yöntem ya da yönelimlerle Batı'daki arasında oluşumsal yapısal farklılıklar mı var temelinde? Ki edebiyat bilimi de ona uygun terimlerle bu olayı ifade etsin? Ya da o zaman niye Türk romanı ile Batı romanı arasında ortak ölçütler bulunmaya çalışılsın? Hele burda bir de işin içine "ulusal roman" gibi bir özgül sorun giriyor ki, romanda "ölçüt sorunu", daha doğrusu, edebiyat ve sanat biliminde terminoloji ve kategori sorunu iyice açmaz içinde kalıyor. Hiç kuşkusuz, bütün öbür sanat yapıtlarında olduğu gibi romanda da "ulusallık" sözkonusudur; ama, örneğin, Atilla İlhan'ın iddia ettiği gibi, "Müdafaa-i Hukuk" öğretisinin romanda ideolojik içeriği oluşturduğu biçimce bir "ulusal roman" ya da sonuçta, roman kuramında bir "Müdafaa-i Hukuk" kategorisi yoktur. Kaldı ki, romanda "ulusal-olan" ile "sınıfsal-olan" arasında yakın bir ilişki vardır ve burdan çıkarak hangi "ulusal romanların" söz gelişi, "burjuva roman" ya da hangilerinin "toplumcu roman" olduğu yargısına varılabilir. Hiç kuşku-

kusuz, bilimsellikten sapılınca edebiyat yönelimlerinin değerlendirilmesi de o denli yüzye ve yapay kalmaktadır. Yine örneğin, "aşırı sol sosyalist realizm" diye bir tanımlamanın (Atilla İlhan, *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1981), dolayısıyla, "aşırı sol sosyalist roman" gibisine bir terimin ya da yapıtın ne Türkiye, ne de dünya edebiyat ve sanat literatüründe geçtiğini ya da varolduğunu sanmıyoruz. Ne var ki, genelinde, edebiyat ve sanat literatürümüzde, "çağdaş roman", "Batı romanı" ya da "çağdaş sanat", "çağdaş kültür" gibi aslında yarı-bilimsel sayabileceğimiz terimlerin de oldukça yerleşmiş olduğunu ve bunların çoğunlukla "Türk romanı" ya da "ulusal kültür" gibi terimlere karşı kullanıldığını da görmekteyiz. Nitekim, "Batı romanı" ile "Türk romanı"nın aynı bağlam ya da aynı ölçütlere göre değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinin de bu belirsizlikleri aşma kaygısından geldiği kanısındayız. Bir başka deyişle, çağımız "uzay çağı"ysa, o zaman "uzay romanı"ndan; yok eğer çağımız, diyelim ki, "kapitalizmden sosyalizme geçme çağı"ysa o zaman da "kapitalist toplumlarda roman", "sosyalist toplumlarda roman", vb gibi terimlerden söz açmamız gerekir. Hele kültürün sınıflı toplumlarda sınıfsal özellikler taşıdığını düşünürsek, o zaman, belli bir sınıflı toplum kültüründen söz ederken, "burjuvazinin kültürü"nden ya da o ulusal kültürdeki demokratik-toplumcu öğelerden söz etmemiz gerekir. Kültürün toplumlarda üretimle olan yakın bağlantısı düşündüğümüz zaman da, hiç kuşkusuz, manevi kültür ve manevi üretim alanı içinde olan sanat ve edebiyatı, dolayısıyla romanı, hem ulusal, hem de evrensel özellikleri içinde değerlendirebilmek çok daha bilimsel ve doğru olacaktır. Ayrıca, romanda ulusal-olan'la sınıfsal-olan ya da ulusal-olan'la evrensel-olan arasındaki bağlantıyı, yani, bilimsel-felsefi terimleri içinde, tikel ile genel arasındaki ilişkiyi kurmak, böylece gerek kendi yazarlarımızın yapıtları arasındaki ortak bağları, gerekse kendi yazarlarımızın yapıtlarıyla öbür yazarların yapıtları arasındaki ortak yanları ve bağları kurmak; bunun için de belki öncelikle bu yapıtların içeriğindeki çatışmaların niteliğine bakmak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bütün bunlarsa, hiç kuşku-

suz, bizi bir "roman tipolojisi" yapmaya götürecektir. Şunu da hemen belirtelim ki, romana, edebiyata ya da genelinde sanat yapıtlarına bilimsel bir şekilde yaklaşılmasından söz ederken, altını önemle çizelim ki, burda en önemli olan, ele alınan bilimsel yöntemin ya da edebi-eleştirelin kendisidir. Söz gelişi, edebiyat yapıtlarını ya da edebiyatı toplumsal yaşamla ve gerçeklikle bağlantısı dışında, sırf kendi başına, kendi içinde kapalı olarak alan yapısalcı ya da yeni-biçimci, metinci yaklaşımların sonuçta edebiyat olgusunu tümüyle, derinliğiyle, çok-yünlülüğüyle açıklamaktan, değerlendirmekten yoksun kalacağını unutmamak gerekir. Sanat yapıtlarının yapılarının, örneğin, linguistiklerde olduğu gibi, gramatik kategorilerin birliği'ne indirgenerek incelemeye çalışılması, doğru sonuçlara ulaşılabilmesi için hiçbir zaman yeterli olmayacaktır. Edebiyat yapıtlarının yapıları ancak toplumsal-tarihsel bir bakış açısıyla ele alındığı zaman; bir başka deyişle, yine örneğin, Nietzsche'den yola çıkışla Ferit Edgü'nün önerdiğinin tersine, (*Gösteri*, Nisan 1981), "içerik", "biçim" olarak ele alınmadığı zaman, kendi özüne uygun olarak açıklığa kavuşturulabilir. Bir başka deyişle, sanat yapıtı, toplumsal bir olgu olarak, gerçeklikle, kendini dışı bağlayan ilişkiler içinde ele alındığı zaman bilimsel olarak anlaşılabilir; çünkü, edebiyatın(sanatın) yapısı ile belli bir tarihsel gelişme dönemi içinde yer alan toplumsal sorunların, çatışma ve ilişkilerin sanata dönüştürülmesi arasında kaçınılmaz bir bağlantı vardır. Dolayısıyla, ancak belli bir tarihsel dönemin yapısı ve genel özellikleri incelenerek edebiyatın da gelişme özellikleri, ona bağlı olarak da edebiyat yapıtlarının genel karakteristikleri ortaya konabilir. Böyle bir şeyse, hiç kuşkusuz, en sonunda, edebiyat yapıtlarının yapısını kendi dil ya da yapıca özellikleri dışında ele alınmasını değil, tam tersine, salt onlara indirgenmeksizin, kendi içeriksel yapısına bağlı özellikler olarak ele alınmasını getirir. Kısacası, edebiyata ve romana ancak burjuvazi edebiyat yöntemleri ve yönelimleri dışında baktığımızda, gerçekten bilimsel bir yaklaşımda bulunmuş olabiliriz. Ancak, bilimsel ve maddeci bir edebiyat-sanat kuramı ve sonunda estetiği buna elverir.

IRKÇILIK, insanların etik eşitliğine inanmayan, toplumları ve insanları sıradüzeni içinde gören eşitsizlikçi dünya görüşünün bir parçasıdır. Kendini çeşitli zamanlarda ve çeşitli toplumlarda farklı biçimlerde ortaya koyan bu dünya görüşünün zaman zaman o ya da bu toplumda ortaya çıkan görünümüdür. Eşitsizlikçi dünya görüşüne sahip olan sınıfların ve düzenlerin, ortamını yakaladıklarında başvurdukları ideolojik silâhtır. Ne zaman, hangi toplumlarda, hangi sınıflarda? Bu soruların yanıtları ırkçılık öğretisinin tarihsel gelişmesi açıklanırken verilmiş olacaktır.

Ya günümüzde ırkçılığın üzerinde durmayı gerektirecek bir akım olduğu söylenebilir mi? Dolayısıyla böyle bir yazının gereği var mı? Kısacası, onca güncel sorunlar arasında böyle bir konunun sayfaları doldurmasının gerekçesi ne? Bugün için dünyada ve ülkemizde ırkçılığın üzeri küllenmiş görünüyor. Ama bu onun elverişli koşulları oluşturduğunda yeniden alevlenmeyeceği anlamına gelmez. Günümüzde ufak tefek örneklerini gördüğümüz gibi, bir uluslararası çatışmada, bir iç savaşta, bir ekonomik bunalımda, bir etnik çatışmada küllerinin üflenip ırkçılığın yeniden tutuşturulması olasılığı var. Ulusçuluğun dozu biraz kaçırıldı mı ırkçılık karşınızdadır. Ulusal birliği pekiştirmek gibi bir tasayla ulusçu bir ilk ve orta öğretimin, ileride, bugünden düşünülemezcek bazı koşulların doğmasıyla, ırkçı filizler vermeyeceğine kimse güvence veremez.

Genellikle ideolojik malzemeler, özellikle de gerici ideolojik malzemeler, bir bedene girdikten sonra, yenilseler de tümüyle yok edilemeyen "uyuyan mikroplar" gibidirler. Tek tük de olsa, düşünürlerin kafalarında, politikacıların "olağanüstü durum" programlarında, kitle kültürünün mahzenlerinde varlıklarını sürdürürler. Kendilerine gereksinim duyulup günışığına çıkarılacakları, dönemin koşullarına göre öteki ideolojik malzemelerle çeşitli biçimlerde eklemelendirilerek ideologlar ve politikacılar tarafından savaşa sokulacakları günü beklerler.

Kaldı ki, UNESCO'nun, 1950, 1951, 1964 ve 1967 yıllarında ırkçılık konusunda görüşlerini almak

üzere çağırıldığı ünlü bilginlerin toplantılarının sonucunda verilen raporda "ırkçılık dünyada avını sürdürmektedir" denilmektedir. Öte yandan kendileri bir zamanlar ırkçılığın kurbanı olmuş bazı halkların bugün avcı rolünü üstlenebilmeleri sorunun önemini ve güncelliğini göstermektedir. Son olarak, ırkçılığın, yanıt verilmeye değmeyecek kadar ilkel, bilim dışı, güçsüz bir öğreti olduğunu düşünenlere verilecek bir yanıtım var. Temelde insanların ve toplumların eşitsizliğine inanca dayandırılan dünya görüşü, hemen tüm ideolojilerde de görüldüğü gibi, kendini çağının egemen düşün biçimine dayandırma çabası gösterir. Ortaçağın egemen düşün biçimi dinsel, çağımızın egemen düşün biçimi bilimsel düşünüşdür. Dolayısıyla eşitsizlikçi dünya görüşünün bilimsel giysiler içinde ortaya çıktığında tutunma, yayılma şansı çok daha yüksektir. Bu bakımdan, sahte bilimsel temellere de dayansa, ırkçılık bilimsel bir söylem biçiminde ortaya konulduğu için eşitsizlikçi dünya görüşünün çağdaş görünümünden biridir; dolayısıyla hafife alınacak bir şey değildir. Amerikalı toplumbilimci O. Wilson'un, Biosociology adlı yapıtında, toplumsal davranışların biyoloji düzeyde belirlendiğini göstermeye çalışmasına ve "genetik mühendisliği"ndeki gelişmelere bakılarak, ırkçılık öğretisinin yeni yeni kaynaklardan beslenmesi, yeni biçimler altında yeniden sunulması da beklenebilir. Nazi Almanyası II. Dünya Savaşı'nda askeri alanda yenik çıkmasaydı, ideolojik alanda hiç de yenilmiş olmadığı anlaşılacaktı. Bugün ırkçılığın bilimsel temellere dayanmadığını kanıtlayan bilginlerin bir bölümü ırkçılığa değerli katkılarla bulunuyor olabileceklerdi.

Bu yazının amacı ne salt ırkçılık öğretisini eleştirmek, ne de ırkçılığı açıklayan çeşitli kuramları vermektir. Çok daha önce yapılması gereken bir işi yapmaya çalışıp ırkçılık öğretisinin gelişmesinin bellibaşlı aşamalarını izleyerek onu tanımak, tanıtmaktır. Bununla birlikte yeri geldiğinde ırkçılık öğretisini eleştirmek de geri durulmayacaktır.

IRK ve IRKÇILIK

Günümüzde antropologların hemen tümü, dünyada yaşayan insanla-

İşte onlardan geriye kalanlar... Auschwitz-Birkenau toplama kampında 4 milyona yakın insan hayatını kaybetti... Fotoğrafta, depolarda yığılmış gözlükler görünüyor.

nın homo sapiens türünden oldukları ve büyük bir olasılıkla aynı soydan geldikleri görüşündedirler. Tek bir türden olmasalardı farklı halklardan olan insanlar birbirleriyle verimli çiftleşmelerde bulunamazlardı; ya da, at, eşek, katır örneğinde görüldüğü gibi, ancak kısır döller verebilirlerdi.

İrklar, homo sapiens türünün, ötekilerinden farklı ama kendi aralarında ortak bazı fizik özelliklere sahip olan insanlardan (antropolojide ve genetikte kullanılan terimle fenotiplerden) oluşan ana dallardır, ya da alt ayrımlardır. İrkların ne zaman oluştuğu bilinmiyor. Dahası, çevresel yalıtılma vd. nedenlerle bir kez oluşan ırkların varlıklarını değişmeden sürdürdükleri de kuşku. Büyük bir olasılıkla, oluşan ırklar karışmış, karışmanın belli bir türdeşlik kazandırdığı durumlarda yeni ırklar ortaya çıkmıştır. Ama bunlar da insanlık tarihinin çalkantılarında yeniden karışmışlardır. Buradan çıkarılan bilimsel sonuç, saf ırktan bireylerden oluşan toplulukların bulunamayacağıdır. Ama bugün insanlık toplumlarında ırkların bulunduğu da, demek ki bazı topluluklarda belli fenotiplerin ağır bastığı da bir gerçektir. Bununla birlikte kaç türlü ırkın bulunduğu sorunu gene bulanıktır. Çeşitli ölçütlere göre çeşitli ırk sınıflandırmaları yapılmıştır. Bunların hepsi fizik, fizyolojik ölçütlerdir; hiç birisi de psikolojik, akılla, karakterle ilgili ölçütler değildir.

Günümüzde antropologlar 1. Moğol ya da sarı, 2. Kafkasyalı ya da beyaz, 3. Zenci ya da siyah ırk olmak

üzere üç ana ırkın bulunduğunu kabul etmektedirler. Bu ana ırklar da, örneğin Kafkasyalı ırkın a. Alpli, b. Dinarlı, c. Akdenizli olmak üzere üç alt dala ayrılışı gibi, alt dallara ayrılmaktadırlar. Bunlar da, Töton ırkın Alpli ırkın bir alt dalı oluşu gibi, kendi alt dallarına ayrılırlar.

Ya İngiliz, Fransız, Alman ırkları? Bunlar ırk değil ulus adlarıdır. Pe ki ya Aryan = Hint-Avrupa, Anglo-Sakson, Çin, Türk, Yahudi sözcükleri de ırk adları değil midir? Bilim dünyasında kesinlikle bilindiği ve UNESCO'nun yukarıda sözünü ettiğim dört bilginler toplantısında, çeşitli ülkelerden çeşitli bilim dallarını temsil etmek üzere gelen altmış dolaylarında bilginin onayladığı gibi, bunlar dil ile, kültürle ve dinle ilgili terimlerdir.²

Dolayısıyla, bazı ırk kuramları ırkçılık öğretilerine su taşımış olsalar da, bilimsel ırk kuramları ile ırkçılık öğretileri farklı şeylerdir. Bir başka deyişle, ırkçılık öğretileri, biyoloji, antropoloji, genetik bilimleriyle, ırk kuramlarıyla çelişki içindedirler. Gerçekten tüm ırkçılık öğretileri, a. fizik nitelikler yanı sıra psikolojik, düşünsel, hatta kültürel niteliklerin de kalıtımla geçtikleri, b. bu sözde kalıtımsal niteliklerin bazı toplumlarda bulunup bazılarında bulunmadıkları, bazılarında az bazılarında çok bulunabildikleri, c. bunlarla bağlantılı olarak, bazı ırkların üstün bazı ırkların aşağı fizik, psikolojik, düşünsel ve kültürel yeteneklere sahip oldukları, d. sonuç olarak, üstün ırkların aşağı ırklar üzerinde, onları sömürmekten

yönetmeye, azaltmaktan yok etmeye kadar doğal hakları olduğu düşüncelerinden oluşur. Antropoloji ve öteki ilgili bilim dalları ise, a. bazı patolojik psikolojik nitelikler dışında psikolojik niteliklerin kalıtımla geçtiği yolunda şimdiye dek hiçbir bilimsel kanıt bulunamadığını; tersine, yapılan araştırmalarda psikolojik, düşünsel, kültürel niteliklerin çevresel, kültürel etkilerle edinildiğini gösteren pek çok kanıtın bulunduğunu belirtmektedirler, b. herhangi bir kalıtsal niteliğin bir topluluğun bütün üyelerinde bulunamayacağı gibi, onun öteki toplumların üyelerinde bulunabileceğini, c. bazı ırkların öteki ırklardan kalıtsal kültürel, düşünsel, psikolojik, hatta fizik üstünlüklere sahip oldukları savının şimdiye dek kanıtlanmadığı sonuçlarına varmıştır; d. ırklar ya da topluluklar arası ilişkilerin eşitlikçi mi eşitsizlikçi mi, barışçı mı savaşçı mı olmasının gerektiği, doğal bilimlerin (biyolojinin, antropolojinin, genetiğin) değil, toplum bilimlerinin, felsefenin, felsefenin de etik dalının sorunudur.³ Sonuç olarak ırkçılık öğretilerinin, bilimsel temellere dayanmayıp, insanların değerce birbirlerine eşit sayılıp sayılmamaları gibi etik bir sorunu, yanlış olarak biyolojik bir sorun gibi görüp gösterme tutumunda oldukları söylenebilir.

TARİHTE İRKÇİLİK?

İrkçilik bilinci, 18. yüzyıldan bu yana görülen çağdaş bir olgudur. Bu bilincin, ırkların ve halkların en çok karışmaya başladığı bir dönemde uyanmış, daha doğrusu uyandırılmış olması ilginçtir. Çağdaş toplumların (bazı çağdaş ilkel topluluklar dışında) hiç birinde ırksal birim ile ulusal birim, toplumsal birim çakışmamaktadır. Oysa tarihte ırksal birim ile toplumsal birimin çakıştığı dönemler olmuştur. Gene de bu dönemlerde ırk bilinciyle karşılaşmayız. Bunun en güzel kanıtı, kabile toplumlarında kan bağının gerçek değil varsayımsal bir bağ olarak görülüşü, kabileye kabul edilen bir yabancıya tam üyelik haklarına sahip olup öteki üyelerle kardeş sayılması; buna karşılık, aynı ırktan olan farklı kabilelerin birbirlerini düşman olarak görmeleridir. Antik uygarlıkların kozmopolit yapılarına sahip oldukları bilinmektedir. Bu

toplumlarda yapılan ayırım ise, uygar-barbar (ilkel) toplumlar ayırımıdır. Ortaçağın Hıristiyan ve İslâm toplumlarında insanlar ırklarına değil inançlarına (kültürlerine) göre sınıflandırılmıştır. Bu tutum İslâm toplumlarında 20. yüzyıla dek sürmüştür. Kısacası, genel olarak tarihte ırkçılık bilinciyle karşılaşmamaktayız. Kuşkusuz bu durumun, bir ırktan oluşan halkın bir başka ırktan oluşan toplumsal konuma indirdiği ve karşılıklı evlenmelerin yasaklandığı Yunan'ın Sparta'sı, Hindistan'ın kastları gibi, kuraldışı örnekleri vardır.

Ne var ki bazı yazarlar, ırkçılık bilincinin tarihçesini kabile toplumlarından başlatmakta, ilk ırkçılık öğretilerinin ise Babil'de, Eski Yunan'da ortaya atıldığını ileri sürmektedirler. Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'da pek çok yerde geçen "seçilmiş halk" sözüne, Tevrat'ın "Ezra" kitabının 10. babında "Memleketin [öteki] kavmlarından yabancı karılar... 'in ve 'onlardan doğanların bırakılması", "Nehemya" kitabının gene 10. babında "...Rabbimiz Yehova'nın bütün emirlerini ve hükümlerini ve kanunlarını tutup yapmak üzere kızlarımızı memleketin kavmlarına vermeyeceğiz ve oğullarımıza onların kızlarını almayacağız..."⁴ sözlerine bakılarak, ırkçı düşünüşün ilk kez Yahudiler'de görüldüğü söylenmektedir. Yahudiler'de o zaman görülen bu davranış, ırkçı değil kabileci bir davranıştır. Yahudilik bir ırk değil bir din, bir kültür olduğu gibi, Yahudiler'in kız alıp vermemeyi düşündükleri "memleketin kavmları"nın, bir bölümü, Filistinliler'in olduğu gibi başka bir ırklardan iseler, birçoğu Yahudi kabilelerini oluşturan ırklardandır. Ve Yahudiler bu kabilelerle aynı ırktan olduklarının bilgisine, bilincine ermiş değillerdir. Yahudiler'in söz konusu tutumları zamanlarının öteki birçok halkın tutumundan farklı değildir. Farklı olan, bu tutumun "kitaba dökmüş"dir. Kabile toplumundan ulus toplumuna geçildiğinde de kitabın düşünceleri izlenirse o zaman bu düşünceler bir ırkçılık öğretisinin oluşmasına yardımcı olabilecek nitelik kazanırlar. Bilindiği gibi Yahudi topluluklarının ulus toplumuna geçebilmeleri uzun yüzyıllar sonunda gerçekleşebilmiş, gerçekleşmesiyle (ve emperyalist bir ülkenin Ortadoğu ka-

rakolluğunu yapma görevini üstlenmeleriyle) de ırkçılığa yaklaşan davranışlar göstermeye başlamışlardır. Gerçekten bugün İsrail Devleti, İsrail'e göçme ve vatandaşlık konularında Yahudi soyundan olanlara ayrıcalıklar tanımaktadır.

Eski Yunan'da Hippocrates'in öğrencilerince derlenen Corpus Hippocraticum'da "Peri Aeron" (Havalar Üstüne) adlı yazıda geçen "Asya'da olduğu gibi, Avrupa'da da büyüklük, şekil ve meziyetler bakımından birbirlerinden ayrı uluslar vardır. Dağlık, sert ve sulak yerlerde [kuzeyde] oturan... insanların iri yapılı, dayanıklılığa ve yiğitliğe elverişli olmaları, hatta bunlarda bir dereceye kadar vahşilik ve hayvanımsılık bulunması pek doğaldır. Bol otlu, çukur, sıcak yerlerde [güneyde] yaşayanlar... sakin, uyuşukturlar"⁵ gibi sözler, Asyalılar'ın barışçı, köle ruhlu, Hellenler'in girişken, hırslı oldukları biçiminde değerlendirmeler vardır. Bununla, Aristoteles'in Politika'da hemen aynı görüşleri, "Soğuk bölgelerde yaşayan ırklar [Berkes'in çevirisinde "Asyalılar"]... cesaret ve tutkuya doludurlar fakat becerileri ve beyin güçleri kıttır... Bundan ötürü siyasal birlikleri ve başkalarına egemen olma yetenekleri yoktur. Öte yandan Asyalı ırkların [Berkes çevirisinde "Asyalılar'ın"] hem beyinleri hem de becerileri vardır ama cesaret ve iradeleri eksiktir; bu nedenle hep köleleştirilir ve uyruk olarak kalırlar. Coğrafyaca orta durumda bulunan Hellen ırkı [Hellenler] ise her ikisinden de bir ölçüde pay almıştır. Dolayısıyla en iyi siyasal kurumlara sahip olarak özgürlüğünü sürdürüyor ve tek bir ana/asa altında birleşen bütün öteki ülkelere egemen olacak yetenekte"⁶ biçiminde yineleyen sözlerinin, ırkçılık öğretisinin ilk formülleri oldukları ileri sürülebilir mi? Bunların, ırklar eşitsizliğini salt kalıtımla açıklayan öğretilerden farklı olarak, çevreci-kalıtımcı öğretiler oldukları gözden kaçırılmamalıdır.

Ortaçağın feodal toplumlarında, insanlar inançlarına göre sınıflandırdıktan sonra, aynı inançta olanları birleştirici "din kardeşliği" kavramı yanı sıra, zümre farklarını dile getiren "soyluluk" kavramıyla karşılaştırdık. Soylular kendilerini soylu olmayanlardan, serflerden, köylülerden üstün görmekte, bunun "iyi soy"dan ka-

geldikleri düşüncesine dayandırmak tadırlar. Irklar konusunda yarım yüzyıla yaklaşan bir süre içinde yaptığı araştırmalarıyla ırkçılığa karşı savaş veren Amerikalı Antropolog Franz Boas'a göre, Avrupa soylularıyla halkları, büyük bir olasılıkla aynı ırktan gelmelerine karşılık, bazı kabilelerin ötekilerini egemenlikleri altına almalarından sonra oluşan yukarı sınıflar, soylarının halktan farklı olduğunu ileri sürmeye başlamışlardır, (demek ki istim, destek sonradan gelmiştir). Onların bu tutumları bile ırk bilincinin görünümü sayılmaz. Çünkü türün altayırımı ırk, ırkın altayırımı soydur. Antropolojideki ve genetikteki terimleriyle ırk (fenotip) ile soy (genotip) farklı şeylerdir. Avrupa'nın farklı ırklardan olan soylu ailelerinin, hanedanların birbirlerinden kız, oğlan alıp vermeleri soyluluğa ilişkin davranış ve düşüncelerinin ırkçılık ile ilişkili olmadığını gösterir. Ne var ki, ırkçılık öğretisinin doğuşunu incelerken göreceğimiz gibi, soyluların ayrıcalıkları ve tüm olarak soyluluğun kendisi, yükselen burjuvazi ve mutlak monarşi karşısında tehlikeye girince, soylulukla ilgili düşüncelere bir çeki düzen verip onları sistemleştirme çabaları, ilk biçimiyle ırkçılık öğretisini doğuracaktır. Bu iş, ırkçılık öğretisinin gelişmesinin tüm aşamalarında görülen karıştırmalara uygun olarak, ırk ile soy birbirine karıştırılarak başarılabilmektedir.

IRKÇILIĞIN DOĞUŞU

Toynbee'ye göre, daha çok Batı toplumlarına özgü bir önyargı olan ırkçılık, ırk duygusu, 15. yüzyılın son çeyreğinden bu yana Batı uygarlığının yeryüzüne yayılmasının, ırkların böylece uygunsuz koşullarda birbirleriyle ilişkiye geçmelerinin ürünüdür⁷. Buradan ırkçılığın Batı emperyalizminin bir ürünü olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak aynı yüzyıllarda Avrupa'da ortamı ırkçılık öğretilerine hazırlayan bazı toplumsal ve düşünsel gelişmeler de görülmüştü. Bunlardan birincisi, daha önce belirtildiği gibi, yükselen burjuvazi ve burjuvazinin ekonomik bütünlenme ve pazar gereksinmelerine uygun olarak feodal siyasal ve toplumsal birimleri birleştirerek ortadan kaldıracak, ortamı ulusal devlete hazırlayacak olan mutlak mo-

narşinin gelişmesidir. Doğal olarak aristokrasi mutlak monarşiye karşı çıkmıştır. Bunu yaparken de ayrıcalıklarının düşünsel düzeyde savunacak bir öğretiye gereksinim duymuştur. Bu gereksinimi bir Fransız soylusu karşılayacaktır.

IRKÇILIK ÖĞRETİSİNİN DOĞUŞU VE İLK BİÇİMİ

Bir Fransız soylusu olan Boulenvailler (1658-1722), Fransız Soyluları Üzerine Deneme adlı yapıtında, Fransız soylularının ayrıcalıklarını bir bir ellerinden almaya başlayan mutlak monarşiye karşı, soyluları bir ırk kuramıyla savunmaya çalıştı. Boulenvailler'ye göre soylular ayrıcalıklarını kraldan değil, Cermen ve Frank atalarının Galli ve Romalı Keltler'i egemenlikleri altına almalarıyla (demek ki fetih hakkı olarak) elde etmişlerdi. Dolayısıyla kral vermediği bir şeyi onlardan geri alamazdı. Böylece ırkçılık öğretisi, burjuvaziye karşı aristokrasiyi savunmaya çalışan sınıfsal bir ideolojik silâh olarak doğmuş oldu. ırkçılık öğretisi, bu biçimiyle soy ile ırkı karıştırdığı için bilimsel dayanakta yoksun olmakla birlikte, orta ya da aşağı sınıflardan çok aristokrasinin konumuna uygun bir öğretilerdir. Boulenvailler'nin düşüncelerinden etkilenen Avrupa soyluları, Cermen ırkından diye Avrupa soyluluğu enternasyonalizmi düşüncesini ortaya atacaktırlar. Cermen soyluluğu düşüncesine en çok da Alman soyluları ve ileride bu düşüncüyü öteki sınıflara bulaştıracak olan Alman düşünürleri sarılacaklardır. Şimdi aristokrasinin "doğal" öğretisi sayılabilecek olan ırkçılığın orta sınıflara ve hatta emekçi sınıflara benimsetilebilen bir öğreti durumuna sokulmasının aşamalarını görelim.⁸

IRKÇILIK ÖĞRETİSİNİN BURJUVAZİ TARAFINDAN DEVRALINIŞI

17. yüzyılda kapitalizmle birlikte doğa bilimlerinin de geliştiğini görüyoruz. Daha 1684 gibi erken bir tarihte Fransız bilgini Bernier antropolojik anlamda bir ırk tanımlaması yapmaya çalışmıştı. Biyolojinin gelişmesinde büyük katkıları olan bilim adamlarından biri de, kendisine son-

radan soyluluk verilerek Karl von Linné adını alan İsveçli botanikçi Linnaeus'dur (1707-1778). Linnaeus, biyolojiye katkılarını canlı türlerini sınıflandırma çabalarıyla yapmıştır. Bu, biyolojinin gelişmesinin temellerini atan bir katkı olmuştur. Ne yazık ki katkısına sahte bilimsel bazı katkıları da karıştırmıştır. 1735 yılında insanları ırklarına göre sınıflandırırken, geleneklerle ırklar arasında bağlantı kurmaya kalkmıştır. Böylece, fizik nitelikler yanı sıra, örneğin Avrupalılar'ı açık renkli, aktif, becerikli; Asyalılar'ı sert, kibirli, cimri; Afrikalılar'ı tembel vb. psikolojik niteliklerle nitelermeye çalışmıştır.

Antropoloji biliminin kurucusu sayılan Johann Friedrich Blumenbach, 1775 yılında insanları derilerinin rengine göre, Kafkasyalı ya da beyaz, Moğolyan ya da sarı, Etyopyalı ya da siyah, Amerikalı ya da kızıl, Malayalı ya da kahverengi derili insanlar olarak beş ırka ayırdı. Böylece ırk kavramı ilk kez bilimsel düzeyde ortaya konmuş oluyordu. Daha sonra bu ırkların, kafa, saç, burun vb. biçimlerine göre yüzü aşkın alt ayrımları yapıldı. 19. yüzyılın sonlarına doğru, bilimi ölçmekle özdeşiren bir anlayışın etkisiyle, kafa biçimlerine göre ırk ayrımı yapmak moda olduysa da (hem beyaz hem siyah ırkın içinde dolikisefallerin, mezosefallerin, brakisefallerin bulunduğu saptanması üzerine bu ölçütün işlevsel olmadığı anlaşılarak) yeniden renk ölçütüne dönüldü. Deri rengine dayanan ayrım tutundu, sayıları önce dörde, sonra üçe indirilerek günümüze kadar gelebildi.

Genetiğin kurucusu olan Avusturyalı botanikçi ve din adamı Gregor Johann Mendel'e (1822-1884) kadar kalıtsal özelliklerin kanla geçtikleri sanılıyordu. Mendel araştırmalarıyla (1865'de) böyle geçmediklerini ortaya koyduğu gibi, kalıtımın bugün onun adıyla bilinen yasalarını da ortaya çıkardı. Ne var ki bu önemli buluşu 20. yüzyılın başına kadar dikkati çekmedi. Bu tarihten sonra bile, ırklarla ilgili ahkâm kesen, düşüncelerini sözde bilimsel temellere dayandıran ırkçı düşünürler, "Mendel yasaları" nı bilmezden gelip kalıtımın kan ile geçtiği görüşünü sürdürdüler. Bu konunun ırkçılığın bilimsel temellere dayanmadığının gösterilmesi bakımından yaşamsal bir önemi vardır.

Ananın ve babanın özelliklerinin yavruya kanla geçtiği inancından dolayı, ananın ve babanın kalıtsal özelliklerinin olduğu gibi yavrulara geçeceği, bir başka deyişle, bütün kardeşlerin aynı kalıtsal özellikleri taşıyacakları sanılıyordu. Oysa genetik bilimi, yavruların, gen varyasyonları olan, çift çift bulunan allellerden birini anadan birini babadan, dolayısıyla genetik varlığının yarısını anadan yarısını babadan, ama onların zengin gen havuzundan ve çeşitli kombinezonlarla kalıttıklarını ortaya koydu. Bu durumda, Mendel yasalarından da çok iyi bilindiği gibi, aynı çiftten olan kardeşler (kan kuramına dayanan ırkçılığın sandıklarının tersine) gen kuramına göre ve gerçekte de öyle olduğu üzere, farklı ırktan olabiliyorlardı. Böylece bir halkın ırksal saflığı, türdeşliği yolundaki görüşler bilimsel temellerini yitirmiş oluyordular.

İngiliz doğa bilimcisi Charles Darwin (1809-1882) doğal ayıklanma kuramını (1859'da) Türlerin Kökeni yapıtıyla ortaya attı. Bu kurama göre türler ve ırklar, değişen çevresel koşullara uyuma ve yaşam savaşı ile doğal ayıklanma sonucunda oluşuyor ve geliyordu. Daha sonra ortaya çıkan ırkçı düşünürler Darwin'i de yanlış okumaktan geri kalmayacaklardır. Onun daha çok canlılarla çevreleri arası, doğa arası ve türler arası ilişkilerle ilgili olarak ortaya attığı "yaşam savaşı" kuramını, ırklar, topluluklar, hatta bireyler arasında da geçerli bir yasa olarak görecektir. Böylece akıl sahibi, hayvanlardan ve bitkilerden farklı olarak kalıtsal donanım yanı sıra kültürel donanıma sahip olan, kıtlığı üretimle, kapışmayı, kavgayı paylaşma, ödün verme yollarıyla aşabilen; daha önemlisi, ortak üretimin ve değişimin yararlarını bile rek savaşı ilişkileri işbirlikçi, barışçı ilişkilere döndürebilen insanı hayvanlarla aynı kefeye koyarak, "sosyal Darwinizm" denen bir düşünce akımına yol açacaklardır. Ayrıca Darwin'in İnsanın Türeyişi (1875) yapıtındaki "insan uygarlık yolunda ilerledikçe ve küçük kabileler daha büyük topluluklarda birleştikçe, en basit bir düşünce bile her insana toplumsallık güdülerini ve sempatilerini aynı ulusun tüm üyelerine, hatta bunlardan tanımadığı kimselere yöneltecek biçimde genişletmesini söyleyecektir. Bir kez bu noktaya ulaşın-

ca da, bu sempatinin bütün uluslardan ve ırklardan olan insanları kapsayacak biçimde genişletilmesini önleyen ancak yapay bir engel kalacaktır" demiş olmasına karşın, Darwin'i Darwin'e karşı yorumlayarak, tarihi ırklar savaşı olarak görmekle kalmayıp bu savaşı evrimin aracı olarak görüp yücelteceklerdir. Oysa, evrim Darwin'e göre değişen koşullara başarılı uymaya, uyarlanmaya bağlı olduğuna göre, ırkların karışması, başarılı uyarlanmaya olanak hazırlayacak bir genetik zenginliğe yol açacağı için, olsa olsa olumlu bir olay olarak yorumlanabilirdi. Gene sosyal Darwinçiler, Darwin'in türlerin evriminin çok uzun zaman dilimleri içinde gerçekleştiği görüşüne dayanarak, bazı ırkların ötekilerini binlerce yıl geride bıraktıkları sonucuna varabileceklerdir.

Sosyal Darvinci denebilecek görüşleri, en popüler biçimiyle İngiliz Filozofu Herbert Spencer (1820-1903) dile getirip yaydı. Biyolojik evrim gibi toplumsal evrimin de, doğal ayıklanma ve en uygun olanın yaşaması (ötekilerinin elenmesi) düzeneğiyle işleyeceğini (Darwin'den önce, 1852'de) ileri sürmüştü. Spencer temel toplumsal kültürel değişikliklerin aynı derecede temel biyolojik değişikliklerin ürünü olacaklarını da söylemişti. Sınırsız bir rekabet ortamında varlığı sürdürebilmenin savaşıma ve irade gücüne bağlı olduğunu ileri sürerek, üzerinde ırkçı düşüncelerin de boy atabileceği felsefi temelleri atmış oluyordu. Tüm bu düşünsel hazırlıklardan sonra ırkçılık öğretisinin aristokrasinin elinden alınıp burjuvazinin ideolojik silâhları arasına konmasına gelmişti.

Polonyalı bir Yahudi olan Gumpłowicz (1833-1909) Irklar Savaşı adlı yapıtında, ırkçılık öğretisinin aristokrasiden burjuvaziye geçirilmesi yolunda ilk adımı attı. Gumpłowicz'e göre, siyasal organizmalar iki yönetici ırk, bir de avam ırk olmak üzere üç öğeden kuruluydu. Örnek olarak aldığı Macaristan'da, Macar soyluları askeri ve siyasal yönetimi, Yahudiler ticareti, sanayiye, bankacılığa yönetiyorlardı. Boulenvailler'nin Cermen ulusları için geliştirdiği ırk öğretisi bu değişikliklerle, bir yandan başka ulusların da kullanabileceği bir biçime sokulmuş oluyor, öte yandan Boulenvailler'in aristokrasinin eline

vermiş olduğu bu silâh burjuvaziye de sunuluyordu. Anlaşılan Gumpłowicz bu silâhin, çoğunluğu oluşturan etnik ya da ulusal grupların burjuvazileri tarafından azınlık etnik burjuvazi olan Yahudiler'in tepesine indirilebileceğini düşünmemişti.

Daha sonra ırkçı düşünüşe Alman düşünürleri sahip çıktılar. Sosyal Darwinçi görüşlere sahip olan Alman Tarihçisi Heinrich von Treitschke (1834-1896) aşırı uluscu düşüncelerini ırkçı görüşlerle destekledi. Politika ve On Yıllık Alman Savaşımı adlı yapıtıyla ve ateşli söylevleriyle Alman gençliğini ve Alman düşünürlerini derinden etkileyen Treitschke, ulusların Darwin'in yaşam savaşına benzer bir rekabetle gönence erebileceklerini belirttikten sonra, ırklar kültürel bir sıradüzenine dizer. Sarı ırkın sanattan ve siyasal özgürlük anlayışından yoksun olduğunu, (Ortadoğu halklarını da siyah ırkın içine aldığı anlaşılan bir deyişle) siyah ırkların su kanalları açmaları dışında insanlığa hiç bir katkıların bulunmadığını söyler. Bu iki ırkın yazgısının sonsuza dek insanlığın yaratıcı ve üstün ırkı olan beyaz ırkın tiksintilerine hedef olmak olduğunu ekler. Ama uygarlıkların gelişmesi için ustaların yanında yamakların da bulunmasının gerektiğini söyleyerek, üstün ırkın uygarlık adına aşağı ırkları çalıştırmasının doğal ve yararlı olacağını da belirtmiş olur.

Fransız olduğu halde, genel olarak beyaz ırkın, özel olarak da Cermen ırkının üstünlüğü kuramını ilk olarak sistemli bir biçimde işleyip savunan düşünür Kont Joseph Arthur de Gobineau'dur (1816-1882). İnsan Irklarının Eşitsizliği Üstüne Deneme (1853-1855) adlı dört ciltlik yapıtında, sarışın Kuzey Avrupalı tipin tüm öteki Avrupalı gruplara üstünlüğünü kanıtlamaya çalışan görüşleri derin etkiler yarattı. Gobineau'ya göre beyaz, sarı ve siyah olmak üzere üç ırk vardı. Tarih bize tüm uygarlıkları beyaz ırkın yarattığını gösteriyordu. Aryan ırkı beyaz ırkın en iyi dahiydi. Ancak Aryan ırkı içine, Yunan, Roma, Pers ve Kuzeybatı Avrupa ırklarını da sokuyordu. Aryan ırkının en yüksek temsilcileri ise modern Tötonlardı. Görüldüğü gibi Gobineau, ırk kavramlarını halk, ulus kavramlarıyla çakıştırma (dolayısıyla karıştırma) yolundadır. Gobineau'da ayrıca, ırk karışımının üstün ırkın zararına işledi-

gi, İngilizler'in ve Almanlar'ın beyaz ırkın en saf temsilcileri oldukları yolunda düşünceler de vardı. Irklarda fizik yetenek farklılıklarından başka, farklı psikolojik, kültürel, hatta siyasal eğilimlerin bulunduğunu söyledi. Buna göre, Zenciler anarşist, bireyci; sarı ırk komünizme, beyaz ırk ise liberalizme ve hayırhah emperyalizme eğilimliydi. Gobineau Aryan ırkının yeryüzüne egemen olacağını, bu ırkın kanının öteki ırkların kanlarıyla karışmasıyla yeryüzünde tek tip bir uygarlığın gerçekleşeceğini öne sürerek yaptığını sonuçlandırıyor.

Gobineau düşüncelerini yaymak için "Gobineau Derneği"ni kurdu. Yapıtları ve bu derneğin çalışmaları (1870'den sonra) Alman ırkçıları ve ilerde Nazileri çok etkileyecektir. Gobineau'dan Hitler'e uzanan bu etkinin artık dolaysız bağlantılarını biliyoruz. Gobineau'nun Aryancılığını Almanya'da, I. Dünya Savaşı'nda Alman davasını destekleyen, 1916'da Alman vatandaşlığına geçen bir İngiliz olan Houston Stewart Chamberlain (1855-1927) yaydı. Aryan yerine Töton kavramını koydu. Ama bu kavramın kapsamını genişleterek, Avrupa'nın tüm halklarını ve Romalıları da Töton soydan saydı. Ne var ki üstün bir ırk olan Nordik moral tip sayıca ve en fazla Almanya'da idi. Bu nedenle Alman ulusu öteki uluslardan üstündü. Onun bu yoldaki düşünceleri, 1912 yılında toplanan Pancerment Kongre'de, Avrupa'nın Alman olduğu, bu yüzden birleşmesinin gerektiği yolunda düşüncelerin ortaya atılmasına yol açmıştı. Kendisi de 1923'de Hitler'e bir mektup yazarak, Almanlar'a olan inancını Hitler'in gerçekleştireceğine olan umudunu ilettili. Chamberlain'da Antisemitist düşünceler yoktu. Bunları da Naziler'e ve Hitler'e öteki Alman ırkçıları, özellikle de Rosenberg kazandıracaktır.

Rosenberg'den önce, daha çok aristokrasinin davasını savunmaya uygun olan ırkçılık öğretisinin nasıl orta sınıflara ve emperyalist eğilimler içindeki bir ülkenin emekçi sınıflarına maledilebildiğini daha iyi görmek için Oswald Spengler'in düşüncelerine bir göz atmalıyız. Irkçılık öğretisini bir tarih felsefesi içine yerleştirmeye çalıştığı Batının Çöküşü (1922) yapıtlarının yazarı olan Oswald Spengler (1880-1936), kendisi Nazi olma-

mışsa da, düşünceleri Nazi dünya görüşünün birçok öğesini içerdiği için, Naziler'in kendisinden çok yararlandıkları bir düşünürdür. Spengler'e göre tarihte, Babil, Hint, Çin, Yunan, Arap ve Meksika olmak üzere yedi özgün kültür gelip geçmiştir. Sekizinci Prusya'da doğan Faust kültürüdür. Her kültürün 500 yıllık bir yükselme, 500 yıllık bir alçalma dönemi olduğuna göre, Hitler'in "bin yıllık üçüncü Reich" düşüncesinin felsefi temeli atılmış oluyor. Her kültürün yok olmasının nedeni, soylu sınıfın, aristokrasinin yok olması ya da soysuzlaşmasıdır. Köylü ve savaşçı aristokrasinin yerine burjuvazi devleti ele geçirdi, görünüşte eşitlikçi, aslında zorbalık düzeni olan demokrasiye geçilir. Avrupa'yı böyle bir çöküntüden Faust kültürü, sosyalizme dayanan seçkin memur ve asker sınıfları ile desteklenen güçlü bir önderin yönettiği Prusya kurtaracaktır. Burada Spengler'in Nasyonal Sosyalizmin kehanetini de yaptığını görüyoruz.

Burjuvazinin entellektüelizmine karşılık feodalitenin ırkçılığında yana olan Spengler'in özel bir ırk anlayışı vardır. Yaşam ırklarda cisimleşir. En açık biçimiyle ırk doğanın kendisi demek olduğuna göre, köylülerde ortaya çıkar ve soylularda devreğe ulaşır. Soyluluk kanın ve ırkın cerehidir. Kitleler ise her türlü sıra farkını, mülkiyeti tanımayarak biçimsizliğin ta kendisi olduklarını göstermişlerdir. Buradan, ırk ilke olarak alınca, bir ulusun içte ırkların yükseklik derecelerine göre eşitsiz bir sınıflar düzeni, dışta, uluslararası düzeyde ırkların yükseklik aşağılık derecelerine göre uluslararası bir sıradüzeni kurulmasından yana olduğunu çıkarabiliriz. Böyle yetkin! bir düzenin "dünya devrimi" ile yıkılmaya çalışılacağını ileri süren Spengler, böyle bir devrimin önlenmesi için ne gerekiyorsa yapılmasını ister. Spengler'in dünya devrimi fobisinin iki boyutu vardır; biri "beyaz dünya devrimi" dediği sınıf savaşıdır, ötekisi "renkli dünya devrimi" dediği, beyaz ırkın üstünlüğünü yıkmak amacıyla girişilecek olan devrimdir. Bu ara Ruslar ile birlikte İslamlar'da renkli dünya devrimini çıkarmalarından korktuğu siyah ırkın içine soktuğunu belirtelim. Spengler için olabileceklerin en kötüsü bu iki devrimin birleşmesidir. İşte o zaman uygarlık yok olur.

Spengler'in bu düşüncelerinde, ırkçılık öğretisinin nasıl aristokrasinin elinden alınıp, beyaz ırkın eşitsizlikçi ulusal ve emperyalist uluslararası düzeni adına emperyalist bir ülkenin tüm sınıflarının benimseyebileceği bir biçime sokulduğu açıkça izlenebilmektedir.

Spengler'in düşüncelerinden geniş çapta etkilenen Alfred Rosenberg (1893-1946) Sovyet devriminden kaçmış bir Rus göçmenidir. Almanya'ya gelmiş, Naziler'e katılmış, Naziler'in çıkardığı gazetenin editörlüğünü ve Naziler'in filozofluğunu yapmıştır. Rosenberg ulusu birlik içinde tutmak için bir ortak düşman yaratmak gereğine inanır. Bu içte Yahudiler, dışta Sovyet Rusya'dır. Baba olmak isteyen her Alman'ın çocuklarını doyurabilmesi için Almanya'nın emperyalist girişimlerini desteklemesi gerektiğini, geleceğin 100 milyonluk Almanya'sının ırksal devletinin tüm Almanca konuşan halkları kapsayacağını ileri sürer. Burada ırk kavramının bir ulusun içindeki aristokrasiyi kapsarken, kapsamının genişletilip ulusun tüm sınıflarını kapsadıkdan sonra, başka uluslar içindeki toplulukları kapsayacak biçimde genişletilmesine dikkat edilmeli. Rosenberg, Yirminci Yüzyılın Mitosu adlı yapıtlarında böylece aşırı ırkçı bir tutum takınarak, gelecek kuşakların soylarının ıslahı için Nordik ırka poligami hakkının tanınmasını ister. O zaman, şimdiden içinde Nordik öğenin öteki uluslardan fazla bulunduğu Almanya ulusu saf Nordik bir ırk durumuna yükselcektir. "Ruh içeriden görünen ırktır, ırk da ruhun dış görünüşüdür" diyen Rosenberg, ırk gibi fizik, somut bir olgu ile, ruh gibi en soyut ve tinsel bir olguyu özdeşleştirme başarısını da göstermiştir. Rosenberg bu düşünceleriyle doğrudan ilişkiler içinde olduğu Hitler'i derinden etkilemişti.

Hans Günther adında bir Alman bilgini, ırkçılıkla ilgili olarak, Naziler'den önce ve Naziler zamanında ortaya atılan ve aralarında büyük farklılıklar görülen düşünceleri kalın bir cilt oluşturan yapıtlarında birörnekleştirip sistemleştirme, bu düşünceleri çağdaş bilimin verileriyle temellendirme çabasına girişti. Alman ırkını Nordik, Baltıklı, Dinarlı, Batılı, Ostik ve Falik ırklar olarak altı dala ayırdı. Günther'e göre en yüksek dal olan Nordik ırk Almanya nüfusu içinde,

savaş, verem ve göçler sonucunda yüzde sekizden aşağı bir orana düşmüştü. Gene de Nordik ırk en yüksek oranda Kuzeybatı Almanya'da ve İskandinav halklarında bulunuyordu. Bütün yaratıcı kültürler, büyük bir olasılıkla kutsal Nordik kanı taşıyan azınlıklarla yaratılmıştı ve Eski Mısır, Eski Yunan, bugünkü Japonya bile bu kuralın dışında değildi. Irk hijyeninden de söz eden Günther, bir yandan Alman kanının Yahudiler tarafından kirletilmesini önleyecek, öte yandan onu saflaştırıp Nordik kanının oranını artıracak önlemlerin alınmasını istemişti.

SONUÇ

Şimdi geriye dönüp Boulevailler tarafından aristokrasinin ayrıcalıklarını savunmak için ortaya atılan ırkçılık öğretisinin geliştirilip Almanya'ya geçirilirken geçirdiği değişikliklere bakalım. a. Siyasal birliğini sağlama çabası içindeki Almanya'yı bir de soylu-soysuz diye bölmenin taşıdığı tehlike görülerek, "Avrupa'da en fazla Aryan, Nordik, Cermen, her neyse yüksek ırktan insan Alman halkı içinde var" denerek, ırkçılık öğretisi ulusçuluğu benimsemiş olan Alman orta sınıflarına maledildi. b. Böylece ırkçılık sınıflar arası eşitsizliği savunan bir öğreti olmaktan çok uluslararası eşitsizlikçi inançları dile getiren bir öğreti biçimine sokulmuş oldu. c. "Üstün ırkı temsil eden ulusların ötekilerine egemen olup onları yönetmeleri haklıdır" denerek ırkçılık, yukarı, orta sınıflar yanı sıra bir de emperyalist bir ülkenin emekçi sınıflarının hoşuna gidebilecek bir biçime sokuldu. d. Ulusal ırk saflığının korunması bahanesiyle, eşitsizlikçi düzenin tüm günahlarının üzerlerine yığılabileceği günah keçileri olarak içte ve dışta başka ırktan halklar arandı. e. Sonuç olarak, ulusçuluğun ve emperyalizmin yedek parçası olarak ırkçılık, ulusal birlik adına sınıf kavgalarını, emperyalizmin adına işçi sınıfı enternasyonalizmi yönündeki hareketleri bastırmakta yararlanan bir araç olarak kullanıldı.

Irkçılık Almanya ile sınırlı kalmadı. Farklı dozlarda öteki emperyalist Batı ülkelerinde de görüldü. Avrupa ırkçı düşünürlerinden etkilenmeleri yanı sıra, zenci köleliğini, siyah-beyaz ayrımını haklı gösterme ve em-

peryalist yayılma çabası içindeki ABD'de, Thomas Jefferson (1743-1836) gibi zencileri "sevgi kapasiteleri eksik, Euklides teoremlerini bile çözebilecek düzeyde olmayan düşünme düzeyleri Kafkasyalı beyaz ırktan çok geri, pis kokan kimseler" olarak niteleyen politikacılar; köleliği kaldıran kişi olarak tanınmakla birlikte Abraham Lincoln (1809-1865) gibi, "Hemen bütün beyazların kafasında siyah ve beyaz ırkların karışımı düşüncesine karşı doğal bir tikslenme vardır" diyen, doğanın belki de bu iki ırkın arasına birarada eşitlik içinde yaşamalarını sonsuza dek engelleyecek bir uçurum koyduğunu düşünen özgürlük ve demokrasi kahramanları; Theodore Roosevelt (1858-1919) gibi "bütün yüksek efendi ırklar savaşan ırklardır" yolunda düşünceler geliştiren başkanlar; William Allen White (1868-1944) gibi, yalnız Anglo-Saksonlar'ın kendilerini yönetebilme yeteneklerinin olduğunu, Anglo-Saksonların denizlerin bütün adalarına sahip olmak ve kendilerine bağlanmayan halkları yok etme görevi verilmiş "seçilmiş halk" olduklarını, dünyanın en iyi kanının, saf Aryan kanının Okyanuslarla yalıtıldığı için ABD'de bulunduğunu öne süren gazeteciler; Alfred J. Beveridge (1862-1927) gibi, Tanrı'nın Tötonik ulusları dünyanın kaos egemen olan bölgelerinde düzeni kuracak efendiler olarak yarattığını söyleyen senatörler; David Starr Jordan (1851-1931) gibi, bir ulusun kanının o ulusun tarihini belirlediğini, sarışın Nordik ırka yakın ulusların en iyi, uzakların en kötü, bu ara Fransızlar'ın sefih, İspanyollar'ın ve İtalyanlar'ın geri zekâlı, Meksikalılar'ın uluslar sırasında daha da geride bulduklarını yazan profesörler yetiştirdi.⁹

Irkçılık emperyalist ülkelerle de sınırlı kalmadı. Avusturya, Osmanlı, Rusya gibi dağılmakta olan imparatorluklarda, bir yandan azınlık etnik gruplarda aşırı ulusçu akımlar ırkçı renklerle alabilirlerken, öte yandan dağılmayı önleme yolunda (Avusturya'da Pancermanizm, Rusya'da Panislaizm akımlarında görüldüğü gibi) ulusal birliği çoğunluğu oluşturan etnik grubun çevresinde sağlamaya çalışan ırkçı akımlar görüldü. Irkçı düşünceler Almanya'nın siyasal ve kültürel etkisi altında kalan az gelişmiş ülkelerde de görülebildi. Emperyalizme karşı

ulusal direniş hareketlerine girişen bazı ülkelerde de ulusçuluğun zaman zaman ırkçılığa kayabildiği görüldü. Daha sonra ırkçılık, bilindiği gibi, işçi sınıfı enternasyonalizmine karşı bir akım olarak kullanılmak üzere canlandırılıp işçi sınıfı hareketlerini bastırmak için kullanıldı.

Sonuç olarak, aristokrasinin ideolojik bir silâhi olarak doğan ırkçılık öğretisinin, burjuvazi tarafından devralınıp, kapitalizmi ve emperyalizmi sürdürmek için, bazı değişikliklerden sonra orta sınıflara benimsetilip, emperyalist ve gerikalımlık ülkelerin emekçi sınıflarına sunulan ideolojik bir silâh durumuna sokulduğunu söyleyebiliriz.

1. UNESCO, Four Statements on the Race Question, 1969, s. 50.
2. UNESCO, Four Statements on the Race Question, s. 31'de, 1950'de yapılan toplantıda kabul edilen metnin 6. paragrafında, Amerikalılar'ın, İngilizler'in, Fransızlar'ın ne de herhangi bir başka ulusal grubun bir ırk olmadığı belirtildikten sonra, "... ne de kültürel bakımdan Türk ya da Çin olan veya benzeri nitelikte olan halklar ırklar olarak tanımlanamazlar" denmektedir.
3. Bak. Franz Boas, Race and Democratic Society, New York, 1946, J.J. Austin Publisher, ilk altı bölüm.
4. Kitabı Mukaddes, (bir heyetçe çevrilmiştir), İstanbul, 1972, Kitabı Mukaddes Şirketi Yayını, s. 475 ve 487.
5. Walther Kranz, Antik Felsefe Metinleri ve Açıklamaları, çev. Suat Y. Baydur, İstanbul, 1948, İ.U.Ed.Fak.Yay., II. kısım, s. 60-61.
6. Aristoteles, Politika, çev. Mete Tunçay, İstanbul, 1975, Remzi Kitabevi, s. 207. İbn Haldun'un benzeri yorumları için bak. İbn Haldun, Mukaddime I, çev. Turan Dursun, Ankara, 1977, Onur Yayınları, s. 223 vd.
7. Arnold Toynbee, Tarih Bilinci I, çev. Murat Belge, İstanbul, 1978, Bates Yayınları, s. 98.
8. Bu konularda sıradan bilgilerin derlenmesinde Meydan Larousse, International Encyclopedia of the Social Sciences, Türk Ansiklopedisi, Encyclopaedia Britannica, Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, Encyclopedia Americana (International Edition) gibi ansiklopedilerdeki ırk ve ırkçılık üstüne meddelerden yararlanılmıştır.
9. Edward McNall Burns, Ideas in Conflict, London, 1960, Methuen, s. 415 vd.

Bale

BOLŞOY Başbalerini
Bessmertnova:

"Sanat insancılığın
dorugudur..."

Bolşoy tiyatrosunun solisti Alexandra Kreyna.

NİYAZİ DALYANCI

9. İSTANBUL Festivaline katılan Sovyet Bolşoy balesi büyük ilgi gördü. Gerçi Bolşoy'un Türkiye'ye yaptığı bu ilk gezi günlük basında işin polisiye yanı ile yansıdı ama, yağmurun aksattığı gösterilere bilet bulmak birçok kişi için mümkün olmadı.

Opera ve bale genellikle ülkemizde seçkinlere yönelik sanat türleri olarak bilinir. Oysa Bilim ve Sanat'a görüşlerini anlatan Bolşoy balesinin başbalerinlerinden, Sovyetler Birliği Halk Sanatçısı ve Yüksek Sovyet üyesi Natalia Bessmertnova ile Bolşoy'un Yardirektörü Aleksey Ustin kendi ülkelerinde bu tür sanata nasıl bir yaklaşımla bakıldığı konusunda bilgi verdiler.

Bessmertnova bu konuda şunları söylüyor:

"Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerin her birinde ve ülkenin tüm kentlerinde toplu bale ve opera çalışma grupları bulunmaktadır. Bunlara meraklı ya da yetenekli olan herkes katılabilir. Bu çalışma grupları küçük çevrelerde amatör gösteriler de düzenlerler. Bolşoy gibi ülkenin önde gelen opera ve bale gruplarına gelen sanatçıların çoğu bu tür toplu çalışma gruplarında ilk opera ve bale öğrenimini görmüş olurlar."

Bessmertnova Sovyetler Birliği Halk Sanatçısı ünvanını taşıyor. Biz de kendisine bu ünvanın nasıl alındığını sorduk:

"İlke olarak bu ünvan bizde ye-

tenekli ve becerikli tüm sanatçılara verilebilir. Ancak, sanatçının bu ünvanı alabilmesi için kendisini ve sanatına yaptığı katkısı kanıtlanması gerekir. Ayrıca bu tür ünvanlar bizim ülkemizde derece derecedir. İlk basamakta tek tek cumhuriyetlerin verdikleri ünvanlar vardır. Her cumhuriyetin en yüksek ünvanı o cumhuriyetin halk sanatçısı olarak verilir. En yüksek derece ise Sovyetler Birliği Halk Sanatçısı ünvanıdır. Bu ünvanlardan herhangi birine aday gösterilecek sanatçıyı, o sanatçının çalıştığı kuruluşun sanat kurulu ya da yöneticileri gösterirler. Cumhuriyetlerin verdikleri ünvanlar o cumhuriyetin prezidyumu tarafından Sovyetler Birliği Halk Sanatçısı ünvanı ise Sovyetler Birliği Prezidyumu tarafından onaylanır."

Bolşoy balesinde çalışan bir sanatçının 24 saatinin nasıl geçtiğini de sorduk başbalerine Bessmertnova'ya:

"Her sabah artistik ve fizik form tutmak için üç saat çalışma yapılır. Gösteri olduğu günlerde ise sabah ve akşam gene üçer saat prova yapılır. Gösteri olmayan günlerde de öğleden sonra üç saatlik bir form çalışması vardır. Yeni bir gösterinin hazırlığı ise genellikle sabahları yapılır."

Sovyetler Birliği'nde sanat eğitimi, gençlerin ve çocukların sanata yöneltilmesi için yapılan düzenleme-

ler ile ilgili olarak da Bessmertnova ve Ustin şunları söylüyorlar:

"Ülkemizde hemen hemen tüm kuruluşlarda, okullardan fabrikalara kadar her birimin bir sanat seksiyonu vardır. Bu seksiyonlar çeşitli sanat dallarında çalışmalar yaparlar. Her genç, kendi eğilimine ya da yeteneğine göre istediği sanat dalındaki çalışmalara katılır. İlk adımları burda atan gençler daha sonra gerekli yeteneğe ve isteğe sahip iseler özel koreografi okullarına giderler. Bu okullara girebilmek için büyük bir konkura katılmak gerekir. Bu konkuru kazanıp okula girenlerin profesyonellik yaşamı başlamış olur."

Sanatın dünya barışına katkısı konusunda Bessmertnova ve Ustin şöyle konuşuyorlar:

"Sanat insancılığın doruğu demektir. Sanat insanca duyguları uyardığından uluslararası bir nitelik taşır. Öte yandan sanat ürünleri, bale gösterileri, piyesler insanlar arasında iyi ve dostça duyguları besler. Daha iyi bir yaşama, savaşın olmadığı bir yaşama çağrısıdır sanat. Bu yüzden de sanat barışa büyük katkıda bulunmaktadır. Sanatçının görevi de bir bakıma budur. İster Amerikalı olsun ister Rus, Hintli ya da Türk, sanatçının görevi halkları birbirine yakınlaştırmak, çalışmalarını ile halklar arasında köprü kurmaktır..."

Zahari Jandov: "Sinema! Parlak gözlerin buluşması..."

VARLIK ÖZMENEK

"— Öyle sanıyorum ki, kitlelere ve dünya halklarına en içten ulaşabilme olanağına sahip sanat, sinema sanatıdır. Bu, öylesine içten ve candan bir konuşma, anlaşma ve kucaklaşma aracıdır ki, halklar birbirlerine kardeşesine 'SEN' diyebilme içtenliğine erişebilirler..."

Bu sözler, komşu ülke Bulgaristan'ın yaşayan ünlü sinema ustaları arasında yeri olan yapımcı-yönetmen Zahari Jandov'a ait.

Bu yıl 70'nci yaşını, bana göre delikanlıca algılayan bu sinema adamıyla ayaküstü tanıştık. Türkiye ile Bulgaristan Kültür Bakanlıkları arasındaki işbirliği sonucunda Ankara'da düzenlenen "Bulgar Sanat, Çizgi ve Belgesel Filmler Haftası" dolayısıyla Zahari Jandov başkanlığında

Bulgaristan'dan gelen bir Sanat Heyeti ile tanışma toplantısında oldu bu ayaküstü tanışıklık.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü ve ilk Bulgar Devleti'nin 1300. kuruluş yıldönümü dolayısıyla iki komşu ülke arasında düzenlenen kültürel program çerçevesinde gerçekleşen sinema haftası nedeniyle Ankara'ya gelen Zahari Jandov'un Bulgaristan sineması üzerine sorduğum bazı sorulara verdiği yanıtları ve sinema sanatıyla ilgili görüşlerini özetle sizlere iletmek istiyorum.

Tahmin edeceğimiz ilk soruma verdiği yanıtta, Zahari Jandov Bulgar sinemasının dün'ünü kısaca şöyle özetledi:

Hemen her ülkede olduğu gibi Bulgaristan'da da sinema ilk emekleme günlerine 1910 yıllarında başlıyor. Genellikle de belgesel film yapıcılığı ağırlıkta. 1. Dünya Savaşı ile ilgili olayları ve gelişmeleri yansıtan, değerlendiren belgeseller bunlar. 1940 yıllarına kadar belgesel film yapıcılığı önde. 20-30 yıllık dönem içinde 10-15 kadar da konulu film gerçekleştiriliyor. Bu dönem içinde sinema, devlet desteğinin dışında özel girişimlerin uğraşısı içinde. Gendov ve Vazov bu dönemin önde gelen yönetmenleri arasında.

Bulgaristan'da sinemanın düzenli ve örgütlü anlamda gelişmeye başlaması 1944 devriminden sonraya rastlıyor. Orta ve yüksek okul düzeylerinde ilk sinema okullarının açılışı... Bu okullar Bulgar sinemasının temelini oluşturuyor. Temel kadrolar bu okullarda yetişiyor. Ayrıca Macaristan, Polonya, Fransa, Yugoslavya ve İngiltere'de sinema sanatı üzerinde eğitim gören kadrolar da var. 1946-1947 ve 1948-1949 yıllarında Bulgar sineması uluslararası gösterilerde ödüller alarak adını duyurmaya başlıyor. Ödül alan bu yapıtların ilki bir belgesel, ikincisi de "Alarm" adlı bir konulu film. Filmlerin yönetmeni ise, artık tanışık olduğumuz için; bizim Zahari Jandov.

İlerki yıllarda belgesel film yapıcılığı gerek sayısal gerekse nitelik olarak gelişirken, yılda 2-3 dolayında konulu film yapılıyor. Bu arada bir sinema merkezi kuruluyor ve 1960 yıllarından sonra yılda 15-20 dolayında konulu film yapılmaya başlanıyor. Son yıllarda bu sayı yılda 22'ye ulaşılıyor. Sözüün burasında ben "yani yılda 20-25" deyince karşı çıkıyor; "hayır yılda 22 film" diye altını çiziyor...

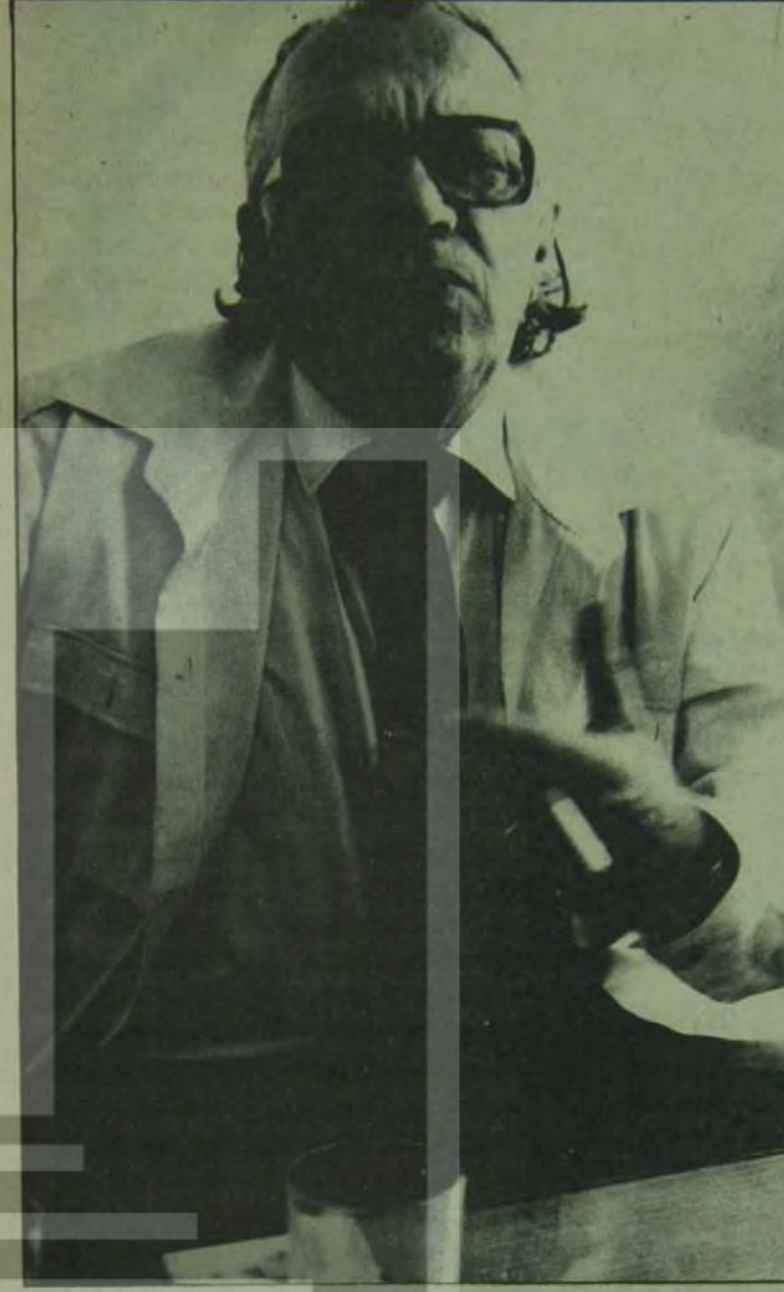
Bu yıl sinema ve TV için toplam 47-48 konulu film yapılması öngörülmüyor...

Zahari Jandov, çizgi filmciliğin Bulgaristan'da geç başlamasına karşın, bu alanda büyük gelişmeler kaydedildiğini söylüyor. 1954'lerde emeklemeğe başlayan Bulgar çizgi filmciliği 1960'tan sonra parlak bir döneme giriyor ve yüzlerce ödüle adını yazdırıyor...

"— Problemimiz var mı?"

Soruyu soran Zahari Jandov yanıtını da veriyor:

"— Her zaman..." Ve ekliyor "Birincisi senaryo! Her yıl 4-5 tane olsun ama iyi olsun... Aktör problemi! Bu

Zahari Jandov ve Boyka Velkova

konuda tiyatrolarda çalışan oyuncularından yararlanıyoruz. Ama bunların çok işi var. Tiyatro, televizyon, radyoda seslendirme ve sinema... Bu noktada aktörlük konusu bir şeytan düğmesi..."

Zahari Jandov sözlerinin burasında yanındaki Boyka Velkova'yı gösteriyor. Boyka Velkova Ankara'da gösterilen "Boyana'nın Ustası" adlı filmi kadın oyuncusu. Velkova'da büyük yetenek görüyor Jandov. Nasıl görmesin ki, elçeğiyle bulmuş onu. Boyka Velkova bale lisesi mezunu. Ayağını kırmış. Bunun üzerine Yüksek Tiyatro Enstitüsüne girmiş. İşte burada Jandov'un gözüne çarpmış.

"— Ben gezerim ve sinema oyuncusu ararım. Böyle birini tiyatro oyuncularında bulamadım" diyor.

Zahari Jandov şöyle devam ediyor:

"— Bulgar sinemacılığının sıvısının

dan, temel malzemesinden söz ettim. Şimdi genel konulara geçelim. Bence film sanatının kartviziti festivaller değildir. Hatta karşılıklı düzenlenen film haftaları da değildir. Sinema dili uluslararası bir dildir. Hiç kuşkusuz her ülkenin sineması ulusal olmalı. Ne kadar ulusal olursa öteki ülke halklarına seslenme ve onlarla buluşma değeri o kadar yüksek olur. Doğası gereği çok duygusal bir sanattır sinema sanatı. Bunun için de, tüm insanlığın ortak ve binbir renkli gönül çarpınışlarını, evrensel bir orkestrasyona kavuşturma olanağı en çok bu sanat dalının elinde bulunmaktadır kanısındayım. Doğasında böylesine bir zenginliği barındıran sinema sanatı tüm insanlar arasında kitlesel bağlantıyı kuracak gücü de taşır. Bu bağlantının adı da, barış ve dostluktur; insanlığın parlak gözlerinin buluşmasıdır..."

Zahari Jandov Türk ve Bulgar meslektaşlarına şöyle sesleniyor:

"— Sanatçı salt kendi nabzını ölçerek sinema sanatının olanaklarıyla yola çıkamaz. Çağımızın yürek çarpıntılılarıyla buluşması gerekir bu nabız atışlarının. Bu sanatla uğraşan kişiler, sinema sanatının yürek çarpıntılarını, yaşadığı çağın yürek çarpıntılarını ve seyircinin yürek çarpıntılılarıyla eşleştirmek zorundadır. Böylesine duygu yükü, beceri ve sorumluluk gerektiren bir iştir bu. Sinema sanatı ancak bu görev ve sorumluluğun üstesinden gelinmesiyle seyirciyi etkileyebilir, onunla sarmaş-dolaş olabilir..."

Bulgar sinemasının babalarından diyebileceğimiz Zahari Jandov'la ayaküstü konuşmamız noktalanırken bir soru ve yanıtı:

"— Türk-Bulgar ortak film yapımına ne dersiniz?"

"— Hazırız" diyor Jandov usta, "ama sadece bu kadar da değil; haydi haydi!..."

Kültür

BAKIN

KERİM KORCAN

BİLİM ve Sanat, bu iki sözcük yan yana gelince, ya da bu iki sözcüğü yan yana gördüğümüzde, toplumumuzdaki azgın fikir kargaşasını, saldırılarını, saptırmalarını hatırlamıyor, sonuçta içiniz acıyla burkulmuyor mu, işte sorum bu? Benim burkuluyorum.

Her gün, her kafadan vahşi homurtuları andıran bir sestir çıkıyor. Bir sağırlar diyalogudur bu, gariptir kimse karşısındakinin ne dediğini pek anlamıyor, belki de anlamak istemiyor. Bu da hepimizin suyundan yararlandığımız toplum ırmağını zehirliyor. Ondan bir yudum içenler, çaresiz dertlerin kurbanı durumuna düşüyor, bazıları da sosyal sarhoş olup çıkıyorlar. Ölmüyorlar kuşkusuz ki, ama bir tek mantıklı cümle yapmak, karşılımları aldıklarıyla böylece anlaşmak yeteneğinden yoksun kalıyorlar. Yoksa, yoksa, bir cehennem uğultusunda yaşadığımız bu kavram kargaşası, başka neyle, nasıl açıklanabilir?

Beri taraftan, böyle de olsa, toplum yapısının, daha doğrusu iç yapısının, bilim ve sanat ayakları üstünde durduğunu, yürüdüğünü, varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. Şu var ki yapı hayli ağır ve onun meseleleri karmaşıktır. Acaba, ayaklar da dahil bu yapı bir uygunluk, bir kanunîyet içinde meydana gelmiş ve öylece gelişmiş midir? Daha açığı, gövde, yaşama denen fonksiyonunu aksamadan yürütebiliyor, ayaklar da yapıyı istenilen yere, istenilen zamanda taşıyabiliyor mu? Dizlerde bir kesiklik, bir yetersizlik, bir titreme hissediliyor mu? Yani yapı sağlıklı, onun ayakları olan bilim ve sanat, normal görevlerini korkusuzca ve doğruca yapıyor, yurt insanlarına borçlarını hasılsizlikle değil, cömertçe ödüyorlar mı? Hiç sanmıyoruz, ödemiyorlar, ödeyemiyorlar.

Öyleyse konunun üstüne dikkatle eğilmekte, öyleyse konunun üstünde dikkatle durmakta sayılmayacak kadar çok fayda var, faydalar var. Karşınıza aldığınız bir kişi, ya da kişiler, yaman bir coşkunluk içinde hem de içtenlikle anlatmağa girişiyor, konuşmağa soyunuyorlar, far-

kında mısınız? Önceleri işler gerçekten iyi gidiyor, ister istemez umutlular siz de anlatılanların rüzgârına kapılıyorsunuz: "İşte" diyorsunuz "Bir konuya böyle yanaşılır, bir konu böyle anlatılır. Al bu adamı kalbinin içine sok. Ona, korkma yüreğinin en derin köşesini aç. Doğruları imrenilecek bir düzende anlatıyor çünkü. İyi güzel, bundan ötesi can sağlığı." diyorsunuz. Hoş duyguların o garip mutluluğu içindedir. Sizin de üstünde duyarlık gösterdiğiniz birtakım değerler, belli ki birtakım kişilerce benimsenmiş. Bunu gözlerinizle görüyorsunuz en azından, mutlusunuz.

Ama, çok geçmeyecek, hüküm vermekte, sevinmekte acele ettiğinizi acı acı anlayacak, hayretler içinde donakalacak, iyi bir girişle başlayan konuşmanın, sonra yanlış yollara saptığını, daha sonra da tantanalı bir yalan çalkantısında bulanık bir su gibi akıp gittiğini acıyla seyredeceksiniz.

Peki ama, bu neden böyledir? Neden önce dupduru akan bir su, sonra birden buluyor? Neden bilimin çerçevesini zorlamadan kendini karşısındakine sunan olumlu bir konuşma, sonra birden yanlış ve yalana dönüşüyor? Neden aynı ağız hem doğruyu, hem eğriyi, hem de yalanı aynı rahatlıkla kekeleyen konuşabiliyor? Üstelik adamın yüzü biraz olsun kızarmadığı gibi, utanma, pişmanlık duygularına da kapılmadığını gözlerinizle görüyorsunuz. Buz gibi oluvermiştir ortalık. Harcadığınız zamana mı, tükettiğiniz nefese mi, yoksa karşınızdakine acımak mı gerektiğine karar veremiyorsunuz. Artık o kişi rahatlıkla, Hazreti İsa'yı toplum düşmanı bir canî ve Hitler'i de, insanlık dostu bir havari diye sunarsa size, hiç ama hiç şaşmayınız.

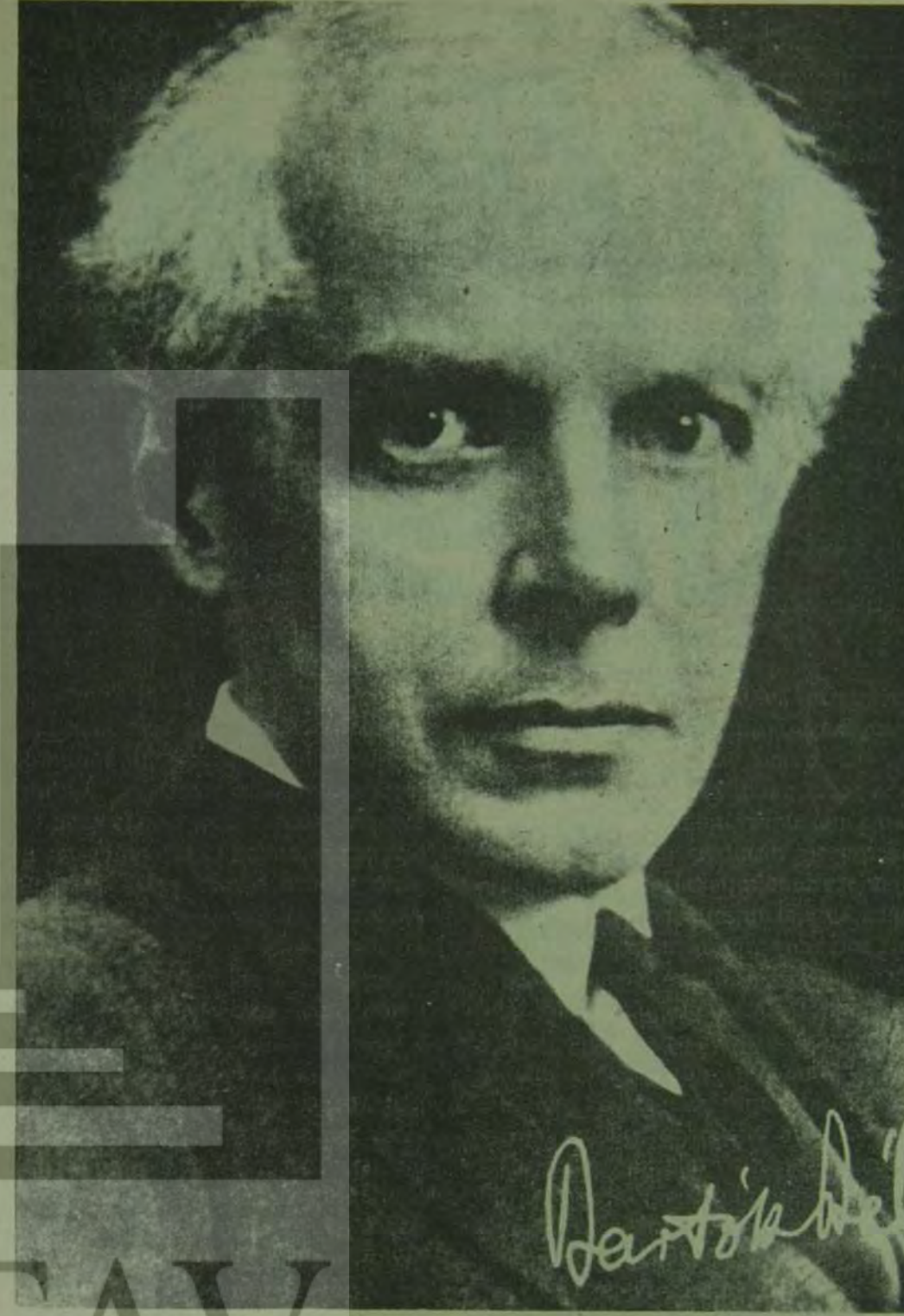
Durum gerçekten düşündürücüdür her yönüyle. Üzücüdür, şaşırtıcıdır. Şu var ki, açıklama sınırlarının dışında, aşılmaz bir yerde de değil. Toplumun kendi iç çelişkileri içinde doğan, gizliden gizliye gelişen bu ayrıntı otunun, hem ne olduğu biliniyor, hem de ondan kurtulmanın çareleri araştırılıyor olmalı. Yoksa sözde bir fikir akımı olan bu sosyal şaşkınlık, tekmi değerleri kendi bataklığına çe-

kebilir, takım taklavatıyla yokedebilir. Bilim ve sanatın kendi sorumluluğunu cesaretle üstlenemediği, tesir alanlarını genişletemediği ülkelerde, safsata ve yalan, bir toplum felsefesine dönüşüyor, gerçeklerin varlık alanlarını alabildiğine daraltabiliyor. Bu açıdan bakılınca, bu soysuzlaşma tehlikesini olanca ağırlığıyla ciddiye almak zorunluğudur. Akla-kara, gerçekle-yalan, aynı ambalajda sunuluyorsa, burada çağdaş bilim ve sanat bir suikast tertibiyle karşı karşıya olduğunu bilmelidir. Bu tertibe karşı amansız bir savaş vermenin yolları vardır.

Bu bakımdan diyoruz ki, bilim ve sanat, dayanaklarını, güçlerini, toplumdaki yerlerini yeniden gözden geçirmeli, insanımızın kaderini kör bir doğrultuya doğru sürüklemek isteyen fikir başıbozukluklarına karşı kesin bir tavır almalıdır. Gene biliyoruz ki, bilim ve sanat Kâbe değildir. Çiçekli bahçelerinde ağzı laf yapan aydınların sabahlara kadar ahkâm kestikleri bir sırça köşk de değildir. O varlığını halk katmanlarına yayılmak, onlarla ilişki kurmak onlara öğretmek, onlardan öğrenmekle sınırlanabileceğini artık anlamalıdır. Gördük ki sadece insana ilgi duymak, insanı sadece sevmek yetmiyor. Onları karanlıklardan kurtarmak için başka yöntemler gerekli: "Üniversiteli bir savaş aracı gibi/ Kullanacaksa kalemini/ Profesör balık çavalyesi gibi/ Halkın önüne getirecekse ilmini." mısraları bir rastlantı sonucu söylenmemiş. Mutlak bir ihtiyacın karşılığı, cevabı olmuşlardır.

Halka açılmak, halkla yakından ilişki kurmak, halktan öğrenmek, halka öğretmek— sözcükleri, söylene söylene ciddiyetini yitirmiş, adeta bir aydın afur-tafuru haline gelmiş, halka tepeden bakmanın bir başka şekli olmuş ve zamanla bir günah çıkarma yaklaşımına dönüşmüştür. İstenecek bu da değil öyleyse. Aydınları bilmem ama, halkın belinde bu ilişkilerin içtenliğini şaşmadan tartabilecek yaman bir kantar var. Toprağı ve demiri korkunç bir sabırla işleyen bu insanlar, kolay kolay kül yutmuyorlar. Onlara açık bir yürekle gitmek, bilimi, sanatı ve onların ürünlerini halkla cömertçe paylaşmak gerek. Bunu anlamamanın, gereğini uygulamamanın, harekete geçmenin zamanı gelmiş, geçmek üzeredir. Halktan bir adam diyor ki "Kanun bir örümcek ağdır. Öküz onu süser geçer, sinek ise ağlarına takılır!" Soruyorum, hangimiz böyle bir tarif yapabildik kanun üstüne? Bilim ve sanat halk katmanlarına indirilmelidir.

Kültür

Yüzyılımızın büyük müzikçisi :

BELA BARTOK

GÜNEY GÖNENC

KULAKLARIMA inanamıyorum. Aman Tanrım, bu bir Macar ezgisinin hemen hemen aynıydı! Sevinçten uçuyordum..." Bü-

yük usta Bela Bartok yıllar sonra böyle anlatacaktır o anı. 22 Kasım 1936 pazar günü Osmaniye'de Ali Bekir Oğlu Bekir'in evinde geçi-

yordu olay. Bekir, Bartok'un Edison fonografına kemençesi eşliğinde Kozanoğlu ağıtını okuyordu. Adnan Saygun şöyle yazıyor: "Bu ezgi Ustayı öylesine etkiledi ki bütün dörtlükleri alabilmek istedi. O nedenle bu türkü için, alışılmışın dışına çıkarak, iki kovan harcadı." (Her mum kovana 2 dakikalık müzik sığıyordu.) Bartok, ertesi gün, Çardak köyünde köylülere bu ağıtı bilip bilmediklerini sormuş, aynı ezgiyi bir de orada kovana almıştı. Sonradan Budapeşte radyosunda yaptığı konuşmada bu ezgiden özellikle söz etmiş Bartok. Bütünü 6 dörtlük olan bu ağıtın yalnızca ilk dörtlüğünü alıyoruz:

*Kurt Paşa çıktı Kozana
Akıl yetmez bu düzene
Öldürmüşler Kozanoğlun
Yasak mezerin kazana*

Bela Bartok Türkiye'ye Ankara Halkevinin çağrılısı olarak gelmişti. Bu amaçla aylar öncesinden Türkçe öğrenmeye girişmişti. Bartok 2 Kasım 1936'da Türkiye'ye geldi. İki gün İstanbul Konservatuvarı arşivindeki türküler derlemelerini inceledi. Sonra Ankara'da üç konferans, iki konser bir de resital verdi. Konferanslar Ankara Halkevi'nce hemen yayınlandı. 18-24 Kasım günleri arasında ise Bartok, Saygunla birlikte, Adana, Tarsus, Mersin ve Osmaniye'de; Osmaniye dolaylarındaki Çardak ve Toprakkale köylerinde 86 halk ezgisi derledi. Osmaniye ve dolayındaki derlemeler göçebe Yörük aşiretleri arasında yapılmıştı (Tecirli ve Kumazlı göçerleri). Bartok daha Ankara'da iken bir küçük köylü kıızıyla yaşlı bir kadından da 17 ezgi derlemişti.

Bela Bartok'un halk müziğine ilgisi 1904 yılında başlamıştı. Evine temizlik için gelen Transilvanya'lı bir kızın çalışırken kendi kendine söylediği türküler ona halk müziğinin gizemli evrenini açtı. Bu olaydan söz ederken, Bartok, bir gazeteciye "Ben iki kez dünyaya geldim. İkinci doğuşum, işte ilk kez o türkülerini işittiğim gündür" demişti. Bundan sonra Bartok Macaristan'ı karış karış dolaştı, 13 bin halk ezgisi top-

ladı. Ayrıca Transilvanya, Romanya, Slovakya ve Cezayir'den de binlerce ezgi derledi. Bu derlemelerin hepsinde de bilimsel yönteme keskin uyuluyordu. Ezgiler hiçbir "seçme" ve "düzeltme" yapılmadan aynen notaya alınıyor, derleme yapılan yöreler ve kişiler hakkında bilgiler toplanıyor, çalgılar dikkatle inceleniyor, ezgilerin sözleri yörelin söyleniş özellikleri gözönünde tutularak aynen yazılıyor, en önemlisi de bütün ezgiler günün teknik olanakları elverdiğince fonografla kaydediliyordu. Derlemelere ilişkin pek çok yayın Bartok'un yaşamı boyunca yapılmıştı, ama bunların en önemlileri ancak Bartok'un ölümünden sonra gün ışığına çıkabildi. Örneğin Slovakya derlemeleri 1959'da, üç ciltlik "Romen Halk Müziği" 1967'de ve son olarak Türk ezgileri de 1976 yılında yayınlandı.

Bartok'un Türkiye derlemeleri 1976'da iki ayrı kitap olarak yayınlandı. İlk ABD'de Princeton Üniversitesi yayınları arasında "Turkish Folk Music from Asia Minor" (= Küçük Asya'dan Türk Halk Müziği) adlı kitap çıktı. New York'taki Bartok Arşivi'nin yöneticisi B. Suchoff kitaba yazdığı 26 sayfalık bir önsözde Bartok'un Türkiye gezisinin ve Arşiv'deki belgelerin kısa bir tanıtımını yapıyor. Kitapta Bartok'un toplam 60 sayfa tutan girişi ve açıklamaları var. Bartok bu bölümlerde şu konuları ele alıyor: Türkiye'deki gezisinin amacı ve sonuçları, derlenen ezgilerin yapıları, sınıflandırılması, derlemelerin yapıldığı yörelerin, köylerin ve türkü söyleyenlerin (ya da çalanların) ayrıntılı dökümü ve nitelikleri, notalamada kullanılan özel işaretler, sözlerin yazımında tutulan yol, sözlerin yapıları, uyaklar, hece sayıları ve bölümleri, deyiş özellikleri, içerik ve anlam sorunları, derlenen ezgilerin bir bölümüyle Macar ezgilerinin ayrılığı ya da benzerliği. Kitapta 87 ezginin en ince ayrıntılarıyla yazılmış notaları var. Ayrıca bütün türkülerin sözleri (Bartok'un el yazısıyla olmak üzere) İngilizce çevirileriyle birlikte verilmiş. Kitap Kurt Reinhard'ın 15 sayfalık bir sonsözle bitiyor. Bo-

Bela Bartok Ankara Halkevli'nde Tanburacı Osman Pehlivan ve öteki müzikkçilerle birlikte.

yutları 14x22 cm olan kitap toplam 288 sayfa.

Aynı konudaki ikinci kitabı Budapeşte'deki Kiado Akademisi yayınladı. Kitap "Bela Bartok's Folk Music Research in Turkey" (= Bela Bartok'un Türkiye'deki Halk Müziği Araştırması) adını taşıyor. Kitabın yazarı A. Adnan Saygun, yayına hazırlayan Laszlo Vikar. Kitap iki bölüme eklerden oluşuyor. Birinci bölüm Bela Bartok'un. Bu bölümde Bartok'un kendi el yazısıyla giriş ve açıklamaları ile 88 ezginin notaları yer alıyor. Bunlar birinci kitaptakilerin (çok küçük farklar dışında) tıpkısı. Eserin Saygun tarafından yazılan ikinci bölümünde ise şunlar var: Türk Halk Müziğinin kimi özellikleri (43 sayfa), Bartok'un giriş ve açıklamalar bölümüne ilişkin notalar ve ek açıklamalar (74 sayfa), türkülerin sözleri ve İngilizce çevirileri (66 sayfa). Kitapta ayrıca bizimkilere benzeyen 14 Macar halk ezgisinin notaları var. Ek'te ise geziye ilişkin rapor, yazışmalar ve fotoğraflar bulunuyor. Boyutları 20x29 cm olan kitap toplam 431 sayfa.

İlhan Başgöz yazdığı kısa tanıtma yazısında (Türk Dili, sayı 306, Mart 1977) bu kitabın Türkçeye çevrilmesi dileğinde bulunmuştu. Bu dileğe katılmamak olanaksız. Ancak çevirinin kesinlikle ikinci

kitaptan yapılması gerekli. Çünkü Saygun'un kitabı çok önemli ekler, açıklamalar, hatta düzeltmeler içermesi bakımından birinciye göre birkaç kat daha değerli. Örneğin Saygun, Bartok'un ezgilere yabancılarından ötürü yer yer düştüğü yanlışları düzeltiyor. Sözelimi hicaz makamından olan türkülerdeki notalamadaki eksikliklerine işaret ediyor. (Örnek: ünlü "Hasan Dağı Hasan Dağı/Senden yüce dağ olma mı?/Seni yaylayan güzelin/Al yanağı bal olma mı?" sözlü halay havası ya da "Dud ağacı dut verir/Yaprağını güt verir/Ergen oğlan büyük güz/Sarıdıkça dat verir" sözlü oyun havası). Pek çok ezginin makam yapısını açıklıyor. Baskın olan hüseyini makamı yanında örneğin hicaz, hicaz hümayun, saba, nikriz gibi makamlardan ezgiler bulunduğunu görüyoruz. Örneğin bir oyun havasının Konya kaşık havası türünden olduğunu anlamayı Türk halk müziğiyle ancak 20 günlük tanışıklığı bulunan Bartok'tan beklemek doğrusu haksızlık olurdu.

Çukurova'nın özellikleri derlenen türkülerin çoğuna yansıyor. 87 parçadan 8 tanesi Karac'oğlan'dan. Hepsini birbirinden güzel ağıtlar, halaylar, kına türküleri, yağmur tekerlemeleri, oyun havaları, ninniler, bozlaklar teker teker geçiyor önümüz-

Emine (Nuktat) anaf. 62 yaş

1. 3a) *Marlım kış gıdım / Zari ye sülüm marlım*

2. 3b) *Burda ne dikkardım, ney ney / Ah yare xela ma durdın / f.*

İstanbuldan çıkış deya, jüme, Mağlin de... / İstanbuldan çıkış deya, jüme, Mağlin de... / İstanbuldan çıkış deya, jüme, Mağlin de... / İstanbuldan çıkış deya, jüme, Mağlin de...

Herze Bekli-öli, 13, Hızır (Corum), an. Estate Bela Bartok

Bartok'un Türkiye'de tuttuğu not defterinden.

den. Güney'in konar-göçer insanının türküsünde dile gelen, İlhan Başgöz'ün "Karac'oğlan geleneği" diye adlandırdığı geleneği, bu geleneğin doğaya, dine ve sevgiliye bakışını bu derlemede elimizle tutuyoruz. İşte bir kaç örnek:

*Mezerimi derin edin
Sular serpin serin edin
Emmin gızın imam edin
Gızlar gılsın cenazemi*

*Güllü çorap örmemişim
Ayağuma giymemişim
Çok memeler ellemişim
Böyle meme görmemişim*

*Bu almayı kim dişledi
Çeure yanın gümüşledi
Bunu bana bağışladı
Bu alma bir dost alması*

*Ay gider uca gider
Bezirgan gece gider
Ağ memenin üstünden
Doğru yol hacca gider*

Şu uzun havayı da Tecirli aşiretinden okuma-yazma bilmez, 15 yaşında Hacı oğlu İsmail söylemiş:

*Bir emir gelse de kâhyalar asılsa
Şu dünyadan zürriyeti kesilse
Avradı dul kalsa, kıızı basılsa*

*Kaçakların baş düşmanı kâhyalar
Kâhyalar, deyyuslar, kerhaneciler
İmamın evinde tütün tütmesin*

*Kâhyanın evinde oğlan yetmesin
Horantacak sabahlara çıkmasını*

*Kaçakların baş düşmanı kâhyalar
Kâhyalar, deyyuslar, dümbükler,
ellisekizler
Candarma gelmiş de bir keçi tutar
Kâhya der kine dört tane yeter
Buğdayı bulguru hep una katar*

*Kaçakların baş düşmanı kâhyalar
Kâhyalar, dümbükler, ellisekizler,
kerhaneciler.*

Bartok, derlediği ezgilerden (8 heceli uzun hava türünden olan) 15 tanesinin temel özellikleri bakımından Macar halk ezgilerinin benzeri olduğunu; hatta bunların bir bölümünün Macar ezgileriyle özdeş olduğunu belirtiyor. Bu olgu, bu ezgilerin en azından 1300-1400 yıl önceden, yani Türklerin ve Macarların birbirlerine yakın bölgelerde yaşadıkları 6-7'nci yüzyıldan gelme olduğunu kanıttır. Bartok, Türkiye'ye gelme nedenlerinden birinin de, Macar ezgileriyle Kazan Türklerinin ve Volga Çeremislerinin ezgileri arasında saptadığı kesin ilişkiyi Anadolu ezgileri açısından da inceleme isteği olduğunu belirtiyor. Şöyle diyor Bartok: "Bu müzik en azından 1500 yıllıktır. Böyle bir sonuca varılabilmiş olması uluslararası düzeyde önem taşır. Çünkü halk ezgilerinin bu kadar yüzyıl geriye doğru izlenerek yaşlarının itiraz

kabul etmez biçimde saptanabilmesi, bildiğim kadarıyla, dünyada ilk kez gerçekleşmektedir."

Bu yazımızda, bizi daha yakından ilgilendirdiği için, Bartok'un etnomüzikolog yanı üzerinde duruyoruz. Onu Yirminci Yüzyılın en büyük bestecilerinden biri yapan nitelikleri arasında bu yanı kuşkusuz önemli bir yer tutar. Burada şunu da ekleyelim: Onun derleme çalışmalarına devlet hemen hiç yardımcı olmadı. 1910'larda Macaristan, Avusturya'ya bağlı yarı özerk bir krallıktı. Ülkenin gerçek egemenleri, büyük toprak ağaları, demokrasiye, ilerlemeye elbette karşıydılar. Gerçek halka ve onun sanatına yönelik, hele halkların kardeşliği kavramına dönük çalışmalar şoven Macar aydınlarınca da hoş karşılanmıyordu.

Bartok'un pek çok eserinde halk müziğinin etkileri görülür. Çağdaş müzikte halk müziğinden yararlanma çığırının öncüsü odur. Halk müziğinden yararlanmanın tekniği konusundaki görüşlerini şu sözleri yalın bir biçimde açıklamaktadır: "Halk müziğinin sağladığı gereçlerden yararlanılması, bunların ya oldukları gibi, ya da benzetme yoluyla, evrensel ya da yabancı eğilimleri olan eserlere rastgele serpiştirilmesi demek değildir. Amaç, bu gereçlerdeki özü, anlatımı, bestecinin kişisel üslubuna sindirebilmesidir. Onun için bestecinin halk müziğiyle haşır-neşir olması, bu müziğin dilini kendi ana diliymiş, kendi öz anlatıymış gibi rahatlıkla kullanabilecek hüneri elde etmesi gerekir."

Bartok çok küçük yaşta müziğe başladı. Babası ve annesi öğretmendi. Yedi yaşında babasını kaybetti. İlk piyano derslerini annesinden aldı. Dokuz yaşında bestelemeye başladı. 1892'de, 11 yaşındayken ilk konserini verdi. 1899-1903 arasında Bartok Budapeşte Müzik Akademisinde piyano ve kompozisyon öğrencisiydi. Daha sonra, 1907'de aynı akademide piyano dalında öğretim üyesi oldu. 1903'te ilk büyük eserini, 1848 Macar devrimcisi Kossuth'u konu alan Kossuth Senfonisini besteledi. 1905-1918 arasında halk müziği derleme çalışmalarını sürdürdü. İlk eserlerinde

Bartok'un el yazısıyla yayıma hazırladığı kitaptan iki türkünün sözleri.

9	1. Bu almayı / kim diyledi ? Çevre yanın / çimşikledi ? Bunu başına / bağışladı ? (ref) Bu alma bir / dost alması.	a a a r	1. Arşar beğleninde / gördüm bir / güzel, Guzan anısına / çekmiş göğsünü. Nasıl medhezleyim / böyle gözeli: Sımayna'nı / garıştırmış safcını.	a a a b
	2. Bu almayı / ben diyledim, Çevre yanın / çimşikledim, Bunu dosta / bağışladım; (ref) Bu alma bir / dost alması.	a a a r	2. Her sabah sabah da / gündüti / öğers, Alein saç bağı da / topuğunun / döğers. Sade garişyan / garişgi / diğers İtem öksinin tahtın, taşcını.	a a a b
	3. Bu alma bir / dalda bitti, Dal dal oldu / kolun attı. Bu almayı / kimler attı ? (ref) Bu alma bir / dost alması. Bu gün almayı / kimler attı ? (ref) Bu alma bir / dost alması.	a a a r a r	3. Mıs goyuyor zülüffünün ukundan, Öpeydim al yafnağın pufkundan! Eğişip kaldığım / senin yürüyüşden, İç beş sine bekleyeflim Hafcını.	a a a b
	4. Bu alma düştü, / şekerlendi, Mahmud başına / fikirlendi. İlma aldım, / şekerlendi; (ref) Bu alma bir / dost alması. Elim' aldım, / şekerlendi; (ref) Bu alma bir / dost alması.	a a a r a r	4. Garaca Oğlan der: / eğlendim, / şaldım, a Muhavir neyimiz / yenic / bildim; a Kimse dahictmesin: / niden / aйдım a İç beş sene güzelişin paşcını.	a a a b

çalışmasını yasakladı. Nazilerin (Bartok onları "haydutlar ve katiller" diye niteliyordu) 1938'de Avusturya'yı işgalleri üzerine Alman yanlısı hükümetlerin egemen olduğu Macaristan'da durum iyice ağırlaştı. 1939'da çok sevdiği annesini kaybetmesiyle Macaristan'la son bağları da kopan Bartok 1940'da Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek oraya yerleşti.

Bartok 1939 şubatında Adnan Saygun'a bir mektup yazdı. Bu mektubunda Avrupa'daki durumu özetliyor ve ülkesini üzümlere terk etmek durumunda olduğunu belirtiyor. Kendisi için göçülecek en uygun yer olarak Türkiye'yi gördüğünü yazan Bartok, Saygun'dan Türkiye'de halk müziği araştırmaları konusunda kendisine bir görev verilmesi için yetkililerle ilişki kurmasını rica ediyor. "Bana yaşayabileceğim kadar bir gelir yeter" diyor mektubunda. Saygun bir çok girişimler yaptığını ama hepsinin başarısızlıkla sonuçlandığını belirtiyor ve şöyle ekliyor: "Neden şuydu ki Bartok Ankara'da istenmiyordu." ("Bela Bartok's Folk...", s. 416). Bir başka yazısın-

R. Strauss'un etkileri vardır. Daha sonraki eserlerinde Stravinski'nin ve Debussy'nun etkileriyle birlikte Macar, Romen ve Arap halk müziğinin ezgi ve özellikle ritm etkileri görülür. Beş sesli diziler, kilise ve doğu makamları, hatta 6. yaylılar dörtlüsünde kullandığı çeyrek sesler Bartok'un, kendi deyimiyle, "Batı'nın majör ve minörünün istibdadından kurtulmak için" başvurduğu yöntemlerdir. Ritme gelince, Bartok, "ilkel" müziğin, ritm yönünden, Avrupalı sanat müziğine göre, çoğu kez daha zengin olduğunu göstermiştir. Bartok pek çok eserinde (bizim genel olarak "aksak" diye adlandırdığımız) bakışsız ritmleri kullanmış, bunların kullanımının öncüsü olmuştur. Bir örnek olmak üzere 5. yaylılar dörtlüsünün scherzo alla Bulgarese bölümündeki (4 + 2 + 3) lü, (3 + 2 + 2 + 3) lü ve (2 + 3 + 3 + 2) li ritmleri sayabiliriz (bu ritmlerin bizdeki adları sırasıyla aksak, curcuna ve lenk fahte'dir). Ayrıca Bartok 7'li ritmleri de (3 + 2 + 2 = devri hindi ve 2 + 2 + 3 = devri turan) kullanmış-

tır. Bunların hepsini Bartok "Bulgar ritmleri" adıyla anmaktadır.

1919'da kurulan Macar Sovyet Cumhuriyetinde Bartok, Müzik Akademisi Başkan Yardımcılığına ve Müzik Yüksek Kurulu üyeliğine getirildi. Müzik alanında başlatılan reform çalışmaları, Sovyet Devleti'nin Batı'nın desteklediği gerici Romen ordusunun Budapeşte'yi işgali ile yıkılması üzerine durdu. Macaristan'da bundan sonra 25 yıl sürecek bir gerici rejim kuruldu. Bütün yaşamı boyunca hümanist ve ilerici kalmış olan Bartok bu dönemde ilerici düşüncenin temsilcilerinden biri oldu. Avrupa'da giderek yükselen faşizme ve nazizme karşı tavır aldı. 1931'de faşist marşını çaldırmayı reddeden Toscanini İtalya'yı terke zorlandığında açıkça onun yanında yer alanlardan biri de Bartok'tu. Ünlü bir piyanist olarak birçok Avrupa ülkesinde, Sovyetler Birliği ve ABD'de konser turlarına çıkan Bartok, 1933'ten sonra Almanya'da konser vermeyi reddetti. 1937'de Alman ve İtalyan radyolarında eserlerinin

da (Musical Quarterly, sayı 8-9, 1951) Bartok'un Türkiye'ye gelmesine o sıralarda Türkiye'nin müzik hayatını yönetmekte olan "bir yabancı müzikçinin engel olduğunu" belirtiyor Saygun. (Hesapça bu yabancı müzikçinin Paul Hindemith olması gerekiyor. Aslında bu konu iyice aydınlığa çıkarılmalı.) Kitabın başka bir yerinde de (s. 413) Bartok'un 1936'da Türkiye'den ayrılırken halk müziği derlemeleri konusunda sunduğu ayrıntılı raporun "devrin Milli Eğitim Bakanınca Devlet Konservatuarını kurmakla görevli Alman bestecisine" verildiğini ve onun tarafından reddedildiğini yazıyor Saygun. Bu arada biz de Devlet Konservatuarında 1937'den 1952'ye kadar sürdürülen ve on bin dolayında halk ezgisinin derlendiği çalışmalar sonucunda bir tek yayının bile yapılmadığını ve oluşturulan arşivin küflenmeye ve unutulmaya terk edildiğini ekleyelim. Saygun'un belirttiğine göre Bartok ancak ondan çabalarının başarısız olduğu haberini aldıktan sonra Batı'ya göçmeye karar vermiştir.

ABD'de Bartok Columbia Üniversitesinde bir iş buldu: Üniversitenin folklor arşivinin düzenlenmesi. Bu işten aldığı ücret geçimine yetmiyordu. Sağlık durumunun bozulmasıyla eşyle birlikte verdiği konserleri de yürütemez duruma gelince geçim durumu iyice bozuldu. Doktor ve ilaç paralarına yetişemez oldu. Gururlu kişiliği dostlarının yardım isteklerini kabul etmesini engeliyordu. Bartok'un Amerika yılları, ayrıca, Romen ve Türk derlemelerini (ikisini de yayıma hazır duruma getirmişti) yayınlamak için bitmez tükenmez çabalarla doludur. Son günleri hastanede (eşine adadığı) 3. piyano konçertosunu ve viyola konçertosunu bitirebilmek için ölüme karşı çılgınca bir yarış biçiminde geçti. Piyano konçertosunun bitmesine yalnızca 17 ölçü kalmışken, viyola konçertosu da sayfa numarası bile konamamış kağıtlarda acele çiziktirilmiş bir taslak halindeyken, Bartok, 26 Eylül 1945 günü kan kanserine yenildi. Doğumunun yüzüncü yılında Bartok'a selâm olsun.

Yukarıda, Bartok yüzyılın başında öteki müzikkçilerle. Aşağıda, kendi yazısıyla, Bartok'un kitabından sonuçlar sayfası.

XXXIV

Conclusions

The thorough study of this material discovered the following facts:

- (1) The seemingly oldest, most characteristic and homogeneous part of the material, representing its 43%, consists of isometric four-section melodies with 8- or 11-syllabic text lines, in parlando rhythm, in Dorian, Lydian or Phrygian mode, with descending structure, and in which traces of a pentatonic system appear, a system well known from Hungarian and Charniss folk melodies.
- (2) One part of this material as described under (1), that one with 8-syllabic sections is identical with the Old Hungarian 8-syllabic material; the one with 11-syllabic sections is in near relation to the Old Hungarian material. This points to a common Western-Central Asiatic origin of both the Turkish and Hungarian materials, and determines their age as of being at least 15 centuries old.
- (3) The 8- or 11-syllabic text-lines of this part of the material form 4-line stanzas, each text stanza for each melody stanza; so that line repeats occur. The rhymes represent a a b a or a a a b formulas.
- (4) The beginning of the stanzas in Turkish as well as in Hungarian lyrical folk texts frequently consists of so called "decorative" lines having no contextual connection with the main part of the text. This device seems to be an ancient usage common to both peoples, and is not known to any other neighbouring peoples.
- (5) The rest of the material, i. e. the one not described under (1), is rather heterogeneous, and seems to originate from various sources.

I am obliged to express my innermost gratitude to everybody assisted in the achievement of this research work. First of all to the

Belge-Görüşler

Boşuna bir yazı ve

Mustafa Suphi'yle ilgili

yeni bir belge

METE TUNÇAY

DOKTORA tezini Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan (Bilgi Yay., 1975), doçentlik tezini ise Cumhuriyet döneminde etkinlik gösteren İstiklâl Mahkemeleri üstüne (yayımlanmamış, 1979) yazan Ergün Aybars'ın, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin son çıkan Tarih Araştırmaları Dergisi 1979-1980'de upuzun başlıklı bir yazısı var (Cilt XIII, Sayı 24, s. 88-104): "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi, Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili Belgeler."

Aybars bu yazıda, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki 12 belgeyi yeni harflere aktarıyor, birçoğunun kışkırıcıları de veriyor. Böyle tarih belgeleri yayımlamak, çok yararlı bir iştir. Ama, daha önce yapılmamış olması koşuluyla. Oysa, bunlar on yıldan daha az bir süre önce çıkmıştı, hem de Aybars'ın yazısının kısa girişinde andığı bir kaynaktaki. Gerçekten, yakınlarda ölen Em.Ord.Prof. Hikmet Bayur, Belleten'in 140. sayısında (Ekim 1971), "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarıda Akımlar" diye koskoca bir yazı yazmış ve Suphi'leri Enver Paşa'ya bağlı İttihatçıların, onun buyruğuyla öldürdüklerini kanıtlamaya çalışmıştır. İşte bu yazıda, Aybars'ın 12 belgesinin 10 tanesi —hem de doğru okumalarla— aynen verilmiştir. Pek önemli olmayan öteki iki belgeden biri ise (25 Ocak 1921 tarihli telgraf), daha önce Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri'nde yayımlanmıştır (Belge 354):

"Erzurum Valisi Hamit Beyefendiye

C. 22 Kânunusâni 337 şifreye
Mustafa Suphi Efendinin refakatinde kaç kişi olduğunu onların da kendisiyle birlikte gönderilip gönderilmediğinin işarını rica ederim.

TBMM Reisi Mustafa Kemal'
Bu telgraf Erzurum'a vardığında Suphi'ler öldürülmüş bulunuyorlardı (29 minh vusulu). Aybars'ın tek katkısı, Erzurum Valisi'nin bu soruya verdiği yanıtı ortaya koymak oluyor:
"BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C. 25 Kânunusâni 337.

Mustafa Suphi'nin zevcesiyle onyedeki arkadaşları beraber gittikleri ve Trabzon'a kadar güzergâhta bulunan bütün merakizde aynı

akibete duçar oldukları maruzdur.

29 Kânunusâni 337 Rüştü."
Ben bütün bu telgraflaşmayı, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 adlı kitabımın 1978 tarihli üçüncü basımında, başlıca Bayur'dan yararlanarak kullanmıştım (s. 235-36: çerçeve içinde). Hatta aynı bilgiler, daha az tam olmakla birlikte, kitabımın 1967 tarihli ikinci basımında da vardır (s. 119/dn. 151). Orada ise, 1966 yılında Dr. Samih Çoruhlu takmaadıyla Yeni İstanbul gazetesinde bir yazı dizisi yayımlayan Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın (Aybars'ın 15 yıl sonra yeniden keşfedeceği) aynı belgeleri açıklamasından yararlanmışım.

Aybars, başka kusurlarının yanı sıra, telgrafların birçoğunun altında imzası olan "Rüştü"nin kim olduğu hakkında da herhangi bir açıklama vermiyor. (Bu zat, 1926'da İzmir Suikastı girişimi dolayısıyla asılan, eski Terakkiperver Fırka mebuslarından Rüştü Paşa olup, o tarihlerde albaydı ve oradaki tümenin komutanı olduğu için, Erzurum Valisi askerî şifre kullanırken, mesajlar onun tarafından imzalanmaktaydı.)

Başlıkta değindiğim beyhude yazı, bu. Gelelim, yeni belgeye. Birçoğlarının tersine, ben Mustafa Suphi'ler cinayetinin Atatürk'ün bilgisi dışında işlendiği kanısındayım. Konuyla ilgilenmeye başladığımdan beri böyle bir sezgim var; şimdiye kadar da, kanımı değiştirtecek bir kanıt rastlamadım. Ancak, geçenlerde Sayın Nejat Kaymaz'ın bana verdiği, TİTE Arşivinden bir belgenin kopyası beni bir hayli heyecanlandırdı. Çünkü meraklı bir dostum, gönderenin Mustafa Kemal Paşa olabileceğini ileri sürdü. Benimseğizsel kanıma aykırı düşmekle birlikte, böyle bir şey elbette büsbütün olanaksız değildir. Örneğin, bu belge Karabekir'e gerçekten Atatürk tarafından gönderilmiş olsaydı, Suphi ve arkadaşları olayında onun da parmağı bulunduğunu kabul etmek zorunda kalabilirdim. Fakat, yayımlanmış öteki belgelerle karşılaştırınca, bunun Doğru Cephesi Komutanlığına Erzurum Valisi (Deli) Hamit (Kapalı) bey tarafından çekilmiş bir telgraf sureti olduğunu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde anladım.

Önce, bu yeni belgenin çevrimyazısını sunayım; sonra da, bunun karşılık olduğu ve buna karşılık olarak gönderilen Ka-

rabekir'in telgraflarını aktarayım. Böylelikle, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi için, önlânda görünen Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin gerisinde, Karabekir Paşayla Vali Hamit Beyin nasıl düzen kurdukları daha iyi anlaşılacaktır, sanırım. TİTE Arşivi No. 24/2010

"Şark Cephesi Kumandanlığına

Şifre/

II Kânunusâni 337 ve 12 numaralı şifreye: C/ Mumailleyhe fiilen tecavüze mahal vermeme vazifemizdir. Fakat deruhte ettiği vazife, oynamak istediği inkılâp rolü o kadar azimdir ki bunun icabat-ı zaruriye ve tabiiyesine imtisal-i tarihiyesi misillü müta-

baat etmek zaruridir. Ancak bu baptaki mütalâatim da hududumuza münhasırdır. Onun haricinde bir guna taahhütte bulunamayacağım maruzdur.

12 Kânunusâni 337 (imza okunamıyor)"

— 11 Ocak 1921:

"Kars ve Erzurum'a gelecek olan Türk komünist furkası heyetinin oraya muvasalatında halk tarafından merkebe ters bindirilmek suretiyle duçarı muamele olacakları hakkında burada bir şayia devam etmektedir. Bugün M. Suphi de müracaatla Erzurum tarihiyle giderse hakarete uğrayacağından Tiflis tarihiyle gitmek arzusunu gösterdi. Muvafık olmadığını ve Erzurum tarihiyle giderek ahalinin hissiyatını gözüyle görmesi veyahut büsbütün avdet etmesi caiz olduğunu söyledim. Halk doğrudan doğruya pek ziyade alâkadar olduğu böyle bir heyete karşı ve ibraz edeceği hissiyat ve tarz-ı kabulda bittabi' serbest olmakla beraber beynelmilel bir sıfatı haiz olan mezkur heyetin merkebe bindirilmesi suretiyle bir hakarete maruz kalması menafi-i milliyemize muvafık olmayacağından efkâr ve hissiyatı memkeletin mülayimane ve nazikâne bir tarzda kendilerine iblâgını münasip görmekteyim. M. Suphi bazı arkadaşlarını yola çıkarıyor. Suikasta maruz ve hakarete uğramayacağı hakkında Zati Alnizden teminat gelmezse avdete karar veriyor."

— 14 Ocak 1921:

"M. Suphi ve rüfekaşına fiilî tecavüze mahal verilmeyeceği hakkındaki şerh-ı âlâleminin tebliği üzerine mumaileh tertip ettiği yoldaşlarından sekiz kişilik bir kafileyi 14 Kânunusâni sabahı Kars'dan Erzurum'a müteveccihen tahrik ediyor. Bu kafilenin Erzurum'a muvasalatı haberinin alındığını müteakip kendisi de mütebaki arkadaşlarıyla Kars'dan Erzurum'a hareket edecektir. M. Suphi birinci kademe ile Erzurum'da haklarındaki ceteyan ve tezahürati yoklamak istediğinden ikinci kademenin hareketine mani esbabın tahaddüsüne meydan verilmemesi hususunu berayı hatıra arz ve muvasalatlarının işa'rını rica ederim."

Sinema

Zenginliklerin Sineması

MAHMUT T. ÖNGÖREN

FELLİNİ zenginliklerin yönetmenidir. Onu salt bir filminden tanıyamazsınız. Onun en son filmini yeterince kavrayabilmek için, daha önceki filmlerindeki zenginlikleri de tadması olmaz gerekir. Ne var ki, bu aynı zamanda da son derece katı bir kural değildir. Öte yanda, "Amarcord"u Türkiye'de izleyen seyircinin talihsizliği, Fellini'nin daha önceki filmlerini hiç izlememiş olması değil midir? Fellini kültürünü anlamamış, almamış bir sinema izleyici kitlesinin hemen onu yeterince değerlendirmesini beklemek yine de haksızlık olur. Ama şunuda söylemek gerekir: Fellini'yi, örneğin bir "Amarcord"u ilk olarak izleyen biri de ondan çok şey alabilir. Çünkü, demin de belirttiğim gibi, Fellini'nin her filmi zenginliklerle dolu.

"Amarcord"un çeşitli kısa çekimlerini anımsarsanız, bunların her birinde uçsuz bucaksız öykülerin ve bu uçsuz bucaksız öykülerin her birinin de ayrı bir film olabileceğini hemen kabul edersiniz. Örneğin sönmüş mevsim sonu ateşinin başında suskun oturan kontun aile üyelerinden genç kıızı düşünün. Bacağımı o suskunluğu pekiştiren bir biçimde sükunetle sallamaktadır. Nedir bu kızın sükuneti? Nedir onun içini kemiren dert? Kendisini daha sonra kar yağarken, yine aynı suskunluk ve kayıtsızlıkla pencereden bakarken göreceğiz. Ama hakkında en ufak bir şey öğrenemeyeceğiz, tüm film boyunca. Öğrenememiz de gerekmiyor. İşte Fellini'nin zenginliği burada yatar. Bir çekime sığdırdığı bir insan ve onun çevresindeki bir iki ya da daha fazla sayıdaki aksesuar ve dekor parçasıyla bizi düşünmeye ve o insan hakkında hayal kurmaya zorluyor. Eğer gerçek yaşamda sizde de birdenbire çevrenize giren ve çıkan insanlarla ilgili olarak aynı şeyleri yapma alışkanlığı varsa, Fellini'nin bu gibi tek çekimini gördükten sonra hayal dünyanızı tıkır tıkır çalıştırmaya başlarsınız. Sizi böyle görüntüsel yolla düşünmeye, duygulanmaya zorlayan öge, iyi ve zengin sinemadan başka bir sanat dalı olabilir mi?

Bugüne değin "Amarcord" üzerinde çok yazıldı, çok söylendi Türkiye'de. Hatta tartışmalar bile yapıldı. Tüm bunlardan sonra oturma filmi hakkında bir yazı yazmak zor gibi gelebilir insana. Aynı şeyleri

yaşamamak, aynı yorumları aynı biçimlerde yapmamak gerekli. Ama bu film, daha doğrusu Fellini'nin tüm filmleri hakkında, söylenmiş en son sözden sonra bile yine de söylenecek bir söz vardır. Ya herkes Fellini için söylenmesi gereken tüm sözleri söylemeyi beceremeyeceği için, ya da tüm sözleri söylediğini sandığımız bir zamanda gerçek yaşamda karşılaştığımız bir insan (bu bir olay ya da bir anı bile olabilir) size birdenbire örneğin "Amarcord"da gördüğümüz bir sahneyi anımsatır ve bunun sonucunda da siz kendinizi yepyeni düşüncelerin, yorumların, sonuçların yanında bulursunuz.

Filmin final sahnesini ele alalım. Beni en çok Gradisca'nın kovboy Gary Cooper'la değilde bile, bir jandarmayla evlendiği bu sahne etkiledi. Bugüne değin ülkemizdeki sinema yazarlarımızın galiba hiç biri de bu sahne üzerinde durmadı. Tüm insanlığın küçük öyküsü, küçük düşünceleri ve duyguları bu sahnede dile getiriliyor. Hüzünlü ve ağır bir sahne bu. Düşünle başlıyor ve hemen hemen Gradisca'nın küçük bir arabayla "birazcık konuşmak, arada sevişmek, ama asıl anlaşmak" üzere evine doğru yola çıkmasından sonra sona eriyor. Ama gerçekte bu bir düşün sahnesi değil. İnsanların küçük davranışlarının sergilendiği sahne. Önce küçük mutluluklar, sevinçler... Önemli görülebilecek insanlar arasında... Bina yapımında çalışırken "Habire tuğla döşüyorum. Ama benim evim yok." diyen bir işçi de bu kez Gradisca'ya bir şür atıyor. Arkasından kendisine daha önce takıldığı için Gradisca'dan özür dileyen genç. Derken fotoğraf çektilerine olayı. Yağmur. Kaçışınlar. Mutluluğundan ötürü coşup "Yaşasın İtalya" diye bağırarak koca adayı jandarma. Tek başına ortada akerdeon çalan kör. Ona takılanlar. Artık ağır ağır dönen kameranın devinimlerine uyarak düşün yerinden uzaklaşınlar. Filmin sonu yaklaşmaktadır. Hatta hayal dünyası zengin bir Fellini kişisi kameraya yaklaşıp sizi evinize de uğurluyor. Gradisca gelin çiçeğini atmadan gitmez. Kim alır çiçeği? Sevinçten çırpınan kalabalık bir genç kız kümesi mi? Yooooo... Küçük bir kız, tek başına. Ama sevinçle. Bu arada Gradisca'nın bindiği araba uzaklaşırken, konudan bir hayli uzaklaşmış olan kame-

ra bize bir adamın doğru dürüst yürürken birden yanındakine bir tekme attığını gösterir. Niçin acaba? Biranlık kızgınlık mı? Yoksa şaka mı? Ne bileyim ben? Düşünüp durun artık. Ama daha çok bir hüzün, bir hüzün var ki bu sahnede, sormayın gitsin. O küçük, o önemsiz davranışlar Fellini'ye uygun bir çekim silsilesi içinde unutulmaz bir film finalini oluşturur. Bundan daha iyi bir sinema sanatı örneği olur mu?

Üzerinde pek durulmayan, ama yine de tartışma konusu yapılmak istenen bir başka nokta: Fellini bu filmde faşizmi nasıl değerlendiriyor? Bence çok etkili ve çarpıcı biçimde. Onunla alay ederek, onun gülünçlüğüne sergileyerek... Ama faşizm salt alay edilecek ve gülünçlüğü sergilenecek ele alınacak bir ideoloji mi? Değil elbette. Faşizmle kucak kucaka yaşayanlar elbette "Amarcord"daki faşizm sergilenmesiyle yetinemezler. Ne var ki, Fellini şu anda faşizmle kucak kucaka değil. Öyle bir dönemi yaşamış ve unutmamış. Şimdi onunla alay ediyor, ama bir zamanlar niçin ve nasıl yeşerdiğini çok etkili anlatarak... Günün birinde biz de bunu yapabiliriz. Ama niçin bunu yapma gereğini duyacağız? Salt faşizmle alay etmek için mi? Fellini de salt alay etmek ve aşağılamak için mi faşizmi alaya alıyor? Hayır, kesinlikle hayır. Onda faşizmin tam anlamıyla geri gelebileceğine değin değilde bile, yer yer yeniden canlanabileceğine değin kuşku var. Yoksa onu bu denli etkileyici, aşağılayıcı ve güldürücü biçimde ele almaz, filmde ona bu denli uzun süre ayırmazdı.

Şimdi kim olduğunu anımsamadığım bir yazarımız "Fellini bu filmde faşizme karşı olduğunu belirtiyor, ama onun karşısına bir seçeneç çıkarmıyor." diyor. Doğru. Ama Fellini'nin görevi bu değil. O bir zamanlar yaşadıklarını öyle bir anlayışla ve çarpıcılıkla ortaya koymaya çalışmış ki, insanlar faşizmin yalancılığını, zorbalığını, şeytanlığını, köpekliliğini politik düzeyde değilde bile, insancıl bir ortamda sezsinler ve anlasınlar istemiş. Fellini'den bundan daha ötesini beklemek haksızlık olurdu. Bence "Amarcord"u bir kez daha dikkatle izleyenler faşizm hakkında çok şey öğrenebilirler ve oradaki insanları kendi çevrelerindeki de karşılaştırıp pek çoğunun Fellini tarafından sinemalaştırıldığını da hayretle görebilirler. Zayıflar, kişiliğini henüz bulamamış gençler, öğretmenler, din adamları, hatta hiç de kötü olmayan, ama aymazlık denizinde bir elimizi bile uzatmadığımız ya da uzatmadığımız insanlarımız... "Amarcord"u görün, bir kez daha görün. Pek çok yenilikler bulacaksınız, daha önce gözünüze hiç çarpmamış yenilikler... Fellini'nin sineması çok zengin bir sinema. Size bir kez daha izlediğiniz zaman hiç gözünüze çarpmamış yenilikleri bulma fırsatı veren bir sinema. Bundan daha zengin ve daha iyi bir sinema olur mu hiç!

SONSUZLUK ve EVREN

V. KOMAROV'dan çeviren
OSMAN GÜREL

INSAN aklının bulduğu en uyarıcı sorunlardan biri, evrenin sonsuzluğudur. Doğa bilimlerinde, özellikle gökbilimde ondan daha aykırı gelen bir kavram bulunmadığından, çok eski çağlarda başlayan, sonsuzluk kavramıyla ilgili tartışma, günümüzde de sürüp gitmektedir.

Sonsuzluk düşüncesi, bilimsel bir terim olmakla birlikte genellikle şaşırtıcıdır. Belki de bu ilginçliğini, güncel yaşantımızda her zaman sonlu ve tam tanımlanmamış nesnelere karşılaştığımız halde, sonsuzluğun biricik oluşunun büyümesine yorabiliriz.

Sonsuzluk düşüncesi, doğa ve onda yer alan insan üzerine bilgimizin tüm tarihiyle içiçedir. Filozof, matematikçi, fizikçi ve gökbilimcilerin kuramlaştırdığı bir konu olmuş, matematiğin temellerinde bunalımlar doğurmuş, temel parçacıklar fiziğinin önüne çok zor ve hâlâ çözülememiş sorunlar çıkarmış, evrenin uzaysal ve zamansal özelliklerine ilişkin şiddetli çekişmelere neden olmuştur.

Bilimde, sonsuzluk sorunu yüzünden, böyle sayısız aykırılıklar ortaya çıkmıştır.

Sonsuzluğun varolduğunu düşünmek akıl almaz zorluklar çıkarıyorsa da, var olmadığını kabul ettiğimizde işler belki daha da sarpa saracaktır. Tüm soyut niteliğiyle birlikte sonsuzluk, yalnızca kurgusal bir matematik modeli değildir ve özellikle evrenin yapısıyla ilgilenen bilimsel araştırmalarda gözardı edilemez.

Konunun kimi temel noktalarını aydınlatmak için sonsuzluk üzerine görüşleri uyuşan bilimler arasında bir yuvarlak masa toplantısı düzenleyelim. Açık söylemek gerekirse, toplantıdaki görüşlerin çoğu önder kuramcıların gerçek düşünceleri olmakla birlikte, tam anlamıyla bilimsel bir tartışma da yapmayacağız. Konumuz "Sonsuzluk ve Evren"dir.

Yazar: Bana kalırsa, "sonsuzluk" ve "evren" sözcükleriyle ne demek istediğimizin açıkça ortaya konması, tartışma için iyi bir başlangıç olacaktır.

olacaktır.

Filozof: Size katılıyorum. Aynı çağlarda, "evrenin sonsuzluğu" düşüncesi tümüyle ayrı anlamlar taşımış, "sonsuzluk" kavramı da evrenin anlaşılışı oranında değişime uğramıştır.

Yazar: Tarihte çok eskilere gitmeye gerek yok. En iyisi klâsik fizik ve gökbilimle başlayalım.

Filozof: 17., 18., 19. yüzyılların klâsik gökbilimi, evreni tüm maddesel varlıkların toplamı olarak anlıyordu. Yanıtlanması gereken üç sorudan ilki şuydu: Evrenin uzayının bir sınırı var mı yok mu? İkincisi: Evrenin zaman içinde bir başlangıcı var mıydı ve bir sonucu olacak mı? Üçüncü soru ise: Evrendeki maddesel nesnelere sayısı sonlu mudur sonsuz mudur?

Yazar: Tüm soruların yanıtlarında da "sonsuz" sözcüğü mü yer almaktaydı?

Filozof: Evet. Hem evrenin uzayının sonsuz olduğuna inanılıyordu hem de evrenin zaman içinde sonsuz olduğu düşünülüyordu.

Yazar: Artık "evren" in anlamını tanımlamak uygun düşmez mi?

Filozof: Az önce de söylediğim gibi, klâsik evrenbilim, onu "maddesel doğa", tüm madde ve varolan her şey olarak anlıyordu. Gelgelelim, evreni tüm maddesel doğayla özdeşleştirmek, acaba evrenbilimi için gerekli mi? Gerçekten de, çağdaş evrenbilimcilerin kurdukları evren modeliyle, varolan her şeyi özdeşleştirmeye hakkımız var mı? Kimi gökbilimciler bu özdeşleştirmeyi doğru bulduklarından herhangi evrenbilimsel bir modelin karakteristiklerini evrensel bir ölçekte uygulamak istiyorlar.

Temel sorun, yokedilemeyen maddesel doğa, görünümünde sonsuzca çeşitlendiğinden, insan beyninin, onu tümüyle asla kavrayamayacağıdır.

Çağdaş bilgimiz maddenin biçimlerinin yalnızca sınırlı bir aralığını kullanmaktadır. Gelecekte bulacağımız yeni biçimler ve yeni uzay-zaman yapıtları da o zamanki kuramlarımızı yansıtacaklardır.

Yazar: Pekiyi; kimileyin çağdaş yazılarda karşılaştığımız "evrenin başlangıcında" ya da "evren daha yokken" gibi anlatımları nasıl değerlendirmeliyiz?

Filozof: Bu bir terimleme sorunudur.

Filozof, fizikçi ve gökbilimciler, "evren" dedikleri zaman genellikle apayarı şeyleri düşünürler.

Yazar: Bu durum, bir tek yorum üzerinde uzlaşmamız gerektiği anlamına gelmiyor mu?

Filozof: Elbette. Bakın şöyle bir tanımlama bana daha mantıksal görünüyor: Evren, tüm doğanın, çağdaş bilimin kuramsal ve deneysel araştırmalarına kendisini ödünç veren bölümüdür. Bu tanım, gökbilim ve özellikle alt bölümlerinden biri olan evrenbilimin, "evren" den ne anladığını gösterir.

Yazar: Terim koymadaki anlaşmazlıklardan sakınmaya çalışırken, tüm konunun karıştırılması tehlikesini seziyorum. Söylediğiniz gibi, evrenbilimin evrenin tümüyle ya da tüm doğayla ilgilenen bir bilim olup olmamasının bence önemi yok. Ayrı modellerin, kimi süreçler ve olay kümelerini seçip bağımsızca inceleyerek, gerçek doğanın ayrı görünümüyle uğraşması çok doğaldır. Ama temel nesne olan gerçek doğa bir ve tek. Hakkındaki düşüncelerimiz değişebilir ve daha da gelişebilir ama, doğanın bizden bağımsız varoluşunu ve bu çabalarımıza kayıtsız kalışını çok az da olsa etkileyemeyiz. Doğrusunu isterseniz bu görüşler, A.Zelmanov'unkilere oldukça yakındır. Gerçekte sorunumuz, bilimin evreni bir bütün olarak incelemeye hakkı olup olmadığı idi. Şimdi, sonsuzluktan ne demek istediğimizi ortaya koyabilecek miyiz?

Matematikçi: Bu çok zordur. Şöyle sunmaya çalışacağım: Onu açıklamak zorunda kalmadıkça sonsuzluğun ne olduğunu bildiğime inanıyordum. Gel gör ki onun hakkında düşünmeye başladığımda pek bir şey bilmediğimi gördüm.

Yazar: Gene de bir kez deneyebilirsiniz.

Matematikçi: Eğer sonsuz kümeler söz konusuyla, ilkin bunları ünlü matematikçi B.Bolzano ile G.Cantor tanımlamışlardır. Sonsuz kümeler, kendi parçalarına eşit olan kümelerdir. Örneğin, sonsuz uzun düz bir çizgide bulunan noktaların sayısı, bu çizginin herhangi bir parçasındakilere eşittir. Ama sonsuzluktan genel anlamda sözledi-

yorsanız, bu tam bir tanım sayılmaz. Doğa-bilimsel bilişimin özdevimsel olarak karşılaştırabileceği bir tek matematiksel sonsuzluk modeli yoktur.

Yazar: Hiç olmazsa, sonsuzluğun anlamını açıklamaya başlamak için bir yol var mıdır? Hiç açıklanamaz mı?

Matematikçi: Sonsuzluk bağlamında öyle aykırılıklar görülür ki mantığın temelleri bile kuşku götürür. Kimileyin bir "Sonsuzluk dehşeti" duygusu ortaya çıkar ki bana göre bu korku, sonsuzluğun yara-

tılamazlığı, yokedilemezliği ve doyurulamazlığı temelinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, kimi matematikçilerin sonsuzluğu, gerçekliğin bir parçası saymamalarına ve daima erişmeye çalıştığımız "limit" denli gizli ve ulaşılmaz olarak görmelerine neden olmaktadır. Onu tümüyle yoksaymamız ya da zorunlu kaldığımızda onunla elden geldiğince az ilişkide bulunmamız olgusu da, sonsuzluğun bu kötücüllüğünü pek güzel belirtmektedir.

Yazar: "Gerçekliğin bir parçası" de-

mekle, sonsuzluğun tüm öğelerinde tanımlandığını mı söylüyorsunuz?

Matematikçi: Evet. Gizli sonsuzluk dediğimizde de, sonsuzluğun kanıtlanma sürecinde bulunduğunu amaçlıyorum.

Yazar: Şimdi fizikçilere geçerken, onların da kuramlarında sonsuzluk üzerine araştırmaları olduğunu belirtiyim. Sonsuzluğu gerçekten de yoksayabilir miydik?

Evrenbilimci: Fizikte sonsuzluk üzerine çalışma, gerçekten de zorlayıcı bir gerekliliktir. Mantık açısından karanlık olmakla ve büyük çapta bir uzlaşmadan oluşmakla birlikte, kimi sonuçlara da ulaşılabilmiştir. En azından, oluşum süresi için şu sonsuzluk hoşnutsuzluktan sakınmaya bir yol açılmıştır.

Yazar: Evrenin sonsuzluğuna ne diyeceksiniz?

Evrenbilimci: Size oldukça aykırı gelebilir ama bizim anlayışımız şudur: Evrenin sonsuz olduğunu biliyoruz ama ne anlamda sonsuz olduğunu bilmiyoruz.

Yazar: Doğrusunu söylemek gerekirse, bu durumun gerçek sorumlusunu ortaya çıkarabildiniz mi? Sonsuzluğun tanımını, evren bilgisini temel alarak matematik mi yapıyor? Yoksa soyut sonsuzluk kavramını matematiksel incelemeyle işleyip evrene uygulayan gökbilim midir?

Evrenbilimci: Belki de, gelişim basamaklarında, fizik ve evrenbilimin kavrayışlarından daha çok üretken olan matematiği öne çıkarmalıydık. Örneğin fizikle desteklenen matematik öz kavramlarını geliştirebilir; mantık ve duyarlık istekleri de kesin olduğundan, yürütülen deneyleri sonuca ulaştırabilir. Fizik ise, genellikle hazır matematiksel modelleri kullanır.

Matematikçi: Yazar Lem'in "Toplam Teknoloji" adlı yapıtındaki terziyi anımsayın. Bu adam, her çeşit gülünç giysiler yapıp bir dükkana ucuza bırakıyordu ama ne dendir bilinmez o paçavraların kimileri gerçekten de müşteri bulabiliyordu.

Yazar: Sonsuzluk sorununun, klâsik ve çağdaş evrenbilimde konuş biçimleri arasında ne ayrılık vardır?

Filozof: Çağdaş evrenbilimdeki uzay

ve zaman yapısı kavramları, klâsik görüşten oldukça ayırır. Örneğin uzayın geometrik özellikleri madde kütlelerin yerlerinin saptanmasıyla belirlenir.

Uzay, kütlelerin etkisiyle çarpılacağından üzerinden hiç bir düz çizgi geçemez. Kütle çekim kuvveti nedeniyle yeterince uzatılan düz çizgiler eninde sonunda eğrilecektir. Güneşin ya da başka iri kütleli bir gök cisminin yanından geçen ışık ışını yolundan sapar ve bükülür.

Evrenbilimci: Bir zamanlar bir gazete muhabiri, Einstein'a: "Kuramınızı halkın anlayabileceği bir tek cümleyle açıklayabilir misiniz?" diye sormuştu. Einstein'ın yanıtı şu oldu: "Eskiden evrendeki tüm madde yokolsa bile, uzay ve zamanın kalacağına inanılırdı; görelilik kuramı, maddeyle birlikte uzay ve zamanın da ortadan kalkacağını öngörür."

Filozof: Uzayın Öklidiyen olmadığına karar veren görelilik kuramı, evrenin sonluluğu ya da sonsuzluğu sorununa yaklaşımı değiştirmiştir. İlkesel bakımdan, evrenin kapalı ve sınırları olmamakla birlikte sonlu olabileceği bulunmuştur. Asıl zorluk, bu durumu hemen hiç göz önüne getiremeyeşimizdir.

Yazar: Çarpılmış uzayda sonsuzluk ve sınırsızlığın aynı şey olmadığını mı söylüyorsunuz?

Evrenbilimci: Sınırsızlık, uzayın son bulduğu bir sınır yok demektir.

Filozof: Tüm doğa, sanki bir tahtaperdeyle kapatılmış gibi.

Evrenbilimci: Evrenin hem sınırsız hem de sonlu olması, kimi karşı çıkışlara da yol açabilmektedir.

Yazar: Evren, kendi içinde de kapalı mıdır?

Evrenbilimci: Evet. Bu tür yapının en yalın örneği iki boyutlu küre yüzeyidir. Yassı bir karınca gibi iki boyutlu bir yaratık, küre yüzeyinde hiç bir sınırla karşılaşmadan dolaşabilir. Ama küre yüzeyi sonludur ve belirli bir yüzey alanı vardır. Bu modelin üç, dört boyutlu türlerini oluşturmayı denersek, bugün çağdaş evrenbilimin çözmeye çalıştığı sorunu apaçık görebiliriz.

Matematikçi: Eğer bir kimse dört boyutlu doğayı gözünde canlandırabilirse, bunda üç boyutlu ve kapalı

bir uzay kurabilir.

Filozof: Üç boyutlu olmak koşuluyla bir kürenin kapalı yüzeyini çizmek kolaydır ama dört boyutlu doğada üç boyutlu kapalı uzayı çizmek pratikte olanaksızdır.

Evrenbilimci: Kimi matematikçilerin soyut uzaylar üzerinde çalıştıklarını ve çok boyutlu uzayları kolayca düşünebildiklerini işitmişim.

Yazar: Ben de, örneğin dört boyutlu bir küple, beş boyutlu bir koninin kesişimini kolayca düşleyebilen bir matematikçi tanırım.

Matematikçi: İçinde yaşadığımız uzay üç boyutlu olduğundan, böyle çok boyutlu uzaylarda pek az kimsenin uğraşabilmesi doğal sayılmaktadır.

Yazar: Görüyorum ki, anlaşılabilirliği korumak için dört boyutlu uzaya çıkmaktansa iki boyutlu uzaya inmeyi yeğ tutunuz.

Dört boyutlu uzayı gösterebilmek için birbirine dikey her üç eksene bir dördüncü eksen eklememiz gerekecek.

Evrenbilimci: Bu dördüncü eksenin de öbür üç eksene de dikey olması gerekecektir ki, böyle bir model çizemeyiz.

Yazar: Bu arada çağdaş evrenbilimden ayrıldık.

Filozof: Konuyu sürdürelim. Einstein'ın kurduğu ilk modelde evren kapalıydı. Sonraları bu Einstein evreninin durgun olmayıp ya büzülüyor, ya genişlediği ya da nabız gibi attığı ortaya çıktı. A.Fridman, bu görüşü büyük bir açıklıkla belirtmiştir. Görelilik kuramının yorumladığı ve klâsik evrenbilimin de benimsediği modelin aksine, Fridman evreni uzayda çarpılmıştır. Sonlu da olabilir, sonsuz da. Ancak bunlardan hangisinin doğru olduğunu gösterecek gözlemsel veriler henüz yetersizdir.

Yazar: Uzay ve zamanın sonsuzluğu kavramı genellikle bağlı değil midir?

Evrenbilimci: A.Zelmanov'un kesinlikle kanıtlandığı üzere gerçekten de öyledir. Tek ve aynı olan uzay, seçtiğimiz referans sistemine bağlı olarak sonlu ya da sonsuz görünür. Bu da şu anlama gelir ki, sonlu ve sonsuz uzay kategorilerindeki karşıtlık bütünüyle çözülememiştir.

Yazar: Şimdi özel görelilik kuramı

nın kimi ilkelerinden söz etmenin yeri geldi sanırım.

Evrenbilimci: Ben de öyle düşünüyorum. Özel görelilik kuramı, dış gerçekliğin türlü nesnelere arasındaki uzay-zaman ilişkilerinin saltık olmayıp, verilen sistemin tümüyle devrim durumuna bağlı olduğunu ileri sürer. Devingen bir sistemde zaman geçişi yavaşlar ve nesnelere boyunu belirleyen tüm uzunluk ölççekleri kısalmaya başlar. Doğada bilinen en yüksek değer olan ışık hızına yaklaştıkça tüm doğrusal ölççekler kısalmaya başlar. Uzayın kimi geometrik özellikleri, referans sisteminin devrim karakterine bağlı olduğundan ve özellikle iki tane geometriye çok yakından ilişkin bulunduğu, sonluluk ve sonsuzluğun göreliliği pek de inanılmaz görülmemektedir. Önemle belirtelim ki, Zelmanov'un görüşleri, gerçek evrenin geometrik özelliklerinin evrensel bir dökümü olarak alınmamalıdır. Bu görüşler, bizim çok önemli bir olguyu gerçekleştirmemizi sağlamaktadır: Önceleri inanılan görelilik kuramı bağlamındaki evrenin sonsuzluğu kavramı, umulduğundan çok daha karmaşıktır. Görelilikten daha genel bir kuram geliştirildiğinde, evrenin sonsuzluğu sorununun daha da karmaşıklaşacağını beklemek için çok neden vardır.

Yazar: Gerçek uzayın çarpılmasına ilişkin son veriler nelerdir?

Evrenbilimci: Eğer, evrendeki maddenin ortalama yoğunluğunu duyarlıkla saptama olanağına kavuşur da, bunu kuramsal hesaplarla bulduğumuz dönüşül yoğunluk olan, uzayın santimetreküpü başına proton kütlelerinin binde biri ya da $1,6 \cdot 10^{-27} \text{g/cm}^3$ değeriyle karşılaştırabilirsek, ilkesel bakımdan çarpılmayı gözlem temelinde belirleyebiliriz. Eğer evrenin ortalama yoğunluğu dönüşül değerden büyükse, doğa uzayı sonludur ve "kendi içinde kapalıdır". Ortalama yoğunluk, dönüşül değerden küçükse, evren sonsuzdur. Ne yazık ki bu alanda çok zor durumdayız. Çünkü, örneğin nötrinolar gibi, maddenin gözlenmesi son derece güç kimi biçimlerinin ortalama yoğunluğa yaptıkları katkıyı

şimdilik bilemiyoruz.

Filozof: Bu sorun çözülmüş sayılmaz.

Yazar: Bir soru daha. Belki biraz yadırgatıcı ama sık sık sorulan bir soru. Sonsuzluk kavramının herhangi gerçek bir anlamı var mı? Hiç bir gerçek doğada karşılığı bulunmayan, yalnızca matematiksel bir model olamaz mı? Bu, yeni bir görüş değildir. Geçmişteki kimi araştırmacılarla, günümüzdeki bir bölük kuramcı bu görüşü desteklemektedir.

Evrenbilimci: Sorunuzda yerden göğe kadar haklısınız. Ancak, bilimsel veriler göstermektedir ki, gerçek doğanın özelliklerini incelerken, en azından fiziksel ya da pratik sonsuzluk dediğimiz şeyle karşılaşmaktayız. Örneğin belli bir görüş noktasından çok büyük ya da çok küçük değerlerle ilgilendiğimizde bunların sonsuzluktan hiç de farklı olmadığını görürüz. Nicel sınırların ötesinde yer alan bu değerler ne denli değişseler bile, verilen sürecin özünde duyulur bir etki yapmazlar. Buna göre nesnel bir gerçeklik olarak sonsuzluk vardır. Üstelik, fizik ve matematikte hemen her köşebaşında sonsuzluk

kavramıyla karşılaşırız. Sonsuzluğun varlığına iyi bir kanıt da şudur: Her iki bilim ve özellikle fizik, kavramlarının pek çoğunun soyut karakterlerini, gerçekliği temel alarak çözümler. Yani gerçekten de doğanın öyle nitelikleri vardır ki, yansımalarını sonsuzluk kavramında bulurlar. İşte bu niteliklerin bütünlüğü, evrenin gerçek sonsuzluğu olarak adlandırılabilir.

Yazar: Sonsuzluk araştırmalarında nereye gelindi?

Evrenbilimci: Özellikle son yirmi otuz yılda kimi önemli sonuçlara ulaştık ama bunların bütünüyle yargılara varmayı sağladığını da söyleyemeyiz. Büyük olasılıkla, insanlık var olduğu sürece, sonsuzluk kavramının da gelişeceğinde uzlaşabiliriz. Bu nedenle, evrenin sonlu ya da sonsuz olduğu sorusu, belki de asla kesin bir "evet" ya da "hayır" olarak yanıtlanamayacaktır. Sonsuzluğun, gerçek evrenin tüm özelliklerini yansıtabilecek, evrensel bir matematik ya da fiziksel modeli bulunamaz. Bilgimiz genişledikçe bilinen sonsuzluk türlerinin sayısı da artacaktır.

ESDA EKONOMİK VE SOSYAL DOKÜMANTASYON VE ARAŞTIRMA AŞ

ESDA Ekonomik ve Sosyal Dokümantasyon ve Araştırma AŞ, adımız;

Araştırma yapmak/Danışmanlık/Doküman sağlamak/Kaynakça derlemek/Çeviri/Yayınçılık, işimiz;

BÜYÜTEÇ (haftalık, 4 Mayıs 1981'den bu yana yayımlanıyor), TÜRKİYE'DEN ARAŞTIRMA ÖZETLERİ (aylık, birinci sayısı Ağustos 1981'de çıkacak), MONTHLY RESEARCH ABSTRACTS FROM TURKEY (aylık, birinci sayısı Ağustos 1981'de çıkacak), TÜRKİYE'nin PLANLAMA DENEYİMİ ÜZERİNE KAYNAKÇA (Temmuz 1981'de çıktı), şimdilik yayımlanmamız;

27 35 74 telefonumuz: ARAYIN, TANIŞALIM... Kıbrıs sok. 26/1, Aşağı Ayrancı / Ankara, adresimiz: GELİN, GÖRÜŞELİM...

MESLEK HASTALIĞI

ÇAĞLAR KIRÇAK

FABRİKA müdürü topladı bizleri... Tek tek dişlerimize baktı. "Sizde meslek hastalığı falan yok, dedi. İki de bir sızlanıp vizite çıkmayın. Haydi bakalım işinizin başına"!

32

Kurşun zehirlenmesi kuşkusuz hastaneye başvuran ve kronik zehirlenme tablosu içinde oldukları kesinlikle saptanan işçiler anlatıyordu bu öyküyü doktorlara...

Çalıştıkları fabrikanın çeşitli bölümlerinde yıllardır, gece gündüz kurşun buharlarını soluyan bu meslek hastaları iş yeri hekimine karın ağrıları, eklem ve baş ağrıları, zayıflama, halsizlik gibi yakınmalarla başvurduklarında çeşitli engellemelerle karşılaştıklarını söylüyorlardı.

Bir mühendis olan fabrika müdürü ise işçileri sıraya diziyor, deneyimli bir hekim tavrıyla hepsini sırttırtıp, tek tek dişlerini gözle muayene ediyor ve tıp açısından ulaştığı gerçeği noktalyordu sonunda:

"Sizde meslek hastalığı falan yok.. Haydi bakalım işinizin başına"!

Ve atlar da böyle muayene edilirdi köylerde...

Şimdi şu yaşanmış örnekten yola çıkarak yadsınmaz bir gerçeği soru biçiminde vurgulayalım:

Ülkemizde endüstri alanlarındaki sağlık koşullarına niçin bu denli kayıtsız kalınmaktadır?.. Dişi ağrıdığı zaman hekime koşan işveren, kurşun, arsenik, benzen buharlarının kuruttuğu, çürüttüğü bedenlerin sağlığını insan sağlığından soyutlamak gibi bir yanlışlığın içinde midir yoksa?..

Soruların yanıtları basittir. Nedenler ortadadır. Nedenler işverenin ekonomik kaygılarından ve devletin yetersiz denetiminden kaynaklanmaktadır.

İşverenin amacı en düşük maliyetle en fazla kâr elde etmektir. Bunun doğal sonucu olarak da iş yeri ortamındaki sağlık koşulları ve çalışanın sağlığı elbette geri planda kalacaktır. Bugünün değil, yılların gerçeğidir bu..

Özellikle son yıllarda endüstriyel atılımlarla az gelişmişlik çemberini kırmaya çalışan ülkemizde, çalışanların omuzlarında yükselen fabrikalara alkış tutan ellerin iş ortamının sağlık koşullarına aynı coşku ve hevesle uzandığı pek söylenemez.

Ne var ki endüstrileşme olgusu, işçi sağlığı, meslek hastalığı gibi sorunları beraberinde getirir. Bu gerçeğe karşın, ülkemizde iş yeri koşullarının daha sağlıklı bir düzeyde olması, üretimde daha pahalı ama zararsız kimyasal yapım maddelerinin kullanılması zorunluluğu gözardı edilmiştir yıllarca.. Çalışan kişi iş ortamının ölümcül havasına dayanamıyorsa bu, işveren için bir problem olmamıştır. Çünkü geride bekleyen bir "işsizler ordusu" varolagelmıştır hep... Öyley-

se, dayanamayan gidecek, yerine bir başkası gelecektir... Türkiye'deki çarpık kentleşmenin sonucu olarak metropollere yığılan işsizler ordusu işveren için güvence olmuştur âdeta... Meslek hastalığı kimin umurundadır ki?..

Oysa umursamazların çok iyi bilmesi gereken kesin bir tablo var karşımızda:

Yaşadığımız şu bilim ve teknoloji çağında Türkiye'nin on milyon insanı meslek hastalıklarının tehdidi altında bulunuyor.

Şimdi bu gerçeğe biraz da istatistik verilerle yaklaşmaya çalışalım:

Bilinmektedir ki işçi sağlığı hizmeti "faal nüfus" olarak adlandırılan nüfusa yönelik bir hizmettir. Bir ülkenin faal nüfusu, emekliler, ev kadınları, öğrenciler ve çalışamaz durumda olanlar dışında kalan 15-65 yaş grubundaki çalışanların nüfusudur. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1980 nüfus sayımından sonra yayınladığı "1980 Türkiye İstatistik Cep Yıllığı"nda ülkemizin faal nüfusunun 16.349.380 olduğu belirtilmektedir (1980'de yayınlanan yıllıkta 1975 verilerinin yer alması da ancak bize özgü bir gülmece ögesi ve bir ayrı yazı konusudur ya, her neyse).. Bu onaltı küsur milyonun toplam nüfusumuza oranı yüzde 40,7'dir. Gene 1975 verilerine göre faal nüfusumuzun 10.483.000'i tarımsal kesimde, 2.328.200'ü endüstri kollarında çalışmaktadır. Ortalama ikibuçuk milyon dolayında işçi demektir bu... Bir işçi ailesinin dört kişiden oluştuğunu varsayarsak, Türkiye'de on milyon kişinin meslek hastalıklarının getireceği sorunlarla karşı karşıya bulunduğu anlaşılacaktır. Bu arada tarımsal kesimde çalışanların da çeşitli meslek hastalıklarına yakalanabileceğini, endüstri alanlarında binlerce sigortasız işçi çalıştırıldığını ve bunların istatistik veriler dışında tutulduğunu unutmamamız gerekir...

İş kazaları yönünden dünyada dördüncü sırayı alan Türkiye, meslek hastalıklarının saptanması ve önlenmesi açısından da pek çok ülkenin gerisinde kalmıştır. Bu konuda İzmir Tabib Odası'nın 1976'da İzmir ve çevresindeki iş yerlerinde yaptığı anket çalışmasının sonuçları ilginç görünmektedir. Ankete göre, bu iş yerlerinde saptanan meslek hastalıklarının yüzde oranı 17,4'dür (Tabib Oda-

ları Bülteni, Nisan 1976, sayı 7). Bu oran, taranan bu iş yerlerinde her altı kişiden birinin meslek hastalığına yakalanmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Bu arada anketçilerin işçilere yönelttikleri bir soruya aldıkları yanıtlar oldukça düşündürücüdür. "İş yerlerinde meslek hastalıklarına ilişkin önlemlerin alınıp, alınmadığı" sorusuna işçilerin ancak yüzde 22,9'u olumlu yanıt vermiş, yüzde 77,1'i ise önlem alınmadığını, alınsa bile yetersiz olduğunu ileri sürmüştür.

Anket ełdeki bilimsel araştırma bulgularıyla da doğrulanmaktadır. Vereceğimiz birkaç örnek konuyu daha da aydınlatacaktır. Şöyle ki:

İşçi sağlığı ve iş güvenliği açısından, iş yerinin havasında bulunan kimyasal maddelerin "izin verilen azami konsantrasyonunun" aşılması yaşamsal bir zorunluluktur. İş yeri ortamındaki kimyasal maddenin izin verilen azami konsantrasyonu MAK değeri ile belirtilir. MAK, İngilizce *Maximum Allowable Concentration* deyiminin baş harflerinden oluşmakta ve yukarıda belirttiğimiz gibi, "izin verilen azami konsantrasyon" anlamına gelmektedir. Eğer iş yeri havasındaki kimyasal maddenin azami konsantrasyonu bu MAK değerinin üzerindeyse ortamda meslek hastalığının oluştuğu kuşkusuzdur. Örneğin, kauçuk ve lastik endüstrisinde, matbaacılıkta, yapay gübre yapımında, boya ve cilaların, sentetik ve doğal reçinelerin hazırlanmasında, kuru temizlemede kullanılan *Benzen*'in MAK değeri, yani ortamda bulunmasına izin verilen azami yoğunluğu, Avrupa Konseyi Özel Komitesince 20 ppm olarak saptanmıştır (ppm = m³ havada cm³ olarak etkili madde). Çeşitli ülkelerde *Benzen*'in MAK değeri Konsey'in saptadığı sınırlar içindedir. Bu değerler

ABD'de	1 ppm
B. Almanya'da	0 ppm
SSCB'de	6 ppm
Türkiye'de	20 ppm'dir.

Ne var ki, Dr. Türkân Sungur'un (1969) ve Dr. Muzaffer Aksoy'un (1970) araştırmalarına göre ülkemizde *Benzen* kullanılan iş yerlerinde *Benzen*'in MAK değeri 20 değil, 200-400-600 ppm olarak değişmektedir.

Diğer iş kollarında da ürkütücü bulgularla karşılaşmaktayız. Örneğin boyacılık, ilaç sanayii, spray insektisit yapımı, yangın söndürücü yapımı

gibi endüstri kollarında kullanılan *Trikloretilen*'in MAK değeri

ABD'de	100 ppm
İsveç'de	40 ppm
SSCB'de	10 ppm
Türkiye'de	100 ppm

olarak sınırlandırılmıştır. Oysa Dr. Engin Tonguç'un (1970) araştırmalarına göre ülkemizdeki iş yerlerinde bu değer 500 ppm'in üzerindedir.

Kimyasal maddelere ilişkin bu değerlerin yanısıra toplu iş kollarında da durum pek iç açıcı değildir. Çimento fabrikalarındaki koşulların örneğin, komşu Balkan ülkelerinin koşullarıyla karşılaştırılması bile bizi düşündürücü sonuçlara götürmektedir. Balkanlar'daki çimento fabrikalarında çimento tozunun MAK değeri

Bulgaristan'da	5 mg/m ³
Romanya'da	15 mg/m ³
Yugoslavya'da	6 mg/m ³

olarak sınırlandırılmıştır. Ülkemizdeki çimento fabrikalarında ise bu değer 69,9 mg/m³'e kadar yükseldiğini görüyoruz.

Amacımız karamsar bir tablo çizmek değildir kuşkusuz.. Yadsınmayacak birtakım gerçekleri rakamlara vurarak konunun önemini ve alınması gereken önlemlerin zorunluluğunu vurgulamaya çalıştık.

Bu kaygı verici görüntünün yanısıra hemen söyleyelim ki, meslek hastalıkları konusunda son yıllarda gözlenen olumlu girişimler ve Sosyal Sigortalar Kurumu'nun bu vadiye eriştiği aşama gerçekten sevindiricidir. Sorun, Kurum tarafından bilinçli bir şekilde ele alınmış ve çeşitli engelleme girişimlerine karşın iki yıl önce Ankara ve İstanbul'da birer meslek hastalıkları hastanesi hizmete girmiştir. Bu, Türkiye'de işçi sağlığı konusunda bugüne değin varılan aşamaların en önemlisi ve Devlet'in bu konudaki en sağlam adımı olmuştur. Özellikle koruyucu hekimliğe ağırlık veren ve ülkemizdeki endüstri bölgelerini tarayarak iş yerlerinin sağlık koşullarını ve meslek hastalıklarına neden olabilecek iş yerlerini saptayan ve meslek hastalıklarını tedavi eden bu hastanelerin işçi sağlığına getirecekleri hizmetin önemi gelecek yıllarda daha da iyi anlaşılacaktır.

Endüstrileşme yolunda sağlam adımlar atmak istiyorsak iş yeri ortamında hastalık üretmemek zorundayız. Az gelişmişlik çemberi çılız ve hastalıklı ellerle parçalanamaz...

TEK BOYUTLULUK

ARSLAN B. KAFAOĞLU

ILKEL insan düşüncesinden bugüne gelirken en büyük gelişme kuşkusuz insan beyninin işleyiş biçiminde olmuştur. İkel insanın beyninin bir tek boyutta çalıştığını öğreniriz, hangi tarihi okursak. Tek boyutta çalışan insan beyni de dış dünyayı değiştirme yolunda önemli adımlar atmış olmakla birlikte, kendi işleyişini de tek boyutluluktan çok boyutluluğa doğru geliştirmiştir. Düşünce yapısına çok boyutlu oluş girdikten sonra, insanoğlu bir daha hoşgörülü, sevimli yaratık halini almıştır. Tarihte vaktiyle yaptığı tek taraflı eylemleri, bir başka gözle değerlendirir hale gelmiştir. Aynı biçimde, sadece bir tek maksada dönük düşünce yapısını terk etmeye, geçmişindeki davranışları yeni değerlendirmelere bırakmaya, değişik ve daha nesnel yargulara bağlamaya başlamıştır.

Uygur olmuş ya da uygarlık yoluna girmiş bir ülke halkını kendi istekleri yönünde ya da yörüngesinde yürütmeye yatırmanın yolu, o ülkenin halkını tek boyutlu düşünceye doğru yeniden itmektir. Tarihte, yakın ve uzak geçmişte bu girişimler bir çok kez yer almış ve hatta bazısında orta süreli başarılar da sağlanmıştır. Örneğin, Avrupa'lı okumuş bir kimsenin Bismark adını duymamış olması düşünülemez. O zamanki bölük pörçük Almanya'yı yöresel devletler arasındaki uyumsuzlukları gidererek tek bir devlet haline getiren ve genç Alman devletini komşularının saldırılarından koruyan, onlara Alman devletinin gücü hakkında unutulmaz dersler veren bu ünlü devlet adamını övgülerle anan sayısız ta-

rihçi ve yazar vardır. Kuşkusuz büyük işler başarmıştı. Ama Bismark ve onun simgesi olduğu siyasal iktidarın toplumu bir süre tek yönlü düşünceye alıştırmaması, bu yolda zorlayıcı çabalar harcaması Alman toplumunu ileride büyük felaketlere sürükledi. Alman ulusunun kaderinin Hitler durağından geçmesinde Bismark'ın toplumu tek yönlü düşünmeye zorlamasının elbette büyük sorumluluk payı vardır.

Alman toplumu gibi büyük felsefe ve müzik dehalari yetiştiren, yani düşünce ve duyguda ileri aşamalara varmış bir toplumun bile bu felaketlere hem de rastlantı olarak değil tarihsel bir kader olarak uğramış olması, tek boyutlu düşünce taraftarlarına bir ders olsa gerektir. Düşünce tek boyutlu olamaz. Bunu ortaya koyan çağdaş diyalektik düşünce tarzı hiçbir şeyin her bir maksat için doğru, ya da yanlış olamayacağını meydana koymuştur. Tek boyutlu düşünmenin uygulayıcıları toplumlarını, neredede olursa olsun, felakete düşürmüşlerdir. Hala da götürüyorlar...

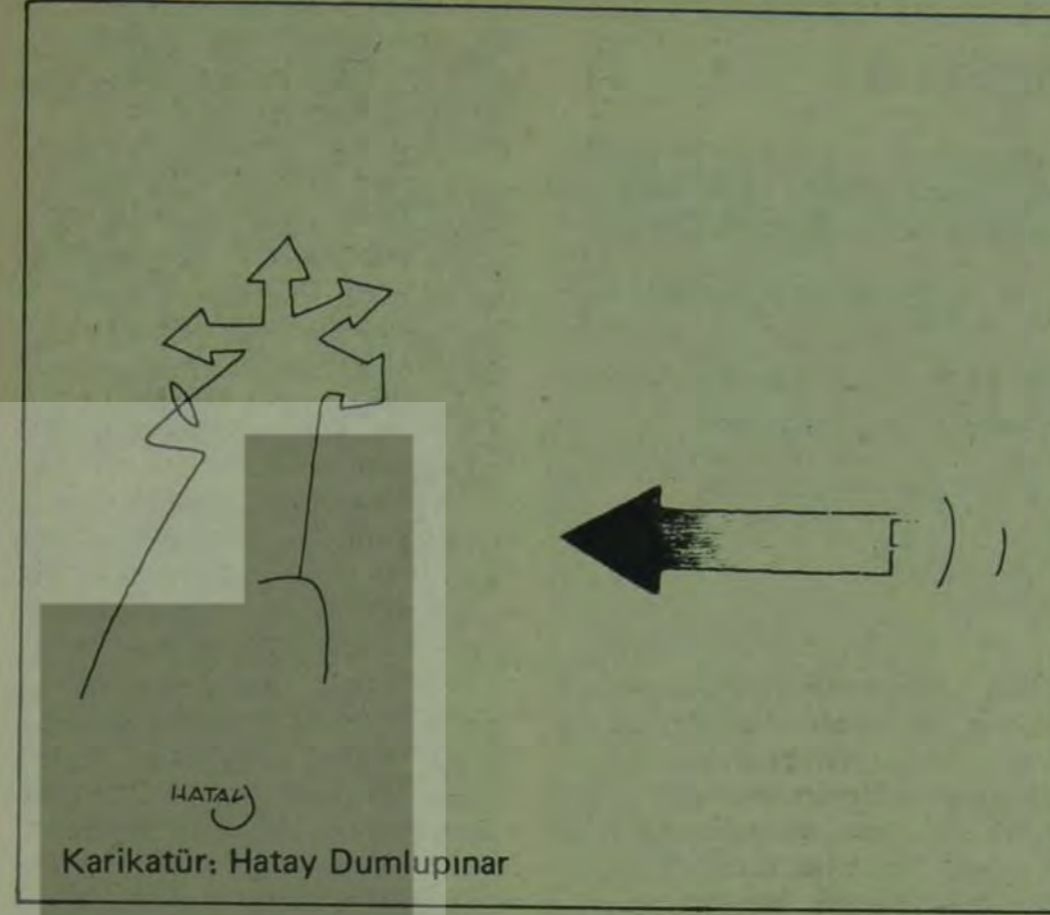
Bir ülkede düşünmenin bir bütün halinde tek boyutlu kalmasının en büyük zararını kuşkusuz düşüncenin ve insan beyninin kendisi görür. Eski dilde "tefekür" denilen fikir yaratma, hatta fikri uygulamaya geçirme olasılığı azaldıkça azalır. Bir süre sonra öyle bir noktaya gelinir ki, değil fikir yaratmak, olayları nesnel olarak gözlemleme olanağı da ortadan kalkar. Bu çizgiye de gelindi miydi tek boyutluluk yapabileceği her çeşit yıkımı yapmış, verebileceği her zararı

vermiş olma sonucuna ulaşır. Bu evrede, artık sadece yazar, düşünür ve politikacı değil doktor, mühendis, ekonomist, hukukçu hatta spor yazarları bile gördüklerini tek boyutluluktan gelen nedenlerle açıklar ve böylece kalem yürütürler. Artık toplumsal değerlendirme anlamındaki düşünce değil, bilimsel verileri yaşama ve topluma uygulama da son umudunu yitirmiş olur.

Ülkenin bilim bahçelerindeki güller kurur, sanatın bülbülleri susar. Bu gerçekten acıklı duruma düşmüş bir ülkeyi buralardan çekip alıp, çağdaş dünyanın içine getirmek uzun zaman ister. 1960 Anayasasının çok boyutlu düşünceye izin ve ortam sağlamasının meyvelerini toplayabilecek bir zaman geçseydi, Türk toplumu yüzyıllardır süren düşünce kısırlığından sıyrılabilirdi. Ne yazık ki, bu da olmadı. Tek boyutluluğun haklı olduğunun yayılmak istenmesi, bunda ısrar ve inat edilmesi, toplumumuzda onarılmayacak zararlar verecektir. Çünkü zaten tek boyutluluğun zararlarını tamir edebilmiş değildik. Şimdi yayılmak istenen tek boyutluluk yöntemi toplumsal düşünmedeki çoraklığı bugünden artırır bir niteliğe bürünmüştür. İki alanda yaptığımız tahlillerle bu savımızı örneklemek isteriz.

Sporla halimiz belli... Ama acıklı durumumuz sadece futbolda bir Çekoslovakya ya da İzlanda yenilgisine uğrayınca göze çarpıyor. Oysa sadece futbolda değil, sporun tüm dallarında aynı durumdayız. Bugün temel spor dallarını düşünelim: Atletizm, yüzme, jimnastik... Atletizmde 100 metre koşucularımız, aynı skordaki diğer ülkelerin kız atletleriyle yarışmalar dereceye bile giremezler. Gülle, cirit, diskte de öyledir durum. Atletizm rekorlarımızın bazıları 50, bazıları 60 yıllık dünyanın rekorlarından daha geride kalmıştır. Örneğin 1930 yılının 100 metre, 1925 yılının gülle atma rekorundan daha gerideyiz bugün.

Yüzmede kızlar aras bütün rekorlar, bizim erkek yüzücülerin derecelerinden daha ileridedir. Dünya 1500 metre rekortmeni, bu yarışta bizimkileri 500 metre geçebilir. Örneğin halen 800 metrede elde ettiğimiz dereceler, 1500 metrede elde edilen dünya rekorlarının gerisindedir. Sosyalist Doğu Avrupa ülkelerini bir

Karikatür: Hatay Dumluşinar

yana bırakalım, nüfusumuzun beşte biri kadar insanı olmayan Yunanistan bile, bizi sadece yüzme ve atletizmde değil, ata sporu dediğimiz güreşte bile epeyce geride bırakmıştır.

Jimnastiğe gelince, bu dal bizde yeni çalıştırılmaya başlandı. Bugün örneğin Bulgaristan her kategoride bizimkileri geride bırakacak 25, Yunanistan 5 jimnastikçi çıkarabilir.

Biz bu temel spor dalları dururken spor değerlendirmemizi gider bir tek futbolda ortaya koyarız. Yenilgilerimizi de götürür ya hakemlere, ya federasyona, ya da milli takım menajerine yükleriz. Neden? Çünkü tek boyutluluğa alışmışlığımızın tipik örneği burada da kendini gösterir de ondan. Bu kolayca yolla artık içli dışlı olmuşuz. O kadar içli dışlı olmuşuz ki, o kadar "her şeyi beceririz, yeter ki azmedelim" gibi boş ve kısa sürede birşey vadetmeyen düşünce biçimine alışmışız ki, evimizde İzlanda'ya yenilgimizin üzerinden 6 ay geçmeden Çekleri yenmeyi düşünenlerden rahatsız bile olmayız. Tek boyutlu düşüncenin verdiği rahatlık içinde "Çekleri yenmeyi düşünürüz" ve bunun olanaksızlığını da basında ya da toplumda belirten çıkmaz. Çıkmadı da... Çünkü böyle birşey söyleneydi derhal şu soru ve suçlama yöneltilirdi: "Sen Türk sporcusuna, onun milli

duygularının şahlanışına inanmıyor musun?" Tek boyutlu düşünce alışkanlığı bir toplumu işte buraya kadar getirir.

Hadi diyelim ki tek konumuz futbol olsun. Burada da tek yanlı tahliller ve çözümlemeler egemen. Bu satırların yazarı iyi bir futbol seyircisidir, hem de 40 yıldır. Ve 40 yıldır da basında çıkan maç eleştirilerini okur. Spor sayfalarının en pahalı gazete sayfası (maliyeti açısından) olduğu halde adını burada belirtmeyeceğimiz bir yazar dışında takımların kolektif oyun ve oyun içi taktik bakımından eleştirildiğini göremeyiz. Durmadan ve tek taraflı olarak bir nokta üzerinde durulur: Kondisyon ve savaşım tekniği... Oysa futbol, saha içi taktik ile birlikte top tekniği ve top tekniğine yatkınlık demektir. Top tekniği bulamayan bir futbolcu ciğer gücü ne olursa olsun, teknik bir takım karşısında 90 dakikayı çıkaramaz. Her spor yazarının on binlerce lira aldığı ve büyük gazetelerin yarımşar düzine spor yazarı çalıştırdığı basınımızda top tekniği ile fiziki güç arasındaki bu yakın bağlılık bile bir kez olsun vurgulanmaz. Tek boyutluluk, buraya kadar kaybettirmiş bize "gözlem gücümüzü".

Diğer bir konu: Ekonomiye gelelim. "Enflasyon hızı yavaşladı" deni-

liyor ve profesörlerimizden siyasetçilerimize kadar, yazar, çizer ve konuşur takımının hepsi sevinçten bir zil takmadıkları eksik. Ülke, oysa ekonomide bir uçurumun kenarındadır. 1979 ve 1980'de milli gelir artan dış kredilere karşın gerilemiştir. 1981 yılının da aynı sonucu vereceği belli olmuştur. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez üç yıl üst üste milli gelir gerilemiş olmaktadır. Bir başka noktayı belirtelim: Bugün ortalama gelir birey başına 1974'den daha geriye düşmüştür. Bu da dünya rekorudur! Son yılların sporda kıramadığımız rekorlarını, ekonomide olumsuz olarak kırıyoruz...

İkinci olarak, işsizlik artmıştır. İş bulabilme ya da elindeki işini tutabilme son derece zor hale gelmiştir herkes için.

Üçüncü olarak, ulusal gelir gerilerken, kârlar ikiye üçer, bazı kuruluşlarda onar, yirmişer kat artmıştır. Bunun anlamı şudur: Çalışanların geliri azalır ve işsizlik hızla artarken, araçların ve sermaye sahiplerinin bir eli balda bir eli yağdadır... Dördüncü, beşinci... gerileme ve bozulma işaretleri de kolaylıkla sayılabilir. Ama bunları arayan kim?

Tek boyutlu düşünce bizi öylesine mahkum etmiş ki, "kötü düşünmeye", "kurulduğu gibi düşünmeye" öyle alıştırmışız ki, saydıklarımızı değil, sadece "enflasyon hızının azaldığını" önümüze sürünce, hep enflasyona göre düşünmeye alıştığımız için kabulleniyoruz *ekonomide düzeltme olduğunu*. O kadar da kabulleniyoruz ki, bir ilgil:

— "Dış satımımız 3 milyar doları buldu" derken, ilaç için bir tek gazeteci çıkıp da,

— "Peki dış alımımız?" diye soruyor...

Soramıyor... Tek boyutluluk ve onun verdiği pembe sis dağılır kuşkusıyla...

Oysa tek boyutlu düşünce yapay bir rahatlık verir insana... Tıpkı afyon rahatlığı gibi... Ama uyanış çok zahmetli olur. Uyanılınca da nereye geldiği anlaşılabilir iş isten geçmiştir artık.

Çok boyutlu düşünmeye çalışalım... Tek boyutlu düşünmenin en büyük alışkanlık olduğu konularda bile... Yoksa, sadece bir konuda değil her konuda çağ dışı kalırız. Kalıyoruz da...

Tiyatro

"... eğer tiyatroyu özel çiftlikleri, sanatçıları da parayla tutulmuş kahyaları sanıyorlarsa uyanınsınlar. Bu tiyatro sanatçılarındır." (M. Ertuğrul, 1966)

Kültürel gelişmede sanatın işlevi ve Devlet Tiyatroları

LEVENT TARHAN

KÜLTÜR için; "insanın kendi ürettiği ile değiştirerek yeniden ve kendine göre..¹ doğaya biçim vermesi; toplumsal yaşamı gelişen koşullara göre yeniden şekillendirmek; ya da insanın "yaşamal etkinliklerinin bütün ürünleri" tanımlarını kullanabiliriz.

Bir toplumun duyuş ve düşünüş birliğini sağlayan, gelenek, görenek, düşünüş ve sanat değerlerini kapsar.

Kültür, bütün bir üretimin toplamıdır ki, ilkel doğanın karşısına yepyeni bir doğa; insansal bir doğa koyar.

Kültürlü insan, eğitimle dönüşüme uğratılan doğal bir varlıktır.

İnsan doğayı değiştirirken kendi kendisini de üretir.

Ve, bir toplumun kültür değerleri, bunların özümlemiş şekli, tarihsel kökene dayanan toplumsal olayları ve bunların çevresinde yer alan bireysel davranışları belirler ise;

Sanat, bu olup bitenlerin tümünden etkilenmektedir; etkilenmek zorundadır.

Böylesi bir etkilenme olmadığı halde ise, sanat ve izleyicisi arasındaki bağın kopması tehlikesi başgösterir ve seslenmekte olduğu kütlenin, kültürel gelişmesi gereğini algılayacak yaratıcılığı ve değiştirici kültür öğeleri üzerinde zihinsel, eylemsel ve estetik etkinlikte bulunmasını güçleştirir.

Bu nedenle, toplumun kültürel gelişmesinin gerektirdiği doğrultuda, kendi gerçeklerinden oluşturulacak

sanat ve ürünleri, kültürel değişimin iç dinamiği, en etkin ileşim araçlarından biri olma görevini üstlenir.

Böylece "Sanat ve kültür, yaşamda ve gerçeklikteki güzelle ilişkiyi bir sel gereklilik ve gereksinmeye dönüştürerek, bilincin güzellik yasalarına göre değişmesi ve gelişmesi yönünde..² etkili olacak, yarınlar adına, doğrunun parlaklığı uğruna evrensel etkilerden bulunacaktır.

Bu bakımdan, kültürel alanda gelişmesi, "Çağdaş Uygarlıklar Düzeyine" gelmesi özenlen, ekonomik ve politik alanda geri bırakılmışlığı engellenemeyen ulusumuz için "Sanatın ve devlet eli ile kurulup, yetkinleşmesi emredilmiş sanat kuruluşlarımızın" önemi çok büyüktür.

Halkın kendi vergileri ile yaşattığı bu kuruluşlara, ilk hatıra gelenler arasından, Devlet Konservatuarlarını, Devlet Güzel Sanatlar Akademisini, Devlet Opera ve Balesini, Devlet Senfoni Orkestrası ve Devlet Tiyatrolarını örnek verebiliriz.

Bu yazımızda bu kuruluşlardan birine, kitle ile en rahat ve direkt ilişki kurma şansına sahip sanat dallarından, tiyatro sanatının tek devlet ödenekli kuruluşu, Devlet Tiyatroları'na ait gözlemlerimizden söz etmeğe çalışacağız.

DEVLET TİYATROLARININ KURULUŞ AMACI³

10 Haziran 1949 tarihini taşıyan 5441 sayılı kuruluş yasasında bulu-

nan ve halen yürürlükte olan amaç maddesi şöyle:

"Türk Tiyatro sanatının gelişmesini ve yayılmasını sağlamak, halkın genel eğitimini, yurt ve güzellik sevgisini, dil ve kültürünü bilimsel usullerle yükseltmek için her çeşit sahne ve temsil faaliyetinde bulunmak ve bu maksatla devamlı temsil faaliyetinde bulunduğu sahne adedini arttırmaya çalışmakla beraber faaliyetini yurdun en hücre köşelerine kadar götürerek turneler düzenlemek ve yurt dışı turneler tertip ederek Türk kültür ve sanatını yabancı ülkelerde tanıtmak ve yaymaktır."

Devlet Tiyatrolarının bu amaç doğrultusunda yönetilebilmesi için, kuruluşundan bu yana geçen 40 yıl içinde dört Genel Müdür değiştirilmiş; bir Genel Müdür, makamını korumada örneğine az rastlanır bir rekor kırmıştır:

- I- 1949-1951
- 1954-1958 Muhsin Ertuğrul
- II- 1951-1954 C.Memduh Altar
- III-1958-1978
- 1979- Cüneyt Gökçer
- IV-1978-1979 Ergin Orbey (18 ay)

40 YILLIK DEVLET TİYATROLARI

1 Ekim 1949 tarihinde Muhsin Ertuğrul yönetiminde çalışmaya başlayan Devlet Tiyatrolarında seyirci sıkıntısı vardı. Bu nedenle memurlara, ücreti aybaşında ödenmek üzere, abonman kartı sağlanmıştı.

Ayrıca her hafta pazar sabahları Büyük Tiyatro salonunda halka açık tiyatro konferansları verilmekte idi.

"1949-50 döneminde, Devlet Tiyatrosunda 2'si çocuk oyunu, 10'u çeviri ve 3'ü opera olmak üzere 15 yapıt oynandı. 1950-51 döneminde bu toplam 12'ye düştü, ama yerli oyunda yüzde 50 oranında bir artma oldu.

1951-52 döneminde Cevdet Memduh Altar Genel Müdürlüğe atandı.

Devlet Tiyatrosu ilk kez operet denemesine girişti. Aynı dönemde devlet ödeneği 840.000 TL'den, 1.010.000 TL'na çıkarıldı.

1952-53 döneminde yerli oyun sayısı arttı. Bu dönemde 7 yerli oyun karşılık 5 çeviri oyun vardı.

Devlet Tiyatrosu ve Operası'nın yeni bir atılımı 1954-55 döneminde geldi. Bu dönemde yine Genel Müdürlüğe atanan Muhsin Ertuğrul, semt ve bölge tiyatroları düşüncesi ile Anka-

ra'da ve Ankara dışında yeni sahneler açmaya başladı. 4 Şubat 1956'da açılan 'Üçüncü Tiyatro' 5 Ekim 1956'da açılan 'Oda Tiyatrosu' daha sonra 1969-70 döneminde kapatılmıştır. 1956-57 döneminde "İzmir Belediye Tiyatrosu" ile "Adana Tiyatrosu" hizmete sunuldu. 28 Eylül 1957 tarihinde Bursa'da 'Ahmet Vefik Paşa' tiyatrosu ilk temsilere başladı.

1957-58 yılında Muhsin Ertuğrul istifa edince yerine Genel Müdürlüğe Cüneyt Gökçer getirildi! Gökçer ilk yıllarda M.Ertuğrul'un yolunda gitti. 1960-61 döneminde "Yeni Sahne"yi 1963-64 döneminde ise "Altındağ Tiyatrosunu" açtı. Böylece Ankara'daki Devlet Tiyatrolarının sahne sayısı altıya çıktı.⁴

Altındağ'da açılan tiyatro, "Devlet Tiyatrolarının halka inmesi amacı ile, Halk Tiyatrosu adı altında açılıyordu". Ancak Devlet Tiyatrolarının giderek seslenmek zorunda olduğu kütleden kopması; bu dönemde kurulmakta olan ödeneksiz tiyatroların, oyun yazımı ve seçiminde toplumsal yaşamın gerçekleri ile yoğrulup, eserin oluşumunda etken olan topluma, değiştirici ve geliştirici yönde etkili olmak amacı ile yaklaşımındandır ki, kısa zamanda benimsenmeleri söz konusu olmuştu.

Bu dönemde, Altındağ Tiyatrosunun açılışına neden gösterilen halkçılık anlayışı ise, Asaf Çiyiltepe şöyle eleştiriyordu: "Halk Tiyatrolarının repertuarı, belki de bu konudaki en büyük sorundur. Altındağ'daki geri kalmış, gelişmemiş, çoğunlukla istismar edilmiş kütleye Devlet Tiyatrosunu yönetenler neyi öğütleyen oyunlar oynayabileceklerdir? Örneğin, o kütlenin durumunun bilinci ile ilgili eserler var mı ellerinde? Varsa neden şimdiye kadar sahnelerinde oynatılmadı o oyunlar?"⁵

Bu eleştiriden de anlaşılacağı gibi '60 lı yıllarda kuruluş amacı daha ileri düzeyde yorumlama çabası göstererek "Türk tiyatro seyircisinin toplumsal, ekonomik, etnik oluşumunu ve davranışlarını"⁶ inceleyerek, Devlet Tiyatrolarının, daha yaygın yurt alanlarında, en geniş halk kitleleri ile ve en geniş eleman topluluğu ile görev yapmaya yönelmesi beklenecekti, bunun tam tersi oluşmaya başlamış, Devlet Tiyatroları, sanatçıların kütleselleşme özelemlerine karşın, gitgide toplumdan soyutlanmaya başlamış, seyirci sayısı giderek sahnede bulunan sanatçılardan daha az bir rakama doğru düşüş göstermeye başlamıştı.

Bu yıllarda Devlet Tiyatroları'nın yapmadıklarını, kendi olanakları

ile gerçekleştirmeye çalışan özel tiyatrolar, kadrolarının yarı amatör nitelikte olmalarına karşın, seyircilerden çok daha fazla ilgi görmeye başlamış, coşkuyla karşılanmışlardır.

40 YILLIK DEVLET TİYATROLARINDA 20 YILLIK İKTİDAR

1958'de Genel Müdür olan iktidar, çok farklı anlayışlardaki hükümetlere karşın, yirmi yıl nasıl korunabilmişti?

Kendisine sorulsa, "üstün başarı ve çalışma dolayısı ile diyeceği" gün gibi bellidir.

Ancak, kurum çalışanlarının mesleklerine olan bağlılıklarının yok edilmesi bahasına sürdürülen politika şudur: Hükümet eden anlayışın dümen suyuna girmek, bu anlayışın genel politikasına göre Devlet Tiyatrolarına repertuar seçmek ve birkaç kez dosyası hazırlanıp gidecek iken tekrar yerinde kalmayı sağlayabilecek gizli güç ve yeteneklere sahip olmak. Örneğin Temmuz 1965'te kendisinin de katıldığı bir toplantıda, zamanın Milli Eğitim Bakanı Cihat Bilgehan, "Bakınız büyük bir dosya var. Siz ise her şeyin sanatçı kaprisinden ileri geldiğini söylüyorsunuz. Bir müessese ve şahıs hakkında bu kadar çok şikayet, eğer ortada hiç bir şey yoksa olamaz"⁷ demiştir. Daha sonra da basında kendisine "istifa için iki ay mühlet verildi" haberi çıkmasına karşın, daha sonraları da tekrarlanacağı gibi, yine korumuştur yerini.

1965'te grev yaparak sanatlarına sahip çıkmak isteyen tiyatro çalışanları ile ise akıl almaz mücadeleler vermiş, iki bakanlığın grev hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmasını, biri "grev yasal" der iken diğerinin bunun aksini söylemesini, "bunu da yapabilir mi" diye insanı düşündürecek düzeyde hissettirmiştir.

Daha sonra grevin olumsuz bir sonuç ile bitirilmesi, çalışanlara karşı açılan baskı ve yıldırma kampanyasına dönüşmüş, sanatçılara piyeslerde rol verilmemiş, maaşlar kesilmiş, toplu disiplin kovuşturmaları ve görevden uzaklaştırmalar başlamıştır.

14.7.1970'de 5441 sayılı yasada değişiklik yapan 1310 sayılı, Devlet Tiyatrosu ve Devlet Opera ve Balesi yasaları sessizce yürürlüğe girdi. Genel Müdüre olağanüstü yetkiler veren bu yasa gereğince; "Devlet Tiyatroları sanatkar memurları, uygulamacı uzman memurları ve uzman memurları sanat ve yönetim kurulu kararı üzerine Genel Müdürlük aralarında yapılacak bir yıl süreli idari sözleşmelerle

göreve alınırlar. Yapılacak idari sözleşmelere bu maddede belirtilen hizmet özellikleri de yazılır." Hizmet özellikleri adı altında Genel Müdürün tek taraflı taleplerini içeren bu ücret sözleşmesi, uygulamada zaman zaman iç yönetmelik yerine kullanılır olmuştur. Oysa, kurumun zorunlu gereksinimi iç yönetmelik ve tüzük için hiç bir çalışmaya girilmemektedir.

Devlet Tiyatrolarında 1965'lere benzer olaylar son bir yılda yeniden yaşandı. Devlet Tiyatrolarında çalışan 1050 kişiden 900'ünün kendisini istemediğini, "kuruma dönmesi halinde, sağlanan huzur ve ahenkin tekrar bozulacağını" bildirmelerine karşın, yine gelip Genel Müdürlük makamını işgal etti. Çevresinde çok az miktarda kalan ve yapay çıkar ilişkileri ile kendisine bağladığı, önceki tutum ve davranışları ile kurum içinde itibarını yitirmiş, devlet malını zimmetine geçirmekten mahkemelik durumda olan, sahte kazandı belgesi düzenleyen kişileri, hepsi tiyatro kürsüsü mezunu olan, mesleklerinde uzman kişileri yerlerinden alarak, sürgüne göndererek boşaltacağı kadrolara yerleştiriyor. Danıştay'dan alınmıyor, yasalarla alay edersesine bu kararın sahibini tekrar sürüyor!

Devlet Tiyatrolarında yine huzur yok!

Ve huzursuzluğun odaklandığı kişi yine belli!

Devlet Tiyatrolarında gene üzeri-ne düşen görevi yapamıyor.

Geleneksel kaynaklarımıza yönelmeden, halk ve köylü oyunları etrafında araştırmalar tertiplenmeden, bu anlamda geliştirici, özendirici çabalarda bulunmadan, tiyatromuz yurt içi turnelerde işlevsiz kalır.

Ve bir sanatçısının 1500 TL'sına mal olduğu, 900 milyon bütçeli bu kuruluş, sanatçıların manevi desteğinden yoksun, göstermelik turneler yapıyor.

"Tiyatro sanatçılarındır."⁸

- 1) O. Hançerlioğlu: Felsefe Sözlüğü
- 2) Çağdaş Sosyalist Kültür, T.Jivkova
- 3) Devlet Tiyatrolarında önce Ankara devlet konservatuarında temsil vermiş tatabkat sahnelerinden bu yazıda söz etmeyeceğiz.
- 4) Ö. Nutku, Dünya Tiyatrosu Tarihi, Cilt II
- 5) Asaf Çiyiltepe, "Altındağ'da Tiyatro", Vatan 29/Ocak/1964
- 6) Metin And, 50 Yılda Türk Tiyatrosu
- 7) Yeni Gazete, 12 Temmuz 1965
- 8) Muhsin Ertuğrul, 1966, Yeni Ufuklar.

NASIL YAPMALI

CANER AÇIKADA

GENÇLİK ve Spor Bakanlığı ile Beden Terbiyesi Teşkilatı'nın, çeşitli spor dalları ve beden eğitimi yaygınlaştırma ve daha yetenekli gençlerimize üst düzeyde spor yapabilme olanakları sağlama programının yapıldığı bir dönemdeyiz. Özellikle şampiyonlar yetiştirilmesi konusunda yetenek seçimi, değişik federasyonların bugünlerde ele aldıkları bir konudur.

Sporda kendini kanıtlamış ülkelerde yeteneklerin seçilmesi ve ortaya çıkarılması uzun süredir yapılmaktadır. Prosedürler sürekli yenilenmesine karşın, eldeki yöntemler kusursuz olmaktan uzaktır. Çözülmemiş bir takım sorunların olmasının yanı sıra, eldeki test ve normların geçerliliği ve güvenilirliği hiçbir zaman dört dörtlük değildir. Bununla birlikte yetenek seçimi, bazı olumsuz yanlarına karşın gözardı edilecek bir çalışma da değildir. Tam tersine yetenek seçimi ve geliştirilmesi dikkatlice planlanmış birkaç yıllık periyod üzerinden, arama ve eleme sistemine dayalıdır.

Atletizmde potansiyelli yetenek arama ve bulma için uygulanan yöntem diğer branşlar için de ideal ve yön verici olabilir. Bu model, bilimle sporu birleştiren gelişmiş ülkelerde yapılmış dünya klasi derecelerin statiksel olarak değerlendirilmesine bağlıdır. Bu, hem değişik yaşlarda yapılan değişik performans parametrelerini, hem de değişik yaşlardan başlayarak performansın ilerleme oranını içermektedir. Böylece genç

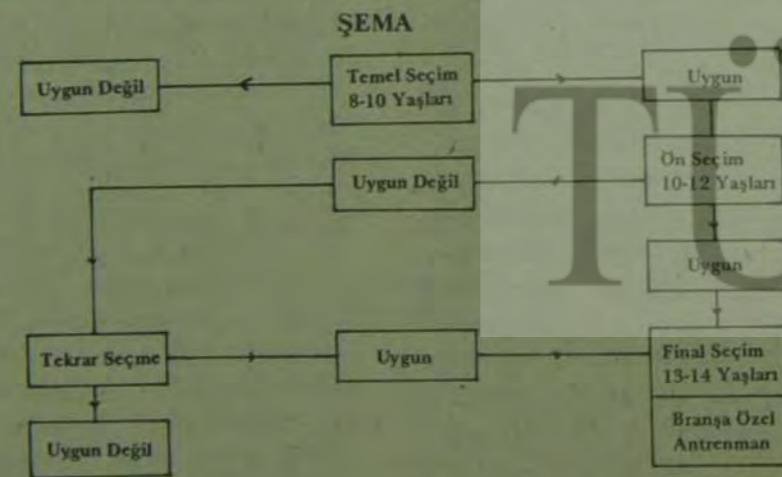
atletlerin biyolojik yaşlarını da dikkate alarak, belli yaşlardaki yetenekli potansiyellerden ne türden bir performans beklentisi olması da saptanıyor. Branşa ilişkin olarak gelen parametrelerin aşağıdaki alanlardan gelmesi gerekir:

- Antropometrik ölçüler (Boy, ağırlık, kolların genişliği).
- Genel fiziksel performans kapasitesi (Sürat, kuvvet, güç, mukavemet, esneklik ve çeviklik).
- Belli bir branşta performans

lamalar—güç ve sürat. Atlama—güç ve kuvvet).

- Yukarıda verilen parametrelerde ilerleme oranı.

Verili bir branş için, bir model yerleştirildikten sonra uygun standard ve gelişim oranları kullanılarak, üç temel basamakla yetenek seçimi yapılmaktadır. Prosedüre göre, 8-10 yaşlarında temel seçimle başlar, takriben dört yıl sonra branşa özel antrenman için son seçim yapılır. Sistem aşağıdaki şemada olduğu gibi gelişmektedir.

düzei (Sprint, uzun atlama, gülle vb).

- Branşa özel performanslar (100m. 200 m. —Süratte mukavemet, 400'den 1500'e kadar— Araerobik ve aerobik mukavemet, 3000'den 10.000 m'ye —aerobik mukavemet, Engel—sürat, süratte mukavemet, esneklik ve çeviklik. At-

YETENEK SEÇİMİ PROGRAMI

Şema, gelişmiş ülkelerin bir kısmında yetenek seçimi için kullanılan üç basamaklı ve 4-5 yılı kapsayan programı göstermektedir. İkinci bir elemanın programa alınmış olması sistemin etkinliğini sergilemektedir.

Temel seçim, ilkokullarda 8-10

yaşlarındaki çocuklar arasında yapılmaktadır. Bu kitlesel bir seçimdir ve binlerce çocuğu kapsamaktadır. Beden eğitimi öğretmenin gözlemi sonucu, hangi çocuğun spora yatkın olduğu ve başarılı olacağı seçimiyle başlar. Çeşitli performans yeteneğini saptamak için öğretmen basit testler de kullanmaktadır. Burada seçilen testler, herhangi bir alet, cihaz ve test uzmanını gerektirmemektedir. Eğer bunun aksi olsaydı seçim olanaksız olurdu. Çünkü çok sayıda çocuk seçime katılmaktadır.

Temel seçimdeki testler genellikle şunlardan oluşmaktadır:

- Boy ve kilo.
- Sürat (Durarak çıkıştan 30 m. sprint).
- Mukavemet (12 veya 15 dakika koşu).
- İş yeteneği (Harvard Step Testi).
- Güç (Durarak uzun atlama).
- Spora özel test (Performans düzeyiyle birlikte, etkin koşu tekniği, engel geçme, atlama ve atma).

Ön seçim, temel seçimden takriben 18 ay sonra, 10-12 yaşlarında yapılır; burada birtakım etkenler göz önüne alınır. Fiziksel kapasite ve spora özgü testlerdeki gelişme, yetenek seçiminde en güvenilir etken olarak nitelendirilmektedir. Dikkate alınan diğer etkenler, büyüme oranı, biyolojik yaş ve en az güvenilir olmakla birlikte psikolojik test sonuçlarıdır.

Spor okulları veya spor sınıfları için yetenekli bulunan bu düzeydeki çocukları özel grup branşlara yönlendirmek oldukça yaygındır. Yalnız bu yaşlarda özel bir branşa yönlendirilme salık verilmemektedir. Çünkü bu yaşlardaki çocuklarda birtakım fiziki performans etkenleri, yetenek konusunda ön tahminlerde bulunmaya yetecek ölçüde değildir. Bazı çocuklar, bu yaşta 'uygun değil' diye bir seçimden geçmelerine karşın, bir yıl sonra yeniden yetenek seçiminden geçirilmektedirler. Bu düzeyde, özellikle geç gelişen çocuklar için olanak yaratılmış olur. Kimileri, biyolojik yaş dikkate alınmadığı için olduğundan çok yetenekli görülebilirler, çünkü 10-12 yaş gruplarında tüm fiziki performans kapasitesi doğru olarak kendini göstermez. İkinci bir seçimle uygun bulunmuş olanlar, üst düzey-

deki gruba katılıp, 13-14 yaşlarında yapılacak final seçimine dek antrenmanlarını yaparlar.

Final seçim 14-15 yaşlarında yapılır. Bu yaşlar, birkaç branşta özelleşmenin (spesiyalleşmenin) en uygun olduğu dönem olarak kabul edilmektedir. Bu yaşların spesiyalleşme için seçilmiş olması, birçok otoritenin kabul ettiğine göre, ortalama olarak erkek çocuklarda 12-14, kız çocuklarda 11-13 yaşları çocukları bir takım branşlara yönlendirebilme açısından performans tahmininin en sağlıklı olduğu yaşlar olarak kabul edilmektedir. Kimi çocuklarda bu yaşlarda ön tahmin gelişim patemi olamamasından ötürü ideal olmayabilir ama daha geç yaştaki bir seçim de branşa yönelik beceri yeteneğini çok kötü etkileyecektir. Çünkü daha geç yaşlarda insan, bu yeteneğini büyük ölçüde sınırlamaktadır.

Final seçimi yine belli branşlar için oluşturulan ideal model normlarına dayanmaktadır. Bu seçimde aşağıdaki noktalar dikkate alınmaktadır:

- Özel branşta ulaşılmış düzey (Koşuda, engelde, atlamada ve atmada zaman ve mesafeler).
- Özel branşlarda gelişim oranı (Koşu, engel atlama ve atma).
- Branşa özgü performansların dengesi (Başarılı performansların oluş sıklığı).
- Fiziki kapasite test sonuçları (Bazı laboratuvar ölçümleri de dahil).
- Özel branşa yönelik performans kapasitesi testleri.
- Psikolojik test sonuçları.
- Antropometrik ölçümler (Bazı branşlara fiziksel uygunluk. Örneğin diskte gerekli olan kol uzunluğu gibi).

Bir branşta veya çok sayıda branşta ulaşılmış düzey, gelişim oranı ve branşa özgü performansın istikrarlı sergilenmesinin değerlendirilmesi, yetenekli antrenörlerin gözlemleri ve statistiksel verilerle saptanmaktadır. Genel fiziksel kapasite ve branşa özgü kapasite testleri, branşın gereksinimine göre seçilmiştir ve şunları kapsar:

- Kuvvet: Vertikal sıçrama, durarak uzun atlama, durarak üç adım atlama, göğüsten sağlık topu fırlatma, durarak beş tek adım sıçrama.

- Kasal mukavemet: Barfiks çekme, sınav, karın mekiği ve paralelde dipsler.
- Sürat: Durarak 30 m. sprint, deparla 30 m. sprint.
- Mukavemet: 12 dakika koşu, 15 dakika koşu, 2000 m. koşu, maksimal oksijen alma yeteneği (Treadmil veya bisiklet ergometresiyle ölçülerek).
- Süratte mukavemet: 300 m. koşu, 600 m. koşu.
- İş kapasitesi: Harvard Step Testi, PWC 170 (kalp frekansı 170'te oksijen alma yeteneği).
- Koordinasyon testi (Bir branşa çok yakın olarak).
- Esneklik testi (Branşa çok yakın olarak).
- Psikolojik testler.

ÇÖZÜM BEKLEYEN KONULAR

Ortaya çıkan temel problemlerden bir tanesi, gerçek potansiyeli bazı yaş gruplarında yüksek potansiyel sergileyen fakat hedeflenmiş performanslara ulaşamayan kişilerden ayırt etmek için gerekli olan bilgi eksikliğidir. Bu problemin çözümlenememesi, bir takım statistiksel verilerde ortaya çıkıyor. Yetenek seçiminde potansiyelli olarak nitelendirilip spor okulları ve sınıflarına seçilen çocukların yüzde 50'si hiçbir zaman hedeflenen performans sergilememişlerdir.

Problemi çözümlenebilmek için yetenek seçimi prosedürleri, uzunca bir periyod içinde birkaç değerlendirme bölümüne ayrılır. Genel olarak bu periyod çocukların 8-14 yaşları arasında kapsar. Çok basamaklı değerlendirmede önem daha çok tüm performans parametrelerindeki gelişim oranına dayalıdır. Bu, özellikle ilk seçimi takibeden 18 aylık devredeki antrenman sonucu gelişime uygulanır.

Bir başka büyük problem, fiziksel performans kapasitesinde, belli yaşlarda bazı kapasitelerin hızla yükselmesiyle değişen oranlarda artışlarda olur. Otoritelerin elinde, kayda değer, sağlam bir yöntem bulunmadığı için ani artışların ne zaman olabileceğini önceden söylemek olanaksızdır. Bu konuda değişik düşünceler vardır. Bununla birlikte birtakım araştırma dotasına göre belirgin hızla artan gelişmeler, sürat ve güç konularında 12-15 yaşlarında, kasal muka-

venette 14-15 yaşları arasında yine-
lenmektedir. Kuvvet artımı 13-16
yaşlarında, mukavemet 12-14 yaşla-
rında olmaktadır.

Gelecekteki performans potansi-
yelini ve gelişmeyi doğru ve güvenilir
bir yöntemle saptayamamanın yanın-
da, çözümlenmemiş bir problem da-
ha var ki, o da en uygun yaşta, spo-
ra spesifik antrenmanla başlamadır.
Bunun birkaç nedeni vardır. Önce-
likle yetenekli çocuklar, 10-12 yaş-
larında her yönlü yetenek gösterirler
ve bu nedenle de en uygun branş ve
ya spor seçiminde zorluk yaratılmak-
tadır. İkinci olarak bilimsel verilerde
spora hangi yaşta, spesifik antrenman
yapmaya başlamada uygun yaş oldu-
ğu görüşünün olmaması. Bazı çevreler
özellikle 13 yaşından önce yeteneğin
seçilip spesialleştirilmesinin tehlikeli
olduğu görüşündedirler. Bazıları da,
daha kompleksolan teknik branşlarda,
etkin tekniğin oluşabilmesinin garan-
tlenmesi için çocuğun 12 yaşından
önce belli bir branşa yönlendirilme-
sinin önemli olduğunu vurgularlar.

Son olarak, yetenek arama siste-
minin yüzeyden görüldüğü kadar karışık
olmadığı özellikle testler açısından
görülmemektedir. Ön sıralarda yapı-
lan seçme testlerinin çoğu, basit saha
testleridir. Antrenörün gözü henüz en
önemli bilgiyi sağlamaktadır. Bununla
birlikte, spor bilim adamlarına göre,
testlerin değişik devrelerde uygulan-
masının, fiziki performans kapasite-
si testinin güvenilirliğini artırmak
da önemlidir. İlk testte güvenilirlik
yüzde 30 kadar olurken, ilk 18 ayda
gelişme oranının güvenilirliği yüzde
77'yi bulduğu düşünülmektedir.

SİSTEMİN AVANTAJLARI

Sistemin avantajlı yanlarına göz
atacak olursak, yetenek seçimi okul
yıllarında yapılmakta olduğundan, istenilen
olumlu sonucu verebilmesi için eğitim
sistemi içine yerleştirilmesi gerekir. Gelişmiş
ülkelerin eğitim sistemleri esnek olduğu için
spor yeteneğini tanıyıp geliştirebilecek
durumdadır. Yöntemsel olarak ilkokullardan
itibaren, yetenek seçimine olarak yaratabilmesi
yanında, üst düzeyde performansın sergilenebilmesi
için de ortam yaratabilmektedir.

Söz konusu gelişmiş ülkelerin
eğitim sistemlerinin, yetenek tanıma-
daki iki avantajı şunlardır: 1) İlkokul

beden eğitimi öğretmenlerinin seçi-
minde iyi eğitilmiş öğretmen ve uz-
manların kullanılması. 2) Ders pro-
gramında beden eğitiminin üzerinde
durulması.

Beden eğitimi öğretmenleri, spor
antrenörlüğünü de içeren kuruluşlar-
dan mezun olup, öğrencilerinden
hangisinin performans potansiyeli ol-
duğunu anlayabilecek yetenekler.
Öte yandan öğrenciler, beden eğiti-
mi içinde jimnastik, atletizm ve yüz-
me gibi branşlara önem verildiği için
temel spor dallarında becerilerini ge-
liştirecek olanaklara sahiptirler. Bu
nedenle ilkokullarda yetenek seçimi
bir bakıma kolay bir iş haline gelebil-
mektedir.

Temel seçimlerden sonra tüm
öğrenciler, yetenekli olarak nitelen-
dirilip deneyimli antrenörlerin göze-
timinde çalışmaya başlarlar. Antren-
örlerin çoğu 4 yıllık spor antrenör-
lüğüne diploma öğrenimi görmüş ki-
şilerdir. Antrenörler genellikle yarım
gün çalışan bölge eğitim müdürlükleri
tarafından işe alınırlar. Çoğu, böl-
gede bulunan kulüplerde etkinlik gös-
termektedirler. Bu kulüpler ayrıca,
spesiyalleşen öğrenciler için tesisle-
rini kullanma olanağı yaratmaktadır.
Bu olanak çoğu kez, ya bir tek sınıf
ya okul ya da birleştirilmiş okul-
ların yetenekli çocuklarına servis ve-
rebilmektedir. Öğrenciler, potansiyel-
li yetenek olarak seçildikten sonra
birtakım ayrıcalıklardan yararlanabil-
mektedirler. Bu ayrıcalıklar şunlardır:

- Öğrencinin evine en yakın ol-
an spor okulunun seçimi.
- Serbest öğle yemeği ile birlik-
te, sağlıklı beslenmeyi olanak-
lı kılabilmek için evde ne yeme-
mesi gerektiğinin açıklanması.
- Antrenman kamplarında,
kamp masraflarının devlet ta-
rafından karşılanması. Genel-
likle bu ülkelerde yaz ayların-
da 30 günlük, kış aylarında 10
günlük iki kamp uygulanmak-
tadır.
- Antrenmandan dolayı kaybo-
lan zamanı karşılayabilmek ve
yeteneklinin orta ve lise ögre-
nimini tamamlayabilmesi için
fazladan bir süre tanınarak
öğreniminin tamamlanmasına
olanak yaratmak.

Yukarıda da belirtildiği gibi,
sporda gelişmiş ülkelerde uygulan-
makta olan yetenek seçimi yöntemi-

nin sihirli bir yanı yoktur. Hepsini de
performans parametresi yöntemini
uygular, potansiyelli yetenekli uzun
süren prosedürler sonunda değeren-
dirirler. Belirli çevrelerin inandık-
larının aksine, değerlendirmeler karışık
ve kompleks laboratuvar testleri-
ne dayalı olmadıkları gibi, en iyi de
denilmemektedir.

TÜRKİYE'DE NE YAPILMALI?

Türkiyemizde yetenek testi ve
değerlendirilmesi yapılabilecek ilko-
kul beden eğitimi öğretmenlerimiz
yoktur. Hemen hemen pratikte yukarıda
saydığımız gibi bir beden eğiti-
mi programı bile yoktur. Yalnız kö-
rebe ve benzeri türden oyunların, jim-
nastik, atletizm ve yüzme gibi etkin-
liklerin yetini tutabilir diye düşünül-
üyorsa o ayrı bir konu. Yetenek seçimi
yapılıp, yetenekler saptanmış olsa
bile, yeteneklerimizi hangi tesislerde,
hangi malzeme ile geliştirebiliriz?

Ayrıca, sorulması gereken bir
soru daha var: Biz gerçekten yetenek
tanımak istiyor muyuz? Elimizde bu-
lunan antrenörlerimiz, ellerinde yete-
nekli veya yeteneksiz bir kısım atleti
çalıştırmaktalar. Atletler çalışacak
birisini bulabildikleri için şanslılar.
Ayrıca bir atlet veya antrenörüne,
Türkiye'de atletizmin günümüz top-
lumu değer ölçüleri açısından verebi-
leceği çok sınırlı olanakları vardır.
Popüler spor dalları, özellikle yete-
nekli gençleri ve antrenörleri daha
çok çekmektedir. Bu nedenle atle-
tizme yetenek olarak çok az bir kesimi
birakılmaktadır.

Türkiye'de yukarıda sözü edilen
yöntemin benzerini uygulamak zor
olmayacaktır. Spor akademilerinden
mezun olan uzman kişilere yer vere-
rek, onlara iş alanları açabilirsek; eli-
mizdeki antrenörlerimizi eğitip bun-
lara antrenörlük formasyonu içinde
yenilerini ekleyebilirsek ve bunu Aka-
demilerin işbirliği yaptığı bir prog-
ramda gerçekleştirebilirsek yetenek
seçimi konusunda en önemli proble-
mi çözümlenmiş oluruz.

Bunlar yetenek seçiminde akla
gelen ilk düşünceler. Bu düşüncelere
yenileri eklenebilir. Yazının amacı da
bunu sağlamak. Çünkü yetenek seçimi
ve geliştirilmesi konusuna çözüm
getirme zamanı çoktan gelip geçmek-
tedir.

İnceleme

"1871 AMELEPERVER CEMİYETİ"

"Ameleperver Cemiyeti, aslında küçük esnaflara
yardımetmeyi, kredi vermeyi amaçlayan, bu arada
'... halen işsiz bulunan namuslu işçilere...' para
yardımıyapan 'fakir işçilere iş bulan' bir hayır
derneğidir. Kurucu, yönetici ve üyeleri dönemin
İstanbul sosyetesinin 'hayırsever' masonlarından
olup özellikle Rumlar, bu arada Türk ve Ermeniler
ile bazı Fransızlardır. Ameleperver Cemiyeti,
İşçi örgütü niteliklerinden hiçbirini
taşımamaktadır."

M. ŞEHMUS GÜZEL

TÜRKİYE'de işçi sınıfı, işçi hare-
keti, sendikacılık, grev vb. konu-
lara ilişkin yapıtların tamamına yakı-
nında "ilk işçi örgütünün 1871'de İs-
tanbul'da kurulan Ameleperver Cemi-
yeti" (AC) olduğu belirtilmiştir. Bu
bir yanlıdır. Bunun yanlı olduğu-
nu O. Sencer ortaya çıkarmış,¹ C.
Talas da Sencer'den alıntı yapıp ko-
nuya açıklık getirmişti.² Buna karşın
daha sonraki yıllarda yayımlanan bir-
çok yapıtta bu yanlı sürdürüldüğün-
den konuya ilişkin bir kaç noktayı
bu yazıda belirtmek istiyorum.

AC'den ilk söz eden L. Erişçi'dir.
Erişçi bu konuda sadece "Bu ara-
da İstanbul'da bir de Ameleperver
Cemiyeti kurulmuştur (1871)" de-
miştir.³ Dikkat edileceği gibi Erişçi,
AC'nin işçi örgütü olduğundan sözet-
memiştir. Nitekim K. Sülker'de "Ya-
pılan araştırmalar, işçilerle ilgili (a.b.
ç) bir cemiyetin 1871'de kurulan 'A-
meleperver Cemiyeti' olduğunu gös-
termiştir"⁴ demektedir. Ancak gerek
Sülker⁵ gerekse daha sonraki yazarlar
Erişçi'ye ve/veya bu kaynaktan alıntı
yapanlara zincirleme göndermeler ya-

pıp AC'ni "ilk işçi cemiyeti" diye be-
nimsemişlerdir. Daha ilginç H. Balto-
li'nin bu cemiyeti "işçi sınıfını uy-
şukluğundan ve durumundan kurtar-
mak isteyen sosyalizmle dolu bir kü-
me aydın topluluğu"⁶ diye nitele-
mesidir.

Oysa gerçekte AC, 1866'da⁷ ara-
larında Türklerin de bulunduğu Rum-
lar ve diğer uluslardan tanınmış 'ha-
yırsever'lerce kurulmuş bir hayır
derneğidir. "Bu derneğin amacı, fakir
işçilere (a.b.ç), din ve milliyet farkı
gözetmeksizin iş bulmak ve gerekli iş
araçlarını sağlamaktır".⁸ Dernek "bir
Yunan hayır derneği olan 'Omonia'
ile ilgili'dir⁹ ve 'aslında İstanbul'da-
ki Yunanlı küçük esnaflara araç-gereç
temini ve işyerlerini geliştirmek ko-
nusunda yardım etmeği" amaçlamış-
tır.¹⁰ Nitekim Derneğin 22 Aralık
1867'den, 31 Ocak 1868'e dek yaptı-
ğı yardımların dağılımına baktığımız-
da durum daha iyi anlaşılabilir. Bu
yardımların dağılımı şöyledir:
"Bir Rum ayakkabıcıya, bir Ermeni
kayıkçıya, bir müslüman kutu yapım-
cısına, 2 Ermeni ayakkabıcıya, bir ka-
tolik marangoza..."¹¹ Görüldüğü gi-
bi yardımlardan yararlananlar işçi de-
ğil esnaftır.

Daha ilginç AC'nin masonlarca
("Grand Orient" a bağlı "I Prodos"
locası tarafından) kurulmuş olması-
dır. "Grand Orient" arşivlerinde araş-
tırmalar yapan ve konuyu iyi bilecek
durumda olan P. Dumont bu konuda
locaların "insansever" uğraşlarından
söz ederken şunları söylemektedir:
"Bizi ilgilendiren dönemde (19. yüz-
yılın yarısından I. Dünya savaşı önce-
sine) Osmanlı İmparatorluğu başken-
tinde çok sayıda insansever (hayır)
örgütleri vardı. Aralarında onlarcası-
nın, değişik derecelerde, mason esinli
(ilhamlı) olduğunu düşünmek hakkı-
mızdır. Anılabilecek en ilginç olgu
"L'Amie du travail" diye isimlendiril-
len derneğinkidir... 1860'larda kurul-
muş olan bu dernek (Societe) "I Pro-
dos" locasının "dinsel olmayan" kol-
larından biriydi. Kendisini "yararlı
bir işe girişmeye arzulu işçilere"
borç vermek asıl göreviyle yüklü bir
kredi örgütü gibi sunuyordu. Oysa as-
lında İstanbul'daki Yunanlı küçük es-
naflara araç-gereç temini ve işyerleri-
ni geliştirmek (modernleştirmek) ko-
nusunda yardımetmek sözkonusuy-
du".¹²

AC'nin "İşçi örgütü" olmadığı

açık. Çünkü işçi örgütü denince genellikle işçiler tarafından kurulan ve işçilerin ekonomik, toplumsal, demokratik ve siyasal hak ve çıkarlarını korumayı üstlenen, bu konularda uğraş veren örgütler anlaşılır. İsminden kalkarak ve "amele"nin "ameleperver" değil "amele" cemiyeti kuracağı düşünülerek "Ameleperver Cemiyeti"nin bir işçi örgütü olmadığı sonucuna varılabildi. Ancak bazı ilk kaynakların bu konuda açık olmamaları ya da AC'yi işçi örgütü kabul etmiş olmaları bu tür bir sav oluşturmaya gerek bırakmamış olmalı. AC, aslında küçük esnaflara yardım etmeyi, kredi vermeyi amaçlayan, bu arada "... halen işsiz bulunan namuslu işçilere..." para yardımı yapan "fakir işçilere... iş bulan"¹³ bir hayır derneğidir. Kurucu, yönetici ve üyeleri dönemin İstanbul sosyetesinin "hayrsever" masonlarından olup özellikle Rumlar, bu arada Türk ve Ermeniler ile bazı Fransızlardır. AC, işçi örgütü niteliklerinden hiçbirini taşımamaktadır.

AC'nin ilk işçi örgütü olmadığını gördük. O halde Osmanlı İmparatorluğunda ilk işçi örgütü hangi örgüttür ve ne zaman kurulmuştur? Bu soruya bir çok yazar 1894 (ya da 1895) de kurulan Amele-i Osmani Cemiyeti (Osmanlı Amele Derneği) (OAC) diye yanıt vermektedir. Sencer, bu konuda "Hakkında belgeler bulunan, sınıfsal yapıdaki ilk işçi derneği, gizli 'Osmanlı Amele Cemiyeti'dir." demektedir.¹⁴ 1830'lar sonrası dönemin bütün birinci kaynakları, yani sözkonusu dönemin gazete, dergi, risale, arşiv belgeleri vb. taranıp yeni bilgiler bulunana dek eldeki ikinci kaynaklara dayanarak OAC'nin ilk işçi örgütü olduğu genellikle kabul edilmektedir. Ancak 1830'lu yıllardan 1908'e dek işçilerin doğrudan kurdukları başka tür örgütlerin de sözkonusu olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle ilkinin 1872'de örgütlendiği bilinen ve 1908'e dek sayıları yüze yaklaşan grevlerin¹⁵ yönetimi için işçilerin kurdukları geçici işçi birlikleri —yani genellikle eylemin sona ermesi ile yokolan örgütler— ve grev komiteleri sayılmalıdır. Ayrıca 1900'lerde Balkanlarda sürekli işçi birliklerine de rastlanmaktadır. P. Dumont, bir yazısında "1900'e doğru Selanik (yahudi) topluluğu birçok karşılıklı yardım sandıklarına ve hatta belli be-

lirsiz sendikal nitelikli birkaç birliğe sahipti" demektedir.¹⁶ D. Şişmanof'da "1904 yılında, bütün merkezlerinden biri olan İskeçe'de (bugünkü Kisanti'de) ayrı ayrı Bulgar, Yunan ve Türk İşçi Komiteleri'nin kurulduğunu ve bunların 1906'da tek bir komitede birleştiklerini¹⁷ belirterek işçilerin bizzat oluşturdukları örgütlere başka örnekler vermektedir.

Bir sonuca ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğunda 1830'larda (makinacılar ile başlayıp, gösteri ve yürüyüşler ile grevlere ulaşan, olgunlaşan) işçi eylemlerine rastlandığı gibi bütün tüzel yasaklamalara karşın özellikle 1860'lı yıllarda belli bir işçi örgütlenmesinin —işçiye yönelik örgütlenmelerin— sözkonusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemin işçi örgütlenmesi ya da daha geniş bir yaklaşımla işçiye yönelik örgütlenmeyi birkaç başlık altında toplayabiliriz:

1. **Hayır dernekleri:** Ameleperver Cemiyeti vb. dernekleri bu başlık altında toplayabiliriz. Bu türe bir başka örnek de "La Societe Operaia Italiana" (İtalyan İşçi Derneği—İİD)dir¹⁸ AC, Fransa "Grand Orient"ına bağlı bir mason locası tarafından kurulduğu gibi İİD'nin de İtalyan Büyük Locasına¹⁹ bağlı bir İstanbul locasına kurulmuş olması olasılığını akla getirmektedir. Gerçekten 1850'li yıllardan sonra Osmanlı İmparatorluğunda masonluğun belli bir canlılık göstermesi sonucu İstanbul'da ve etkili olduğu diğer kentlerde masonların birçok yardımsever dernekleri, bu arada "işçi"leri de korumak amacı ile dernekler kurdukları bilinmektedir. Ancak bu derneklerin etkinliği 1878 sonrasında Abdülhamid'in baskı ve istibdadı sonucu gittikçe azalmış hatta yokolmuştur. Abdülhamid'in ticari amaçlı şirketlerin kurulmasından bile ürktüğünü hatırlamak gerekir.

2. **Bizzat işçilerin kurdukları dernekler:** Bunlar geçici işçi birlikleri, grev komiteleri, sürekli işçi birlikleri, işçi komiteleri ve Osmanlı Amele Cemiyeti gibi yarı siyasal-yarı sendikal²⁰ zaman zaman istibdad, baskı ve tüzel yasakların zorlaması sonucu gizli olarak oluşturulmuş örgütlerdir.

3. **Yardımlaşma ve tekaüt sandıkları:** Daha çok loncaların "orta sandığı" geleneği sonucu ve sosyal güvenlik kurumları olarak 1880'li yıllarda madenler, tersaneler, demir ve deniz yollarında, dokuma imalathane

ve fabrikalarında oluşturulan örgütlerdir.

Sonuncu tür örgütler günümüz Sosyal Sigortalar Kurumunun işyeri, işletme düzeyindeki sınırlı öncülleri olarak düşünülebilir.

İlk tür örgütlere günümüzde artık -en azından işçiler bakımından- rastlamıyoruz. İkinci tür örgütler ise gerçek işçi örgütlerinin Türkiye'deki ilk çekirdekleri olsa gerek. İşçilerin bu arada, özellikle İstibdadın artık dayanılmaz bir duruma geldiği 1900'lerde siyasal örgütler içinde de yer aldıkları, "Selameti Umumiye Klubü" üyeleri arasında bir işçi bulunduğu bilinmektedir. Yine bu yıllarda zaman zaman hoşnutsuzluklarını greve giderek gösteren işçilere İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) nin ilgi ile yaklaştığı da gözlemlenmiştir. Gerçekten 1906'larda İTC liderlerinin bir bölümü işçilere yanaşmakta, onların haklı olduklarını benimseyip İstibdadı karşı İTC'ni desteklemelerini istemektedir. İTC'nin ve işçi hareketinin başkent İstanbul'a oranla baskı, jurnal ve İstibdadın göreceli gevşek olduğu Selanik ile diğer Balkan ve Makedonya kentlerinde örgütlenmiş olmaları bu ilişkilerin bağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak İTC iktidara geçince işçi eylem ve örgütlerine karşı olumsuz tavır takınmakta gecikmeyecektir. II. Meşrutiyet'in ilânını izleyen günlerde yoğun bir şekilde ülkenin bir çok bölgesinde düzenlenen grevleri önlemek amacıyla 8 Ekim 1908'de çıkarılan Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat bu konuda ilginç bir göstergedir.²¹ Bu tüzel belgede "sendika" yasağının getirilmesi (m.8) ve o zamana dek "teşekkül etmiş bulunan sendikaların" "mefsih" sayılmaları (m. 11) 1908'in hemen öncesinde "sendika"nın/bilindiğini, bazı işçi örgütlerinin "sendika" adını aldıklarını göstermesi bakımından ilginçtir. Bundan işçilerin 1908'in hemen öncesinde sendikalar da kurdukları sonucunu çıkarabiliriz. Ancak bu konuda kesin sonuçlara varmak için dönemin birinci kaynaklarını tanımak gerektiğini vurgulayalım.

İşçiler, Osmanlı İmparatorluğunda Abdülhamid İstibdadına, tüzel yasaklara, deneyim ve yetenekli öncü yokluğuna karşın sınırlı ölçüde de olsa belli bir örgütlenme uğraşı vermiş, eylemler yapmışlardır diyebiliriz. 24

Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânında işçilerin bu uğraşları belli belli bir rol bile oynamıştır. Bu konuda asıl sonuçların ancak dönemin birincil kaynaklarının yetenekli kişilerce yeterli bir şekilde taranmasından sonra çıkarılabileceğini bir kez daha belirtmek gerekiyor.

- 1) O. Sencer: Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı, Habora Kitabevi Yay. İstanbul, 1969, s.96-7, 103-5, 155 vd.
- 2) C. Talas: Sosyal Ekonomi, AUSB Yay., Ankara, 1972, s.250-1.
- 3) L. Erişçi: Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak), Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, s. 4 AC'nin kuruluş tarihi olarak 1871'in verilmiş olmasının nedeni bu cemiyetten ilk kez bir Türkçe gazetesinin AC üyelerinden bir kısmının cemiyete gösterdiği "himmeti celile ve muaveneti cemleden dolayı" Zaptiye Müşirine altın madalya takmaları töreni dolayısıyla söz etmesinde aranabilir (Terakki Gazetesi, 14 Nisan 1871, Sencer: 155-6 ve 97, dn: 1). Oysa gazete haberinde başkentte "bulunan (a.b.c.) Ameleperver Cemiyeti..." (Sencer: s.155) denildiğinden 1871'in kuruluş tarihi olarak alınmaması gerekirdi.
- 4) G. Lefranc-K. Sülker: Dünyada ve Bizde Sendikacılık, Varlık Yay., İstanbul, 1966, s. 137.
- 5) A.y.
- 6) A. Bartoli: Le mouvement syndical en Turquie", Cahiers de l'ISEA'da, no: 107, Kasım 1960, s. 49.
- 7) Sencer: S. 104, Sencer, 27 Nisan ve 8 Mayıs 1866 tarihli "La Turquie" (Fransızca) gazetelerini kaynak olarak göstermektedir. Gazetede derneğin ismi "L'Amie du Travail" olarak geçmektedir ki Türkçeye İş (Emek) Dostu diye çevrilebilir. Ve Terakki Gazetesi yukarıda sözünü ettiğimiz nüshasında bu ismi "Ameleperver Cemiyeti" diye Osmanlıcaya çevirmiş olmalıdır.
- 8) Sencer: a.y. "La Turquie", 8 Mayıs 1866.
- 9) Sencer: a.y. "La Turquie", 27 Nisan 1866.
- 10) P. Dumont: "La Turquie dans les archives du Grand Orient de France, les loges maçonniques d'obedience française a İstanbul 1 du milieu du XIXe siecle a la veille de la premiere guerre mondiale", (1-5 Temmuz 1980'de Strazburg'da düzenlenen Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik tarihi kollokyumuna sunulan tebliğ), s. 40.
- 11) Sencer: s. 105, "La Turquie", 24 Şubat 1868.
- 12) Dumont: a.y. Dumont, arşiv belgesi-

rini ve bu arada "Le monde maçonnique"i (Kasım 1874, s. 304-5) kaynak olarak vermektedir.

- 13) Sencer: s. 104.
- 14) A.g.k.: s. 157. Sencer, daha sonra OAC'ne ilişkin bir çok bilgi vermektedir. Bu konuda ayrıca bk. Sülker: s. 138-9; Erişçi: s. 8; Talas: s. 251.
- 15) 1872-1908 Dönemi grevleri için bk.: Sencer: s. 128 vd. Bu konuda K.Sülker'in yukarıda verdiğim yapıtına ve diğerlerine de bakılabilir.
- 16) P. Dumont: La structure sociale de la communauté juive de Salonique a la fin du dix-neuvieme siecle", Revue Historique, CCLXIII/2 (ayrı bası), s. 381. "Vers 1900, la communauté (juive) salonicienne disposait de multiples caisses de secours mutuel et aussi de quelques unions a caractere vaguement syndical" (a.b.ç.).
- 17) D. Şişmanov: Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Kısa Tarih (1908-1965), Belge Yay., İstanbul, 1978, s. 43-4.
- 18) Sencer: s. 104.
- 19) 1850'lerden sonra Osmanlı İmparatorluğunda masonluk belli bir canlılık dönemi yaşamıştır. 1870'li yıllarda İngiltere Büyük Locasına bağlı İngiliz localarının sayısı İzmir'de altı; İstanbul'da üç, ve Efes'de bir olmak üzere on'dur... Fransa Grand Orient (Büyük Doğu) dört Loca'ya sahiptir— İstanbul'da üç, Beyrut'da bir—; (İtalyan Büyük Locası) ise üç loca'ya sahiptir— İstanbul'da iki; Şam'da bir İrlanda ve İskoçya Büyük Locaları ise birer locaya sahiptirler— (İrlanda) İstanbul'da, (İskoçya) Beyrut'ta". (R.F. Gould: "Masonluk tarihi, Türkiye 1887", Süreç dergisi, no: 3, Temmuz 1980, s. 12-3. Fransa esinli masonluk için ayrıca P. Dumont'un yukarıda belirttiğim tebliğine de bakılabilir). Mason localarının özellikle İstanbul'da yoğun oldukları görülmektedir.
- 20) OAC, bir yandan işçileri örgütlemeyi öte yandan Abdülhamid İstibdadına karşı savaşmayı amaçladığından yarı sendikal yarı siyasal nitelikli bir örgüttür. Birçok Avrupa ülkesinde de ilk işçi örgütleri bu nitelikte doğmuştur. Bu olgu, ayrıca, Osmanlı İmparatorluğundaki ilk işçi örgütü olarak kabul edilen OAC'nin siyasal uğraş verdiğini göstermesi bakımından da ilginçtir.
- 21) M.Ş. Güzel: Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açısından İrdelenmesine Katkı, Bilimsel Yay., Ankara, 1980, s. 71 vd.

Şükran Kurdakul

Düşün ve Edebiyatımızda

Şairler ve Yazarlar Sözlüğü

- 1076 Şair, yazarın yaşam öyküsü, yapıtları, kişilikleri üzerine kaynaklar.
- Cumhuriyet döneminde çıkan başlıca edebiyat dergileri dizini.

Bütün kitapçılarda
Başvuru: Gözlem Yayınevi
Cağaloğlu-İstanbul

Sansür ve İnsan

AHMET ÇAKIR

SÖZE "insan"ı tanımlayarak başlamak pek çekici değil. Çünkü; okumaya fazla ilgi duymayan biri bile, insanın —sonunda hepsi aynı kapıya çıkan— birkaç tanımını okumuş ya da işitmiştir. Yine de biz şunu söylemiş olalım: İnsanı öteki canlılardan ayıran temel nitelik, düşüncedir. İnsanın; "gülen", "alet yapan" vb. tanımlarında, sonucun nedenden önce söylenmesi tersliği gözden kaçırılmamalıdır. Asıl olan, düşünebilme yetisidir. Gülmek, ağlamak, ateş yakmak, alet yapmak, yazı yazmak... düşüncenin sonuçları ya da çeşitli görüntüleridir.

İnsan düşünür. Bu gerçeğe kimse karşı çıkması söz konusu olmaz. İnsanın düşünmesi, yaşamın akışı içinde çeşitli sonuçlar ortaya çıkarır. Düşünceler açıklanır; alete ya da eyleme dönüşür. Fakat, biraz duralım; çünkü burada kimi homurdanmalar duyulacaktır; karşı çıkmalar görülecektir. Denir ki, "Düşüncelerin şu kadar açıklanabilir, bu kadar açıklanamaz. Düşüncelerin ortası iyidir, kenarları kötüdür. Benim düşüncelerim iyidir; karşımdakilerin düşünceleri zehirlidir, yıkıcıdır, çarpıktır, aşırıdır, kökü dışarıdadır, gövdesi içtedir (dalları komşunun bahçesindedir) falan filân..." Bu karşı çıkmalar —öteki etkenlerle birlikte— iki önemli sonuç doğurur: 1) Düşüncelerin açıklanmasıyla ilgili yasalar, 2) Aynı konudaki toplumsal baskılar.

Bunların ikincisini başka bir yazıya bırakalım, düşüncelerin açıklanmasıyla ilgili yasalar konusunda söylenmesi gereken ilk söz, bu yasaların gerekliliği olmalıdır. Özgürlüğün kullanılabilmesi için, belirlenmiş ve düzenlenmiş olması, yani güvence altı-

na alınması, baş koşuldur. Bu düzenlemenin sansür niteliği taşımasına özen göstermek gerekliliği de açıktır.

Bu noktada insan, karşımıza başka bir görünüşü ya da işleviyle çıkaracaktır: Yasaların uygulandığı insanlara karşı, bunları uygulayanlar.

Sosyal konumu, görevi, bilgisi, yeteneği... ne olursa olsun, insana yakışan, kafasını ve gönlünü her türlü düşünsel gelişmeden yana, açık ve aydınlık tutmaya çalışmaktır. Bu çizgiden en küçük bir sapmanın sonu yoktur. Düşüncelerin açıklanmasının engellenmesi yolundaki önerilere yatkın durmamız, kolaylıkla sansürcü bir kafa taşımak zorunda kalışımızın başlangıcı olabilir. Bu başlangıcın sonu da pek iç açıcı olmayacaktır elbet. Söz konusu durumu, Sayın Mümtaz Sosyal şöyle değerlendiriyor:

"Benim merak ettiğim, 'içine girip de görebilsem' dediğim yer de, sansürcünün kafası..."

Düşünün ki, birden bire kendinizi 'devlet', 'toplum', 'kamu', 'anayasa' gibi pek yüce, pek büyük kavramlarla bütünleşmiş görüyorsunuz. 'Olur' ya da 'olmaz' dediğiniz sırada devletsiniz, toplumsunuz, anayasasınız.

Bunun verdiği büyüklük kompleksi yavaş yavaş bir şizofreniye dönüşecektir. Çevrenizi devlet düşmanlarıyla, toplum düşmanlarıyla, kamu düşmanlarıyla dolu görmeye başlayacaksınız.

Ondan sonrası farkına varmadan faşist bir kafa yapısına kayış demektir. Yaratıcı sanatçının, program üreten yapımcının, yazarın, düşünürün yapıtında bazı şeyleri siz farkedip yutmadığınıza, ama halkın yutabileceğine inandığınıza göre, kendi dışı-

nızdaki insanlara tepeden bakan, onları aptal yerine koyan, yönlendirilmesi zorunlu olan koyun sürüleri ya da gözlerine beygir gözlüğü takılması gerekli dangalaklar olarak görüyorsunuz demektir."¹

Biliyoruz ki, insanlığın bugün ulaştığı bütün mutlu sonuçlar, ilkin düşüncenin ürünüdür. Buna karşın, düşünce, tarihin her döneminde çeşitli baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sansürcü kafa yapısının çarpıcı örneklerine II. Abdülhamit döneminde bolca rastlanır. Burada rastgele bir-iki tanesine göz atmakla yetinelim.

Servetifunun Dergisi sahibi Ahmet İhsan Bey anlatıyor:

"Sansür son dereceyi bulmuştu. Hamidiye suları yeni akitilmiş ve çeşmeler açılmıştı. Dr.Besim Ömer Paşa, sular hakkında bir makale yazdı; çeşme başında ihtiyar bir adamın dua ettiğini gösterir artistik bir renkli resim basılacaktı. Sansur buna bir soru işareti koydu ve ben şaşırıldım. Baş sansürcü Kara Kemal Bey'e bir tezkere yazdım. Gelen cevap şudur:

"Azizim,

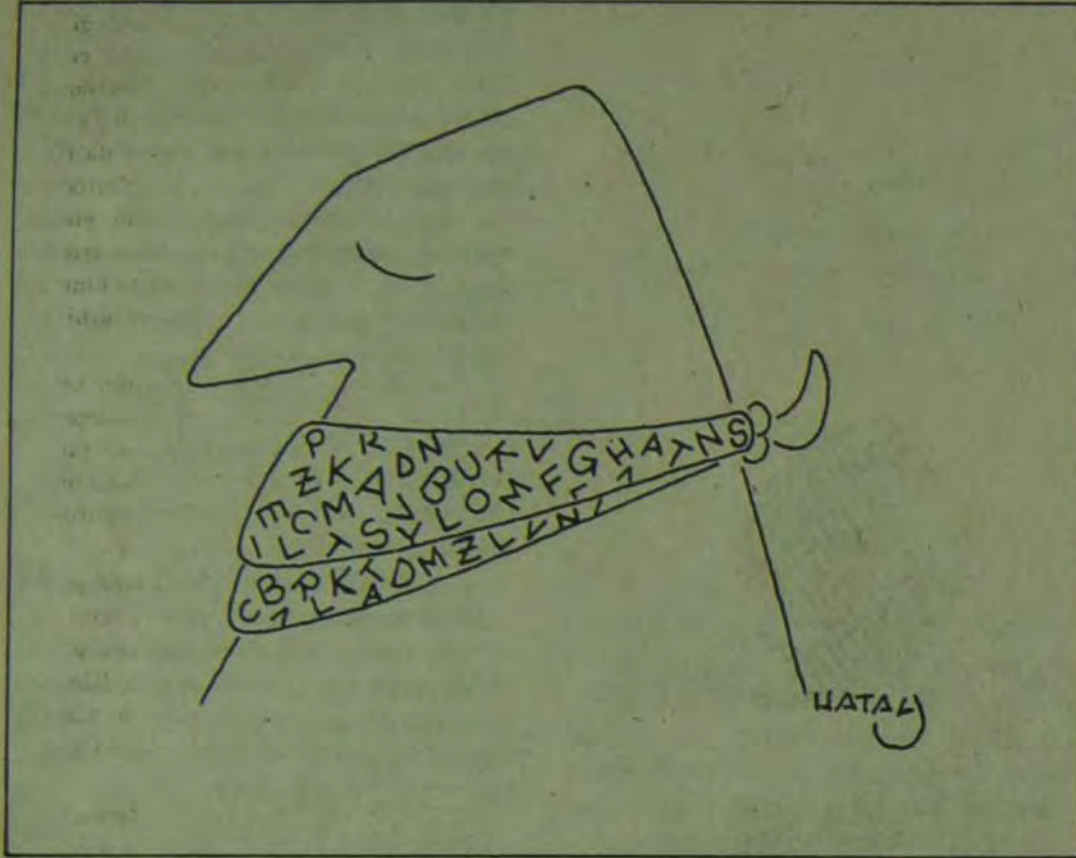
Çeşme resmi hakikaten pek güzel ve dua herkesin nazarında şüphesiz ki kutsaldır. Lâkin, bu günlerde gazetelerden neyi çıkartacağımı, neyi bırakacağımı bilemiyorum. Çünkü kötü düşünceli kimseler, bu güzel resmi görür görmez, 'Hah! İşimiz duaya kaldı!' demek istediğimizi sanırlar."²

Baş sansürünün bu sözleri, hiçbir yorumu gerektirmeyecek kadar açık biçimde durumu ortaya koymaktadır. Gazetelerdeki dergilerdeki yazıların ille de bir yerleri çıkarılacak, yaratıcı çabalar sakatlanıp ortaya çıkacak bilim ve sanat yapıtının kolu, bacağı, kafası (neresi rastgelirse) koparılacaktır. Kara Kemal Bey bu işi nasıl yapacağını şaşırmıştır ya, yine ünlü sansürcülerden Hıfzı Bey, bu alanda çok ilgi çekici yöntemler geliştirmiştir. Sansürün çok kahraman çeken Ahmet Rasim anlatıyor:

"— Biz, dedim, yazdığımız yazılarda zatiâlinizin çizeceğinizi bildiğimiz kelimeleri kullanmıyoruz. Biliyoruz ki vatan, millet, hürriyet, cinnet, mecnun, yıldız, intihar vs. gibi birçok kelime yazılmaz. Fakat sansürden gelen provalarda her seferinde başka başka kelimeler, cümleler görüyoruz ki, çizmişsiniz. Bazen yarım sütunu, bir sütunu kaldırılıyorsunuz. Bunların

Ohannes Şaşkal

ne gibi şeyler olduğunu ve ne gibi fikirler, manâlar olduğunu lutfedip söylemeniz de boş yere yazmasak ve sizi de yormasak...

— Onu ben bilemem. Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki, siz anlayınız. Siz hangi yazınızı en çok beğenerek yazarsanız, 'Oh! Ne güzel oldu! dersiniz, benim onu çizeceğimi biliniz...' ³

Görüldüğü gibi, olay artık bir öndenetim işlemi filan olmaktan çıkmış, sansürçüde sadistik eğilimlerin uç vermesine değin varmıştır.

Yasal düzenlemeyi şöyle bırakın, sansür kavramının da epeyce ötesine geçmiş olan bu hak-hukuk tanımaz uygulamalar, pek çok bilim adamı, sanatçı, yazineri ve gazetecinin canının yanmasına neden olacaktır. Bu acılardan payına oldukça büyük bir bölüm düşen Namık Kemal, sansürçü kafasının zorba uygulamalarına karşı şöyle haykıracaktır:

"Katilleri, canileri, Girit esirlerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hâlâ da çekiyorlar. Duruşmasız sürülmek, susturulmak, aç bırakılmak yalnız biçare gazetecilere mahsus bir belâ mıdır?" ⁴

Bu baskılar ne işe yarayacaktır? Bozuk, çürümüş, kokuşmuş bir yönetimin büsbütün bozulmasına, zalimlerin egemenliğinin biraz daha uzamasına... Sonrası kaçınılmaz bir yıkılış,

48

bir yokoluştur. Ve yıllar yılı nefretle sözü edilmektir... Çünkü, güçlü ve kalıcı olan düşüncedir. Zorbalık, yarattığı karşı birikimin harekete geçmesiyle er geç yok edilir. Fakat, ne denli baskı altında tutulursa tutulsun, hatta korkunç işkencelere bile konulsun, düşünenlerin ve düşüncelerin gücü kırılmaz. Zorbalığa karşı düşünceleri yüzünden Magosa'ya sürgüne gönderilen Namık Kemal, bu konudaki görüşünü şöyle açıklar:

"Bir adamın taşlarla beyni ezilse, fikir ve kanaatini değiştirmek mümkün müdür? Hançerle yüreği parçalansa, vicdanındaki inanışı gönlünden çıkarabilmek mümkün olabilir mi? Pek kanlı ve sayısız tecrübelerle, fikre galebenin yine fikre şanıdan olduğu sabittir." ⁵

Namık Kemal'in yetkin bir biçimde dile getirdiği gibi, sonunda kazanan ve mutlaka, düşüncedir. Düşünceleri için Sokrates'in öldürülmüş olması —o, pek övülen— Yunan uygarlığına düşen kara bir lekedir. Bunu yapanlardan lanetle söz edilirken Sokrates, düşünceyle ilgili yapıtların ilk sayfalarında gururlu bir bayrak gibi dalgalanmaktadır. Yine Floransalı Papazların yaşlı Galilei'ye yaptıkları korkunç işkenceler şu gerçeği değiştirebilmiş midir: "Ama yine de dünya dönüyor..." ⁶

Düşünceleriyle insanlığa hizmet etmeye çalışmış güzel insanlar, bin-

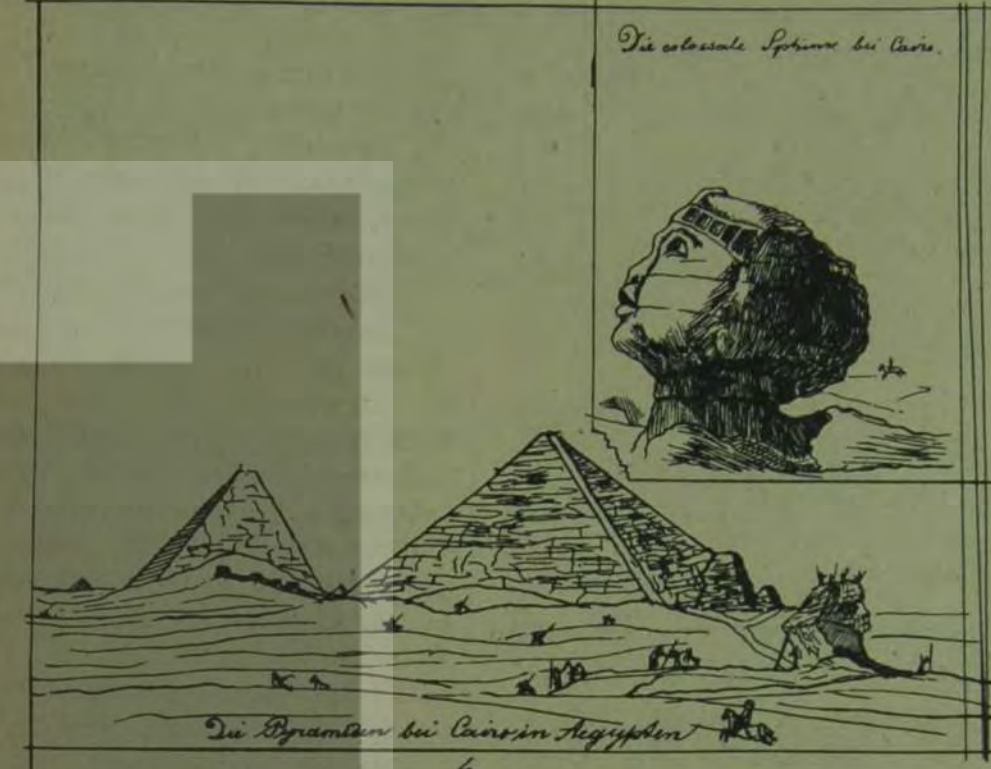
yılları aşip günümüze ulaşırken, sansürçülerin payına düşen de, sadece nefrettir! Çoğu zaman, gelecek kuşakların yargılarına bırakılmanın yanında, yaşarken de yaptıklarının cezasını çekmek durumunda kalabilmişlerdir sansürçüler. II. Abdülhamit'in bütünüyle yönetim biçimi haline getirdiği sansür, sonunda, korktuğuna uğramasını engelleyememiştir. Hele ona yaranabilmek için, olmadık haksızlıkları düşünenlere reva gören sansürçülerin sonu daha da acıklı olmuştur.

Unutulmamalıdır ki, sansürçü de bir insandır. Onun da iyi günleri olduğu gibi, kötü günleri de olacaktır. İmparatorluk adına, padişah namına iş gördüğü günler geride kalacak; unutulacak, kullanıldıktan sonra kaldırılıp bir kenara atılacaktır. Nitekim, bir zamanların astığı astık kestiği kestik ünlü sansürçüsü Hıfzı Bey, bir süre sonra gözden düşer. Saltanat günlerinin afur tafurlu Hıfzı Bey'i sonunda öylesine yalnız kalır ki, ölüm döşeginde başucunda, en yakınları dışında bir tek kişi vardır. Çok ilginçtir ki, bu kişi de usa gelebilecek en son kişi, bir gazeteci, Ahmet İhsan Bey'dir. Hıfzı Bey, ölüm döşeginde, ona; "Hırsa kapılıp, dalkavukluk için..." bu kötülükleri yaptığımı söyler; "irfanı boğanların celiâtlüğünü yaptım. Bir gün gelirse nedametimi yaz," ⁷ diye ekler.

Sansürçülerin kimisi böyle bir pişmanlık içinde ölümler, kimisi de pişman olacak zaman bile bulamadan dünyadan ayrılmıştır. Buna karşın, bilim adamlarının, sanatçıların, gazetecilerin düşünceleri, çağları aşarak günümüze değin ulaşacak, insanlığa onur verecektir.

- 1) Mümtaz Soysal, "Sansürçünün Kafası", 28.9.1979, Milliyet Gazetesi.
- 2) Ahmet İhsan TOKGÖZ'den aktaran Hıfzı TOPUZ, "100 Soruda Türk Basın Tarihi", Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 62.
- 3) Aynı kitap, s. 63.
- 4) Aynı kitap, s. 23.
- 5) M. Nuri İNÜĞÜR, "Basın ve Yayın Tarihi-Ders Kitabı", İTİA Yayınları 258/511, İstanbul, 1978, s. 225.
- 6) Cevdet PERİN, "Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 73.
- 7) Server R.İSKİT, "Türkiye'de Matbuat Rejimleri ve Politikaları", İstanbul, 1943, s. 115.

Engels'in tarih egzersiz kitabında yer alan kendi çizgisi.

Elin Uzmanlaşması

MEHMET KÖK

DOĞABİLİMİNİN tanrıbilimden kurtuluşunu, Copernicus'un 1543'de yazdığı ve güneş merkezli dünya sistemini ortaya koyduğu Göksel Kürelerin Dönüşleri adlı kitapla başlatır Engels.

Engels, Descartes'in analitik geometrinin, Napier'in logaritmanın, Leibniz ve Newton'un diferansiyel ve integral hesapların temel özelliklerini ortaya koyduklarını söylüyordu. Engels güneş sistemi astronomisinde Kepler'in gezegen hareketi yasalarını bulduğunu ve Newton'un maddenin hareketi genel yasaları açısından bunları formüle ettiğini söylüyor. Sonraları akışkanlar mekaniği tekrar ele alınmış. Elyazmasının kenarına Engels "Alp nehirlerinin kontrolüne ilişkin olarak Toricelli" notunu koymuş.

Dünya ve tüm güneş sisteminin zaman içinde varolan bir şey olarak ortaya çıktığı Kant'ın Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels adlı yapıtıyla 1755'te ortaya çıkmış ve ilk itiş sorunu ortadan

kaldırılmış. Laplace ve Herschel Kant'ın yapıtının içeriğine daha derin bir temel kazandırdılar. Engels Kant'ın varsayımını zafere götüren buluşlar olarak sabit yıldızların kendine özgü hareketlerinin keşfini, evrensel uzayda bir direnç ortamı bulunduğunun ortaya konuşu, evren maddesinin kimyasal özdeşliğini ve kendi pusulatına göre kor halindeki bulutsunun varlığını ortaya koyan tayf ayrıştırması yoluyla desteklenmiş kanıtı sayar.

Engels, Cuvier'in sözde devrimci ama özde gerici bulduğu dünyanın değişimleri teorisinden sonra Lyell'in, yaratıcının miyacına bağlı ani değişiklik yerine, dünyanın yavaş yavaş dönüşümünün giderek artan etkilerini koyan yerbilimini ilk kez akla soktuğunu söyler. Lyell'in görüşünün eksikliği ise dünyadaki hareket halindeki kuvvetleri hem nitelik, hem nicelik yönünden değişmez olarak düşünmesindedir. Lyell yönünden dünya sakin değildir, dünya belli bir yönde gelişmez, belli bir sonu-

ca götürmeyen raslansal bir yolda değişir.

Mayer ve Joule ısının mekanik enerjiye ve mekanik enerjinin ısıya dönüşümünü ortaya koymuşlar. Meslekten doğa bilgini olmayan, avukat İngiliz Grove da fiziğin o zamana kadar ulaştığı birbirlerinden ayrı sonuçları düzenleyerek, tüm enerji türlerinin, mekanik enerjinin, ısının, ışığın, elektriğin ve magnetizmanın, hatta kimyasal enerjinin kayba uğramaksızın birbirlerine dönüştüğünü tanıtlamış.

Lavoisier ise kimya yasalarının organik varlıklar için olduğu kadar inorganik varlıklar için de geçerli olduğunu tanıtlayarak Kant'ın bile aşılamaz gördüğü inorganik ve organik doğa arasındaki uçuruma geniş ölçüde bir köprü kurmuş.

Engels'e göre güneşte meydana gelen mekanik hareketin sadece ısı ve çekim gücü arasındaki çatışmadan doğduğu o zamanlar tanıtlanmış gibiydi. Engels, Kimyasal önkoşulların elverişli olduğu zaman canlı protoplazma'nın meydana geldiğinin anlaşılması olduğunu söyler.

Önce sayısız türde zarlı ve zarsız tek hücreliler gelişmiş. En sonunda da sinir sisteminin en yüce gelişmesine eriştiği biçim, omurgalı hayvanlar ve gene en sonunda omurgalılar arasında doğanın kendi bilincine eriştiği omurgalı, yani insan ortaya çıkmış.

Elin uzmanlaşmasının alet demek olduğunu, aletin de özgül insan faaliyeti; insanın doğa üzerindeki dönüştürücü tepkisinin ise üretim demek olduğunu söyler Engels.

Engels Darwin'i eleştirirken, üretimin ve dağıtımın plânlı olduğu bilinçli bir toplumsal üretim düzeninin insanları toplumsal açıdan hayvanlar dünyasının üstüne yükseltebileceğini söyler.

Engels'e göre maddenin hareketi, salt kaba mekanik hareket değildir, salt yer değiştirme değildir; ısı ve ışık, elektrik ve magnetizmadır, kimyasal bileşim ve ayrışımıdır, yaşamdır ve son olarak bilinçtür.

Engels modern doğabilimi açısından iki biçimin çok verimli olabileceğini söylüyor. Birincisi Yunan felsefesi. Alman doğacılarına en yakın bulunduğu ikinci dialektik biçim ise, Kant'tan Hegel'e kadar olan klâsik Alman felsefesi.

Doğanın Diyalektiği yapıtının ünlü yazısı "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü" yazısında Engels şöyle der:

"Ekonomi politikçiler, emek bütün zenginliklerin kaynağıdır, der. Gerçekten de bir kaynaktır— ki, bu kaynak, hemen hemen doğadan sağladığı materyali, zenginliğe çevirir. Ama bundan da sonsuz deneye kadar fazla bir şeydir. O, insanın tüm varlığının başlıca temel koşuludur ve belirli bir anlamda, bu öyle bir ölçüdedir ki, emek insanı bizzat yarattı diyebiliriz."

Kaynak: F. Engels, Doğanın Diyalektiği, Sol Yayınları.

Satranç

EMREHAN HALICI

İNSANLAR bir yandan kendileri satranç oynarlarken, bir yandan da makinelere satranç oynatabilmek için uzun ve yorucu uğraşlar vermişlerdir. Satranç oyununun bilgisayarlar programlanması ve küçük boyda elektronik satranç makinelerinin üretilmesi günümüz için çoktan başarılmış konulardır. Bu gelişmeyle birlikte birçok kişinin aklına şöyle bir soru takılmaktadır: İnsan beyninin programladığı bir makine bir insanı yenebilir mi? Eğer bu insan usta bir satranççi ise cevabımız şimdilik hayır olacaktır. Bilgisayarlar binlerce değişik hamleyi saniyeler ölçüsünde deneyebilmelerine karşın usta bir oyuncuyu yenememekte. Ancak bundan hoşlanmayan bilim adamları ve satranççılar, büyük ustalarla oynayabilecek yeteneğe programlar geliştirmek için yoğun çalışmalar yapmaktalar.

Önlü Sovyet satranççısı Mikail Botvnik bu konuda çalışan en önemli isimlerden birisi. Bu yılın Nisan ayında İngiltere'ye davet edilen Botvnik Imperial Kolej'de "Bilgisayar Satrancındaki gelişmeler" adlı bir tez sundu. Bir gazetecinin, bilgisayarların büyük ustalarla ne zaman çekişebilecekleri sorusuna kesin bir süre vermeyen Botvnik, Moskova'da "Vremya" adlı bir makinenin üzerinde çalışmaların yapıldığını ve sonucun bir yıl kadar kısa bir süre içinde alınabileceğini söyledi.

Amerikalılar tarafından yapılan değişik model makineler içinde en kuvvetlileri "Sargon" ve "Chess Challenger". Bu iki makinenin de değişik özellikler içeren türleri var. Örneğin hamlelerini konuşarak tekrar edenler veya mekanik bir sistemle hamlelerini kendileri yapanlar. İnsanların ilgisini hemencecik çekiveren bu özelliklere karşın iki makinenin de oyun gücü iyi bir satranççiyi doyuracak kadar değil. Amerikalılar bu makinelere iyi satranç oynatabilmek için uğraşıyorlar.

Görülüyor ki, satranç dünyasında, insanlar arası çekişmelerin yanı sıra makineler arası bir çekişmede günümüz için sözkonusu. İnsan-makine çekişmesi ise makinelerin geliştirilmesiyle gündeme gelecek.

İnsanın kendini yenebilecek bir satranç makinesi yapmak için çalışması, bilim ve satranç adına ne güzel...

HABER

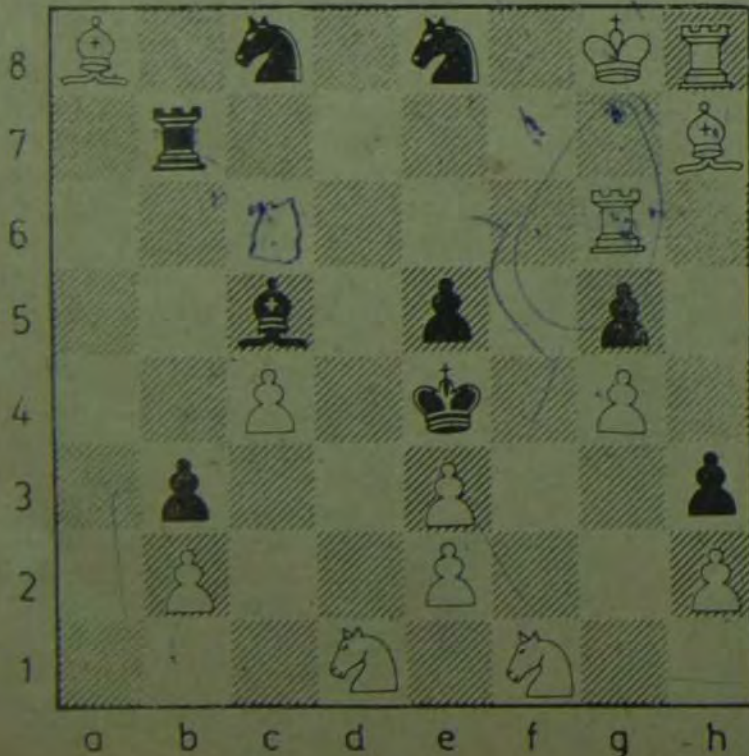
• Dünya Birinciliği maçı Anatoli Karpov ile Viktor Korçnoy arasında Eylül ayının ilk haftasından itibaren oynanmaya başlanacak. Maçın oynanacağı yer: Merano (İtalya)

• Satranç Oskarı ödülünü bu yıl gene A. Karpov kazandı. Bu Karpov'un yedinci oskarı oluyor. 36 ülkenin satranç yazarları tarafından yapılan seçimde ilk üç dereceyi şu oyuncular aldı:

- 1) A. Karpov (SSCB)
- 2) V. Korçnoy (İsviçre)
- 3) G. Kasparov (SSCB)

EĞLENCİLİK

• Beyaz oyunu isterse, tek hamlede kolayca kazanabiliyor. Ama siz beyaza öyle bir hamle yaptırınki, oyunu tek hamlede kazanmasın!

46	55	44	19	58	9	22	7
43	18	47	56	21	6	59	10
54	45	20	41	12	57	8	23
17	42	53	48	5	24	11	60
52	3	32	13	40	61	34	25
31	16	49	4	33	28	37	62
2	51	14	29	64	39	26	35
15	30	1	50	27	36	63	38

Baskı: Em-Aş Veb Ofset Tesisleri Baskı Tarihi: 27.7.1981

MAÇ

Bu sayımızda M. Botvnik'in ödül kazanan bir maçını ve etüdünü veriyoruz.

Beyaz : V. Rauzer

Siyah : M. Botvnik

Sicilya Savunması, (Leningrad, 1933)

1) e2-e4	, c7-c5	2) Ag1-f3	, Ab8-c6	3) d2-d4	, c5Xd4
4) Af3Xd4	, Ag8-f6	5) Ab1-c3	, d7-d6	6) Ff1-e2	, g7-g6
7) Fc1-e3	, Ff8-g7	8) Ad4-b3	, Fc8-e6	9) f2-f4	, 0-0
10) 0-0	, Ac6-a5!	11) Ab3Xa5	, Vd8Xa5	12) Fe2-f3	, Fe6-c4
13) Kf1-e1	, Kf8-d8	14) Vd1-d2	, Va5-c7	15) Ka1-c1	, e7-e5
16) b2-b3	, d6-d5!!	17) e4-d5	, e5-e4!	18) b3Xc4	, e4Xf3
19) c4-c5	, Vc7-a5	20) Ke1-d1	, Af6-g4	21) Fe3-d4	, f3-f2+!
22) Şg1-f1	, Va5-a6+	23) Vd2-e2	, Fg7Xd4	24) Kd1Xd4	, Va6-f6!
25) Kc1-d1	, Vf6-h4	26) Ve2-d3	, Kd8-e8!	27) Kd4-e4	, f7-f5!
28) Ke4-e6	, Ag4Xh2+	29) Şf1-e2	, Vh4Xf4	30) Terk	

ÇÖZÜMLER

No: 1 (M. Vukceviç)

- 1) Ff2-h2+ , Şe7Xe6
 - 2) Şe4Xf3 , e2-e1(V)
 - 3) Fh4Xe1 , Fa5Xe1
 - 4) Kc2-h2 , h5-h4
 - 5) Kh2-h1! , Kg1Xh1
 - 6) Şf3-g2 , Beraberlik
- eğer
- 3) , Kg1Xe1
 - 4) Kc2-e2+ , Ke1Xe2
 - 5) Şf3Xe2 , Beraberlik

No: 3 (E. Halıcı)

- 1) Şf5-e4 , Şc6-b7
- 2) Vd8-b6+ , Mat
- 3) Kc8Xd8 , Mat
- 4) başka , Mat
- 5) Vd8-d5+ , Mat

No: 4 (M. Niemeijer)

- 1) Şb3-a4 , Kf6-d6
- 2) Vc5-f5+ , Mat
- 3) Kf6-e6
- 4) Kf6-g6
- 5) Kf6-f7
- 6) Kf6-f8
- 7) Kf6-f5
- 8) Fh6-herhangi
- 9) Kh3-herhangi
- 10) h5-h4
- 11) Vc5-d6+ , Mat
- 12) Vc5-f5+ , Mat
- 13) Vc5-g5+ , Mat
- 14) Ff2-g3+ , Mat
- 15) Kg1-g4+ , Mat

No: 5 (S. Loyd)

- 1) Af2-g4+ , Şg2-h1
- 2) Vb2-h2+ , g3Xh2
- 3) Ag4-f2+ , Mat
- 4) Şg2-h3
- 5) Ag4-h2 , f4-f3
- 6) Kg8-h8+ , Mat
- 7) Şg2-f1 , herhangi
- 8) Ka8-a1+ , Mat
- 9) Şg2-f3
- 10) Vb2-c2 , g3-g2
- 11) Vc2-d3+ , Mat

Düzeltilme: Geçen sayımızda verdiğimiz maçın 21. ve son hamlesi 21) Ve1-g1, Mat şeklinde çıkmıştır. Doğrusu 21) Şh1-h2, Ve1-g1 + Mat şeklinde olacaktır. Düzeltilir, özür dileriz.

No: 6 Beyaz Kazanır
(M. Botvnik, 1925)

No: 7 İki hamlede mat
(E. Halıcı, 1981)

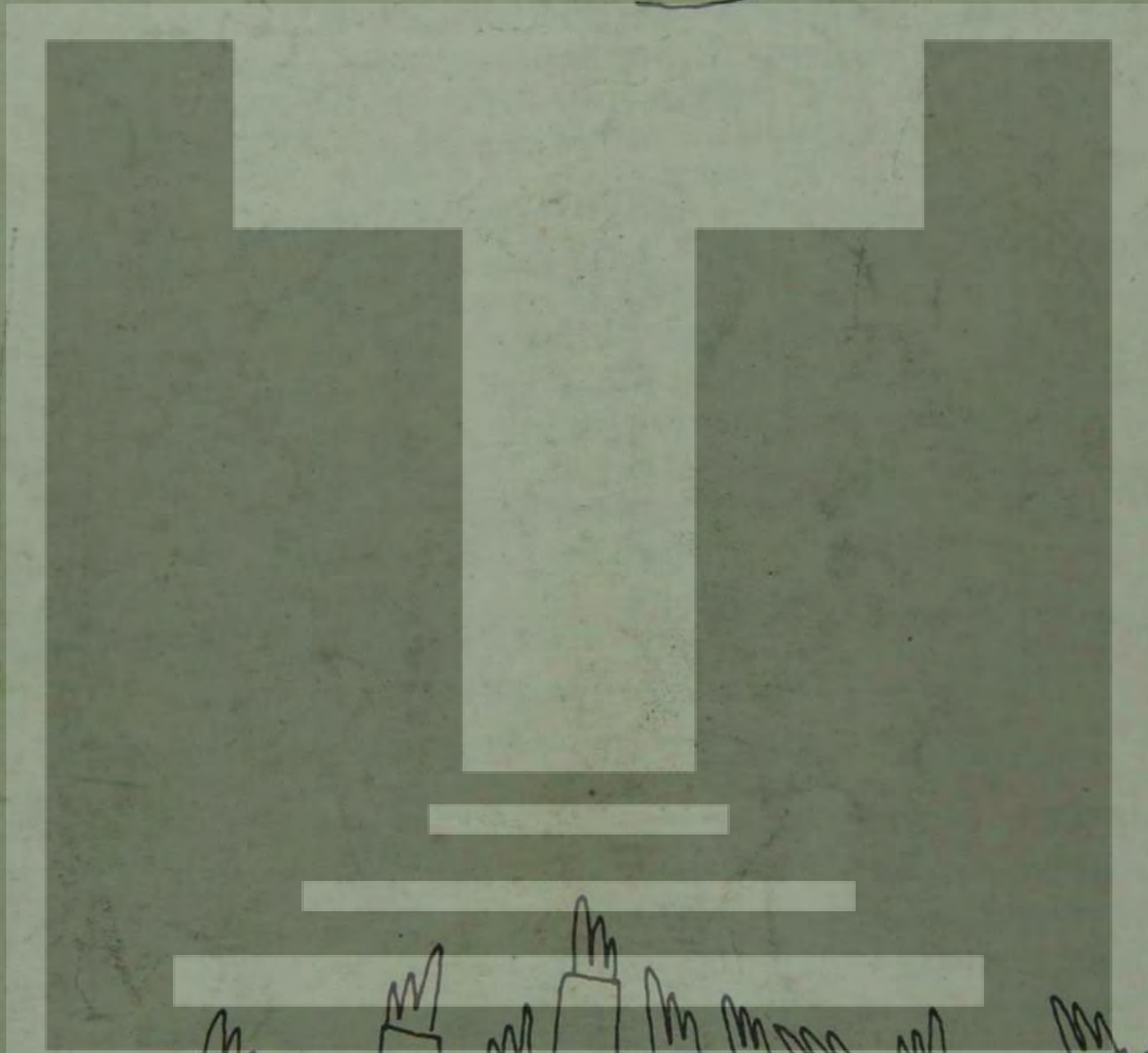
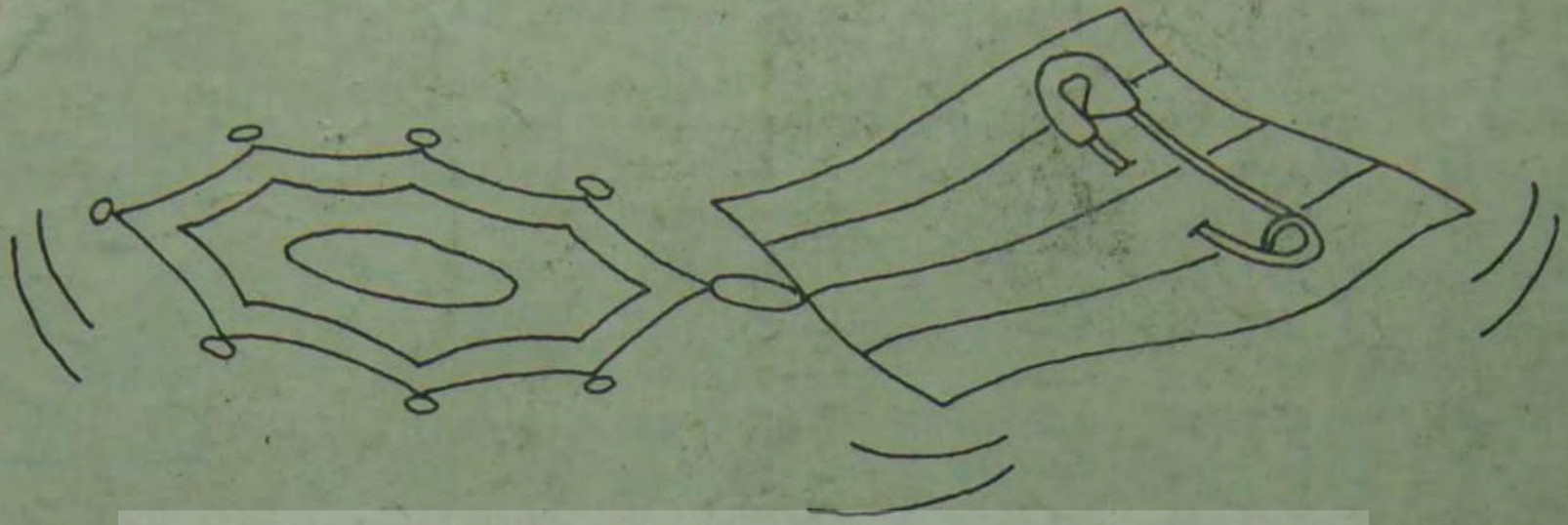

No: 8 İki hamlede mat
(G.E. Carpenter, 1871)

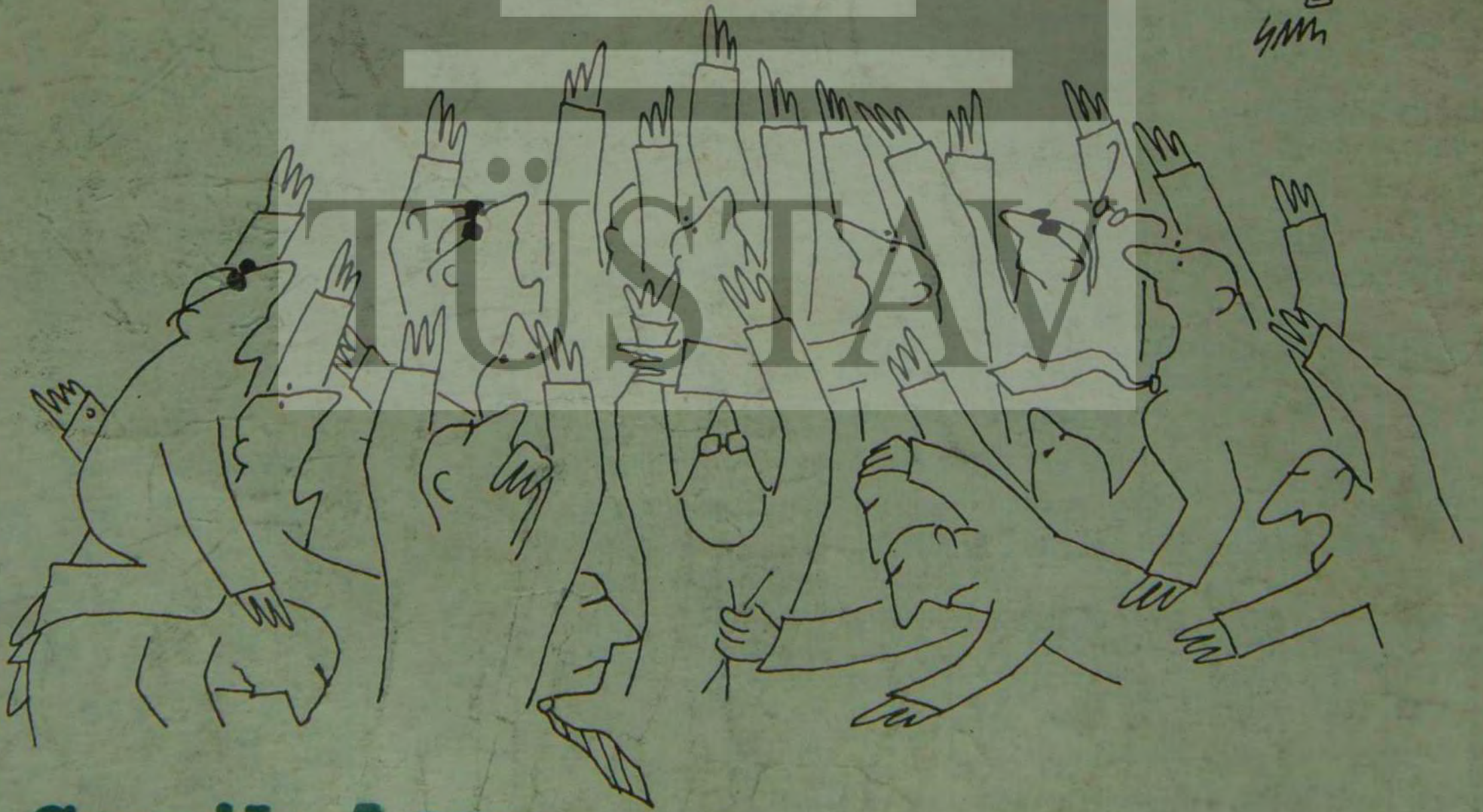

No: 9 Üç hamlede mat
(V. Kiviatovski, 1978)

4/11/17

Semih Acar